

► Vakblad voor museummedewerkers in Vlaanderen en Nederland

Museumpeil

59

VOORJAAR
2022

Marc Jacobs: 'De sector moet zichzelf heruitvinden'

Vera Carasso: 'Mijn droom: een diverser publiek voor musea'

Themanummer over duurzaamheid.
Met tips van collega's, experts,
ervaringsdeskundigen

Museumadvies | Els Thijssen

advies, begeleiding & ondersteuning
voor erfgoedinstellingen en overheden



management | professionalisering
businessplannen | conceptontwikkeling
(ver)bouw- & inrichtingsplannen
bidbook & fondsenwerving



www.museumadvies.nl
ethijssen@museumadvies.nl



produceert beeldende audio &
verwonderende communicatie

Door goed naar uw verhaal te luisteren,
met uw unieke publiek voor ogen.

OORKAMERS geeft het die draai,
zodat uw verhaal echt gaat leven.

Omdat verhalen, goed verteld,
verbeelden en verwonderen!



Geknipt voor uw verhaal!

-----X-----

Wat is uw verhaal?

Hoor het graag. I'm listening...

Jeroen Dessauvagie levert daarbij maatwerk. Of het nu gaat om een audiotour, exhibit, animatie, lespakket, app, tentoonstelling of campagne: Jeroen verzorgt de gehele productie of helpt u om het (deels) zelf te doen. Van schrijven tot redigeren, van concept tot inhoudsontwikkeling, van regisseren tot publiceren...

OORKAMERS.nl | +31624751437

Unlock your stories with
the **World's Easiest**
Audio Guide.



Keep the focus on your
storytelling, and let your visitors
experience the power of audio.

www.guide-id.com

Welcome to the **Art of Listening!**

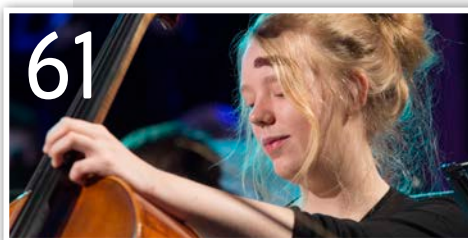
BRANDWACHT ENMEIJER.NL

☒ Decors ☒ Interieurs ☒ Tentoonstellingen



Utrecht T: +31 (0)30 241 6800

www.brandwachtenmeijer.nl



INHOUD

GESPREKKEN

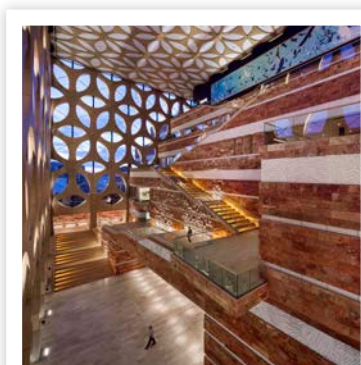
► **4** Wie met Marc Jacobs gaat praten, weet dat de horizon breed zal zijn. Een gesprek met veel inspiratie voor wie écht over duurzaamheid wil nadenken.
Patrick De Rynck

► **8** Limburgs Openluchtmuseum Eynderhoof is zoveel meer dan een museum. Het is een gemeenschap.
Annette Gaalman

► **10** Vera Carasso is de nieuwe directeur van de Museumvereniging. Een gesprek over hoe nu verder na corona. En over jongeren, de museumkaart, Kyoto en nog veel meer.
Franklin van der Pols

► **20** Een museumgebouw duurzaam verankeren in zijn omgeving: het is wat Neutelings Riedijk Architecten sinds tijden ambiëren. Welke ideeën zitten daarachter?
Marloes Koster

► **48** Buurten met Erfgoed: kinderen ontdekken erfgoed in hun buurt. Samen met lokale musea.
Tonia Dhaese



Op de cover

Het atrium van Naturalis Biodiversity Center Leiden.
Foto: Scagliola Brakkee

PRAKTIJKVERHALEN

► **15** Keurmerken, labels... Ze bestaan ook voor wie aan de slag gaat met duurzaamheid. Hoe staat het ermee in de Nederlandse en Vlaamse musea?
Annette Gaalman

► **17** Hoe doorbreek je de milieu-belastende cyclus bij tentoonstellingen? Hoe sensibiliseer je iedereen?
Elviera Velghe

► **24** Kunst en zorg, ze worden steeds vaker verbonden met elkaar. Alle lof, maar laten we vooral kritische vragen blijven stellen.
Julie Rodeyans

► **26** Je kunt niet zeggen dat er niets beweegt rond de klimaatproblematiek bij musea en tentoonstellingsmakers Vier boeiende cases uit Nederland en Vlaanderen.
Mirjam Verloop

► **32** De overstromingszomer van 2021 zullen mensen in Limburg niet gauw vergeten. Hoe reageerden musea en erfgoedinstellingen? Wat liep er fout/goed? Wat kan beter?
Sandra Welters

► **36** Je bent geen supergroot museum en je wil met duurzaamheid aan de slag. Ervaringsdeskundige Patrick Reeuwijk van het Veluws Museum Hagedoorns Plaatse weet hoe je dat aanpakt.

► **40** Duurzaamheid systemisch en systematisch inbedden in je organisatie: M Leuven is er al een tijd mee bezig. En wat is Ki Futures?
Benedicte Dierickx

► **42** Het is een kwestie die wel vaker de kop opsteekt: wat met sponsors en duurzaamheid? Hoe blijf je als museum geloofwaardig?
Gertjan Plets en Marin Kuijt

► **52** Hoe maak je je digitale voetafdruk kleiner? We reiken vier toepasbare inzichten aan.
Tamara van Zwol

► **54** Duurzame innovatie: daar is Wouter Ulburghs mee bezig bij de Openbare Vlaamse Afvalmaatschappij (OVAM). In een vorig leven maakte hij... tentoonstellingen! Vijf echte tips.

► **58** Wie (digitale) duurzaamheid verkondigt, moet eerst de eigen werking onder de loop leggen. Europeana doet het.
Patrick Ehlerst en Mirjam Verloop

SPREAD

► **30** Nieuw! Het Schoenenkwartier in Waalwijk.

JONG TALENT

► **61** Je bent 24, studeerde af als instrumentenbouwer, studeert nog voort en je bent al... museumconservator. Het wonderlijke leven van Mirte Maes.
Tonia Dhaese

UIT DE BOEKEN

► **62** **Uit de boeken**
Drie boeiende publicaties van Jos van Beurden, Wieteke van Zeil en Kees Meijlink.

HET ONDERZOEK

► **46** Privéverzamelaars en hun relatie met musea: het is geen nieuw thema...
Ulrike Müller

COLUMNS

► **29** Zijn we soms niet té voorzichtig met onze klimaateisen, vraagt Alexandra van Steen zich af.

► **64** Patrick Allegaert over de Vlaamse besluitvorming voor culturele subsidies.

‘MUSEA MOETEN MEER HET MAATSCHAPPELIJK DEBAT AANGAAN’

Gesprek met Marc Jacobs

Waar zullen we het over hebben? Lang hoefde ik niet na te denken over mijn eerste vraag voor Marc Jacobs, die tot september 2019 directeur was van FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Sindsdien is hij professor aan de UA. Juister: *chairperson heritage education commission*. Daar hebben we het in dit gesprek ook over.

Patrick De Rynck



‘Wat kun je uit het verleden meenemen en in het heden inzetten, zonder de belangen van de mensen in de toekomst te schaden?’

► *Ja, waar hebben het eigenlijk over in een themanummer over duurzaamheid? Het woord wordt zo kapot gebruikt dat het soms niets meer lijkt te betekenen.*

‘Het is natuurlijk een buzzwoord. Ik weet dat jij een klassieke achtergrond hebt: duurzaamheid, dat is eigenlijk het Latijnse *prudencia*. Het gaat om een vorm van voorzienigheid en voorzichtigheid. Wat kun je uit het verleden meenemen en in het heden inzetten, zonder de belangen van de mensen in de toekomst te schaden? Want zij hebben er natuurlijk recht op dat ze de bronnen - objecten, gebouwen, ICE, digitaal erfgoed enzovoort - zo betrouwbaar mogelijk overgeleverd krijgen.’

‘In de erfgoedsector is duurzaamheid als concept sinds 2015 serieus op de agenda gekomen, met de Sustainable Development Goals. Dat schema van 17 doelstellingen heeft als groot voordeel dat alle beleidsniveaus het au sérieux nemen, van de VN tot het lokale, maar bijvoorbeeld ook het bedrijfsleven en het academisch milieu doen dat. Het werkt dus, en de horizon van 2030 wordt ernstig genomen. De doelstellingen zijn zowel economisch als sociaal en ecologisch. Unesco, waar ook mijn insteek lag met de conventie van 2003 over het borgen van ICE, had er cultuur als vierde pijler bij gewild, maar dat is niet gelukt. Nog niet. Dat kan wel tegen 2045, de nieuwe horizon. Maar sinds 2015 is de impuls er om duurzame ontwikkeling in het erfgoedbeleid te integreren. Tot op zekere hoogte ook in Vlaanderen.’

Kyoto

Terwijl de verhouding tussen musea en ICE toch niet makkelijk was en is, niet?

‘De verhouding is interessant, zou ik eerder zeggen. Er werd een boeiend project rond opgezet door een aantal partners uit de twee werelden: *Intangible heritage museums and/or the world* is de ondertitel van een van de publicaties die daaruit is voortgekomen. *Transforming, Not Saving*, is de hoofdtitel. Een

bijvangst was: hoe kunnen we musea uitnodigen om zich anders te positioneren tegenover de dingen die in de wereld gebeuren? Hoe ga je van een behouds- en zorglogica naar een bijna activistische houding om de planeet te helpen redden? Want als de planeet verdwijnt, verdwijnen ook je collecties. Hoe kunnen musea beter aansluiten bij wat er buiten de museummuren gebeurt? Daar was men bij ICE sneller mee weg, mee aangestuurd door de conventie van 2003 en Unesco.’

‘Voor musea is er nog geen Unesco-conventie, maar de discussie is binnen ICOM recent wel volop losgebarsten rond de nieuwe museumdefinitie. Het voorstel van Kyoto was heel activistisch en te scherp aangezet. Het was niet

‘Ik raad alle museummedewerkers om het Charter-project te volgen: het hele opleidingslandschap rond erfgoed zal worden hervormd.’

helder, niet goed gewoon. Het was bijna een programma met wel interessante accenten en extreme wensen. Maar de discussies hebben wel het thema duurzaamheid en wat je daar als museum mee kan doen op de agenda gezet. Ze lopen nog altijd. Ik hoop dat musea er verder mee aan de slag gaan. Dat zal óók gebeuren via het nieuwe denken over erfgoed, wat wij hier in Antwerpen met een nieuwe opleiding zullen aanreiken, en door Unesco. En niet te vergeten: dankzij Europa.’

Jezelf heruitvinden

De Europese Unie lijkt me tot nu niet meteen de grootste supporter van het cultureel erfgoed... Een vrolijk verhaal is die relatie niet.

‘Het klopt dat Europa lang niet geïnteresseerd was in erfgoed, behalve misschien in monumentenzorg. Maar toen het Europese project het voorbije decennium ter discussie werd gesteld, is dat gekanteld. Toen zag de Commissie in dat de Unie iets moest doen met de Europese identiteit en met de kansen die erfgoed biedt. Er zijn inmiddels adviezen dat we erfgoed als bron en als hulpmiddel (*source* en *resource*) moeten gaan inzetten.’

‘Ik raad alle museummedewerkers om het Charterproject te volgen: het hele opleidingslandschap rond erfgoed zal worden hervormd en Europa gaat voor één erfgoedsector als economische entiteit, zo mogelijk geëmancipeerd uit de creatieve industrie. Transdisciplinair dus. Tegen 2024 komen er in dat verband richtinggevend advies vanuit European Cultural Heritage Skills Alliance, die door de overheden zelf gevraagd worden. Het Europese erfgoedlandschap zal dan snel veranderen. Als je weet hoe Europa werkt, weet je ook dat straks allerlei subsidieprogramma's daarop zullen worden afgestemd. Ik heb het dan over de jaren 2025-2035. De Commissie is een krachtig instrument. Als je als museum nu een beleidsplan aan het schrijven bent, dan raad ik aan de Europese plannen goed te volgen en tien jaar vooruit te kijken. In de veronderstelling dat erfgoedbeleidsmakers dat ook doen en wakker zijn.’

‘Nee, we zijn er nu als sector nog niet klaar voor en we moeten onszelf heruitvinden, maar het is wel de richting die we uitgaan. Deze universaliteit is een goed voorbeeld: de opleiding aan de UA was sterk gericht op monumenten en landschappen, maar nu gaan we dus volop voor het nieuwe paradigma, met alle bijbehorende *majors*: gebouwd erfgoed, landschappelijk, museumstudies, archieven, archeologisch erfgoed, conservatie-restauratie, immaterieel, digitaal erfgoed, beleid enzovoort. Dat vatten we allemaal, afzonderlijk én in synergie. We anticiperen dus op de uitkomst van het Charterproject.’

Museums for climate action

Museumpeil is een blad voor museummedewerkers. Ik ben op zoek naar voorbeelden van het nieuwe denken. Zie je ze, in de Lage Landen of daarbuiten? (Er valt een korte stilte na mijn vraag.)

‘Als we het over de Lage Landen hebben, moet ik heel diep nadenken... Een van de protagonisten van het nieuwe erfgoeddenken is professor Rodney Harrison van University College London. Hij publiceerde in 2013 het handboek *Heritage. Critical approaches* en heeft recent ook het project *Heritage Futures* opgezet. Zijn vraag is onder meer wat we bedoelen met “bewaren voor de toekomst”. Welke toekomst is dat dan: tien jaar, honderd jaar, duizend jaar, honderdduizend jaar? Mensen willen daar vaak niet aan denken, maar het maakt wel alles relatief.’

— UA-professor Marc Jacobs: ‘De discussies over de nieuwe museumdefinitie hebben wel het thema duurzaamheid en wat je daar als museum mee kan doen op de agenda gezet. Ze lopen nog altijd.’



‘Plaats en tijd zijn digitaal niet meer relevant en interactie met het publiek organiseer je op een andere manier.’

— *Museum of Open Windows*, een onderdeel van de expo *Reimagining Museums for Climate Action*, met als curatoren Rodney Harrison, Colin Sterling en Henry McGhie, in partnership met het Glasgow Science Centre for the UN Climate Change Conference (COP26) in 2021. – Foto: Stuart Wallace voor Glasgow Science Centre. Zie www.museumsforclimateaction.org.

‘Harrison heeft naar aanleiding van COP26, de uiteindelijk helaas mislukte klimaatconferentie in Glasgow in 2021, de actie *Museums for climate action* opgezet, een boek en onlinetoonstelling. Daar worden inspirerende vragen gesteld en komen theorie, beleid en praktijk samen. Het is een uitloper van kritische erfgoedstudies. De expo in Glasgow toonde acht scenario's van wat musea kunnen betekenen in het hele duurzaamheidsdebat. Op de website vind je er bijna tachtig: het is een catalogus van ideeën wat musea allemaal kunnen doen. Dit is een instrument om musea te laten zien dat zij als openbare ruimte echt een rol kunnen spelen in fundamentele maatschappelijke debatten. Onderzoek van Laurajane Smith geeft aan dat museumbezoek mensen vooral bevestigt in hun wereldbeeld en attitude. Je zou er depressief van worden. Dan kun je op twee manieren reageren: je erbij neerleggen en blijven doen wat je altijd deed. Of je zoekt hardnekkig manieren om toch impact te hebben en er iets mee te doen, zoals Harrison probeert. Hoe lang is het overigens nog houdbaar dat je als museum je erfgoed niet verbindt met de superdiverse demografische realiteit om je heen? Hoe ga je dat overbruggen?’

‘Hoe lang is het nog houdbaar dat je als museum je erfgoed niet verbindt met de superdiverse demografische realiteit om je heen?’

De elite of de planeet

Maar hebben we in onze musea de juiste profielen om mee op die kar te springen?

‘Je hebt vooral mensen nodig die transdisciplinair denken, buiten de klassieke disciplines waarvoor ze tot nog toe zijn opgeleid. De doorsneemedewerker van een museum is vaak een kunstwetenschapper die is opgeleid met een canon en die esthetiek belangrijk vindt, in de objecten en in de opstellingen. Misschien hebben ze zelf wel een activistische agenda, maar ze scheiden de twee: “Aan politiek doen wij als museum niet. We mogen onze handen niet vuil maken.” Musea moeten zagezegd neutraal zijn, dat is erin gehamerd.’

‘Hier aan de UA proberen we dat in elk geval om te turnen: denk vanuit de globale uitdagingen. Sporen naar en uit het verleden – bronnen dus – betrouwbaar en verantwoordelijk doorgeven aan de toekomst, dat moet je natuurlijk blijven doen, maar tegelijk is erfgoed ook een hulpbron (*resource*) om nu allerlei dingen mee te doen. Die combinatie, als *reliable sources* en tegelijk *resources*, is volgens mij heel interessant, maar ligt moeilijk. Hetzelfde met eruditie cultiveren én participatief werken.’

‘In elk geval: je zult zien dat er andere medewerkers op de arbeidsmarkt komen, met een andere ingesteldheid: transdisciplinair, geschoold ook in participatieve methodes... De tijd van de expert die autoritair kan beslissen is voorbij. Erfgoed specialisten moeten kunnen combineren, makelaar zijn enzovoort. Experts gaan elkaar moeten aanvullen en in groep werken. Dat wordt de kern van het nieuwe succes

van musea: mensen die elkaar vinden en die als nodig en nuttig binnen of net buiten de lijntjes kunnen kleuren. Wij gaan die mensen hier op-leiden.’

‘Je hebt vooral mensen nodig die transdisciplinair denken, buiten de klassieke disciplines waarvoor ze tot nog toe zijn opgeleid.’

‘Zal het lukken? Ik denk het en het moet ook. Anders dreigt de versnippering en zal een bepaalde elite volop doorgaan, in de beste traditie van de koning-verzamelaars. Musea voor de happy few. Je ziet al een patroon met zeer kapitaalcrachtige ondernemers, vaak in de luxe-industrie, die zich inkopen in de kunst- en erfgoedwereld en die fantastische musea en



1 Fondation Louis Vuitton: retrospectieve expo met werk van fotografe Cindy Sherman uit 2020. Marc Jacobs: ‘Je ziet een patroon met zeer kapitaalcrachtige ondernemers, vaak in de luxe-industrie, die zich inkopen in de kunst- en erfgoedwereld en die fantastische musea en blockbusters maken.’ – Foto: Jean-Pierre Dalbéra



† De SDG's (Sustainable Development Goals), ook in Peru. - Foto: Marco Carrasco

'Is je bekommernis "wat met de planeet en hoe kunnen we ze als erfgoedactoren mee transformeren?" Of plooi je je terug op een kleine elite die er beter van wordt?'

blockbusters (helpen) maken. Zij combineren luxe, erfgoed, toerisme, exclusiviteit: buiten de drugshandel is dat in de 21^{ste} eeuw een van de snelste manieren om exponentieel rijker te worden. Als erfgoedwereld moet je ook daarover nadenken: speel je daarin mee met je verzamellogica? Kunstwerken die in musea passeren, stijgen enorm in waarde. Doe je daaraan mee? Is je bekommernis "wat met de planeet en hoe kunnen we ze als erfgoedactoren mee transformeren?" Of plooi je je terug op een kleine elite die er beter van wordt? *Fair benefit sharing* en dat anders aanwenden, mag het?

De uitsmijter die Marc in petto heeft is hoopgevend. Hier komt-ie:

'Musea, bibliotheken en andere publieke cultuurinstellingen kunnen echt krachtige machtsinstrumenten zijn. Dat hebben mensen als Bruno Latour geanalyseerd. We realiseren ons dat nog te weinig. Musea mogen zich zelfbewuster opstellen: het kunnen blikopeners zijn. Laat dat zien aan politici en andere beleidsmakers zoals wij allen, desnoods naast hun vergaderzalen, zoals Rodney Harrison in Glasgow heeft proberen te doen, en zorg ervoor dat je gezien en gehoord wordt.' ◀

Horizon 2045

Marc Jacobs: 'Wat duurzaamheid betreft, is het een achilleshiel van de SDG's dat cultuur en erfgoed er maar weinig in vervat zitten. Maar er is nu een *fighting chance*. De uitdaging wordt de nieuwe VN-agenda voor 2045: wat zal daarin staan? Dat wordt bepaald in 2027-2028. Daar moeten musea op wegen. Binnen UNESCO heeft men dat goed begrepen en zoekt men naar overtuigende cijfers en/of voorbeeldpraktijken in erfgoedwerk. We hebben overtuigende voorbeelden nodig uit de museumwereld: hoe werk je als museum zinvol met duurzaamheid? Er is niet zoveel tijd meer om de wereld ervan te overtuigen dat musea een rol kunnen spelen. FARO is bij ons een van de organisaties die het nieuwe denken in een deelsector probeert binnen te brengen. Via dat soort netwerken moet het gaan. Het is een uitdaging. We moeten echt buiten onze comfortzone treden.'

▶ MEER LEZEN

Marc Jacobs volgt de internationale literatuur over erfgoed op de voet. Dit zijn drie recente reeksen/boeken over erfgoed en duurzaamheid die hij aanbeveelt:

- Routledge bouwt met *Key Issues in Cultural Heritage* al ruim een decennium een referentiereeks uit: <https://www.routledge.com/Key-Issues-in-Cultural-Heritage/book-series/KICH>
- Het boek van Rodney Harrison e.a.: *Heritage Futures. Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*, London, UCL, 2021 is een mijlpaal voor wie de extra mile wil gaan. (De PDF vind je gratis op <https://www.uclpress.co.uk/products/125034>.)
- Kate Clark, *Playing with the Past: Exploring Values in Heritage Practice*, Berghahn Books, 2019, met een heel slimme inleiding die allerlei belangrijke evoluties schijnbaar moeiteloos vat. Een variant van het boek op https://www.academia.edu/37240543/Valuing_our_past_creative_activities_for_heritage_practitioners

EEN (H)ECHTE ERFGOEDGEMEENSCHAP. LIMBURGS OPENLUCHTMUSEUM EYNDERHOOF

Duurzaamheid is veel meer dan de energietransitie. Duurzaamheid betekent ook: een omgeving creëren en doorgeven waarin het welzijn van mensen telt. Voorbeelden daarvan vinden we volop in het erfgoedveld, vooral ook in vrijwilligersorganisaties. Collega Sandra Welters van Huis voor de Kunsten Limburg raadde me aan een kijkje te nemen bij Limburgs Openluchtmuseum Eynderhoof in Nederweert.

Annette Gaalman



► Zo meld ik me op een zonnige lentedag bij Eynderhoof voor een gesprek met voorzitter Peter Willekens. We beginnen natuurlijk met een rondwandeling over het museumterrein, dat gonst van de activiteit. Het is nog weken voor de seizoensopening, maar er wordt overal gewerkt.

‘Als een vrijwilliger overlijdt, wordt de kist hier in het museum getimmerd, en van mooi smeedwerk voorzien.’

Welzijn in de statuten

We wandelen de smidse binnen. Een van de vrijwilligers staat aan het aambeeld. Hij smeedt een jaartal voor op een gevel. Hier wordt van alles gemaakt: ornamenten, hekwerken, lampen. Er werken wel twintig smeden, onder hen ook jonge mensen van begin twintig. De smid onderbreekt zijn werk en haalt een map tevoorschijn, met foto's van wat zoal gemaakt wordt. Smeedwerk voor op een grafkist ook. 'Dat is hier gebruikelijk,' vertelt hij. 'Als een vrijwilliger overlijdt, wordt de kist hier in het museum getimmerd, en van mooi smeedwerk voorzien.' Dit maakt gelijk al helemaal duidelijk dat dit museum meer is dan een plaats waar een blik op het verleden wordt gegeven. En het gaat verder: 'De lijkwagen maakt een ronde over het terrein van het museum en houdt halt op de plek waar de vrijwilliger altijd gewerkt heeft. Daar staan al zijn collega's voor een laatste groet.'

— Voorzitter Peter Willekens: 'We zijn er voor de geschiedenis, maar we zijn er net zo goed voor de mensen.'



Dit zegt eigenlijk alles over wat dit museum wil zijn, en ook is: een plek waar mensen werken en zich thuis voelen. Al jaren geleden besloot het bestuur dat ook in de statuten op te nemen, wat heel bijzonder is. Aan de voor musea gebruikelijke statutaire doelen van behoud, beheer en uitdragen van het erfgoed is toegevoegd: 'Al deze doelstellingen worden nagestreefd door vrijwilligers die volwaardig worden opgenomen en waarbij de sociale en maatschappelijke functie een belangrijke rol speelt.'

- ↑ Monument voor de vrijwilligers van het museum
- Aan het werk in de smidse van Eynderhoof

Betrokken gemeenschap

Peter Willekens: 'We zijn er voor de geschiedenis, voor het vertellen over het leven hier in vroeger tijden, maar we zijn er net zo goed voor de mensen, voor elkaar. Het samen aan de gang zijn is net zo belangrijk. Waarom komen mensen hier zo graag werken? Niet alleen voor elkaar, maar omdat we met elkaar ook doelen hebben. Waar iedereen aan bijdraagt.' En dat 'iedereen' gaat over heel veel betrokkenen: in het museum werken maar liefst 400 vrijwilligers; betaalde krachten zijn er niet. Dit is de grootste werkgever van Nederweert. Vorig jaar nog zijn er weer 40 vrijwilligers bijgekomen.

Dat dit een gemeenschap is van enorm betrokken mensen, blijkt niet alleen uit het indrukwekkende verhaal over hoe men afscheid neemt van collega's. Overal op het terrein zijn mensen geconcentreerd aan het werk, in een gemoedelijke en ontspannen sfeer. We wandelen van de smederij door de kopersmederij naar de houtzagerij en de timmerwerkplaats: allemaal historische gebouwen die van elders komen, meestal uit de directe omgeving. Ze zijn afgebroken en opnieuw opgebouwd in het museum. En het zijn allemaal plaatsen waar gewerkt wordt. Dit museum is voortgekomen uit een jaarlijks evenement rondom oude ambachten. Die staan hier centraal: van

vlaaien bakken tot stroop maken, van mandenvlechten tot marmer schilderen. Alle dagen kunnen de bezoekers mensen aan het werk zien, er worden workshops gegeven en de vakmensen maken mooie dingen. In opdracht voor particulieren of ook voor organisaties, zoals Limburgs Landschap. En natuurlijk voor de museumwinkel.

De doelen van het Verdrag van Faro zien we in Eynderhoof volop in praktijk gebracht.

Zo'n gemeenschap, iets wat hier al tientallen jaren aan de gang is, wordt nu in de museumsector steeds positiever gewaardeerd en nagestreefd. In de ICOM-zoektocht naar een nieuwe museumdefinitie zullen een of meer van de begrippen 'gemeenschap', 'inclusie', 'participatie' en 'duurzaam' vrijwel zeker voorkomen. En ook de doelen van het Verdrag van Faro zien we in Eynderhoof volop in praktijk gebracht.

Het is duidelijk dat het hier net zo veel om relaties gaat als om erfgoed. Als het drie uur is, verzamelen alle medewerkers zich in het

museumcafé waar zoals te doen gebruikelijk koffie en vlaai geserveerd worden. En vrijwilligers die bijvoorbeeld door hun hoge leeftijd niet meer actief kunnen zijn, krijgen een zogenaamd 'grijs pasje': zij kunnen altijd blijven komen en gezellig samen mee koffie drinken.. ◀

Eynderhoof?

Jaarlijks ontvangt Limburgs Openluchtmuseum Eynderhoof 30.000 bezoekers, waarvan 20.000 betalende. En er is een actieve vriendenvereniging, met 300 leden. Het museum krijgt incidenteel subsidie voor projecten, maar draait verder volledig op eigen inkomsten.

Alle gebouwen worden door de vrijwilligers zelf gebouwd en onderhouden. Sommige zijn elders afgebroken en in het museum opnieuw opgebouwd, andere zijn nieuw gebouwd. Dat gebeurt veelal met oude materialen, zoals oude balken uit sloop-panden, die door verschillende partners ter beschikking worden gesteld.

MIJN DROOM: EEN DIVERSER PUBLIEK VOOR MUSEA

Gesprek met Vera Carasso,
directeur van de Museumvereniging



Vera Carasso is sinds 1 januari de nieuwe directeur van de Museumvereniging. Ze moest gelijk ‘aan de bak’. Dat was geen probleem want ze kent de museumwereld van binnen en buiten. Wie is Vera Carasso? Wat wil ze als directeur realiseren? Een gesprek over de toekomst van musea en de Museumvereniging, over de relatie geld en kunst, over inclusiviteit en over kippenvelmomenten.

Franklin van der Pols

► *Hoe bevalt je nieuwe baan?*

‘Als een warm bad, maar het water is wel erg heet. Normaal neem je eerst honderd dagen om je te oriënteren. Maar dat kon niet, we zaten in een crisis. Corona heeft erin gehakt, in allerlei opzichten. Financieel zijn er goede steunpakketten geweest en gelukkig zijn er bijna geen musea omgevallen. Maar de toekomst blijft zorgelijk. Daarnaast heeft corona veel mensen psychisch geraakt. De vreselijke inval in de Oekraïne zet onze problemen wel in een nieuw perspectief. Wat ik fantastisch vind, is dat de museumwereld snel heeft gereageerd met steunbetuigingen en inzamelingen.’

Rustig inwerken was er niet bij, maar gezien je ervaring in de museumwereld was dat misschien niet echt nodig?

‘Klopt, ik moest gelijk gaan rennen. Daardoor heb ik nog te weinig kunnen kijken naar wat wij als organisatie, als team nodig hebben. Om maar eens wat te noemen: we zitten met een klein team verspreid over allerlei hokjes op twee verdiepingen. Niet echt handig voor de communicatie.’

Musea in de regio

Kun je iets over je ervaring vertellen?

‘Ik heb kunstgeschiedenis in Leiden gestudeerd en tijdens mijn studie stage gelopen bij musea en veilinghuizen. Ik vond musea wat traag en ik was erg gecharmeerd van de dynamiek van veilinghuizen. Ik heb tien jaar met veel plezier bij Christie’s gewerkt. De eerste zes jaar als taxateur, daarna als veilingmeester en toen ben ik gevraagd toe te treden tot de directie. Uiteindelijk kreeg ik toch weer de behoefte om over te stappen naar de museale sector. Christie’s werd steeds



Jongeren in het museum: The New Originals, Stedelijk Museum Amsterdam, Museumnacht 2019. Foto: LNDWstudio

internationaler, daardoor werd ons werkpakket in Amsterdam kleiner. Het ging uiteindelijk alleen nog over geld.’

De vermenging van kunst met commercie lijkt steeds groter te worden. Ik zie soms privé-kunstverzamelingen in een museum tentoongesteld worden. Nog geen jaar later worden ze geveild.

‘Soms is men te naïef in de museumwereld. Ik snap waarom men een privéverzameling toont. Je kunt gratis een mooie collectie laten zien, dat is fantastisch. Maar je moet wel je eigen afweging maken. Je moet nooit je agenda laten bepalen door externe partijen. Daar zit precies de grens tussen profit en non-profit.’

Het Rijksmuseum stelde ooit een doodshoofd bedekt met diamanten van Damien Hirst tentoon. Na afloop was het in waarde verdubbeld. Had jij ‘For the love of god’ getoond?

‘Ik denk het niet, maar ik vond het kunstwerk inhoudelijk juist wel interessant. Het was een discussiestuk over de relatie geld en kunst. Omdat het werd tentoongesteld in een “black box” met bodyguards eromheen, werd het echt een *experience*. Maar er hoorde ook een debat

bij en dat werd niet door het museum geëntmeerd. We hebben het hier wel over een expo van meer dan vijftien jaar geleden, waarover toen ook binnen het museum veel discussie is geweest. We hebben er allemaal van geleerd. De les is dat je kunstenaars zoals Damien Hirst niet kwalijk kunt nemen dat ze veel geld willen verdienen. Maar je moet je als museum steeds afvragen welke rol je daarbij wilt spelen.’

Inhoud, markt en politiek

Na tien jaar Christie’s ben je overgestapt naar de museumwereld. Was de overstap van de kunsthandel naar de museumwereld makkelijk?

‘Voor iemand uit de kunsthandel was dat niet eenvoudig. Gelukkig zocht Museum Speelklok een directeur met een commercieel-inhoudelijk profiel. De klik was er gelijk, want ik kwam als kind al regelmatig in het museum. Ik heb er vijf jaar met ongelooflijk veel plezier gewerkt. Daarna werd ik gevraagd om hoofd Collecties te worden bij het Kunstmuseum in Den Haag. Het leek me heerlijk om weer meer inhoudelijk en internationaal te mogen werken. Maar als je eenmaal directeur bent geweest, dan wil je toch graag over alles kunnen meebe-slissen. Ik ben toen overgestapt naar het

— Vera Carasso: ‘Corona heeft de kwetsbaarheid van onze financieringsmix aangetoond.’
Foto: Sebiha Öztas



‘We moeten gaan nadenken over een veilig businessmodel. Ik hoop dat er daardoor weer meer aandacht komt voor de eigen collectie en voor rust in de tent.’

Scheepvaartmuseum in Amsterdam. Samen met Michael Huijser heb ik het museum mogen herpositioneren. Een heerlijke tijd, we vulden elkaar mooi aan. We hebben een prachtig inhoudelijk programma voor de komende jaren opgezet. Ik heb erg mijn best gedaan om thema's als inclusiviteit en diversiteit vorm te geven, mede omdat ons slavernijverleden nauw verweven is met het thema scheepvaart. We hebben als Scheepvaartmuseum het thema inclusiviteit toen echt omarmd.

Inclusiviteit is een belangrijk maatschappelijk thema. Wat bedoel jij met inclusiviteit?

‘Inclusiviteit gaat over bewustzijn, over perspectieven. Over hoe je op verschillende manieren naar collecties kunt kijken. Hoe je nieuwe dingen kunt ontdekken in bestaande collecties. Hoe je collecties opnieuw kleur kunt geven door ze op een andere manier te presenteren. Inclusiviteit gaat over inhoud, over wat je doet, welke programma's je maakt en vooral ook welke mensen je erbij betreft.’

De maatschappelijke rol van musea wordt steeds belangrijker. Ze willen en moeten divers en inclusief zijn. De rol van museumdirecteur lijkt daardoor complexer. Je moet inhoudelijk goed zijn, maar ook commercieel en politiek.

‘De functie is steeds complexer geworden, maar dat vind ik juist interessant. Ik ben een systeemdenker. Wat is de “bigger picture”? Ik wil begrijpen hoe alles in elkaar haakt. Dat vind ik ook zo fascinerend aan mijn nieuwe functie, die combinatie van inhoud, markt en politiek.’

Rust in de tent

Wat zijn volgens jou de uitdagingen voor de museumwereld in de komende jaren. Wat is die ‘bigger picture’?

‘Corona heeft de kwetsbaarheid van onze

financieringsmix aangetoond. Tien jaar geleden kregen we als musea de opdracht om minder afhankelijk te worden van subsidies. We moesten meer inkomsten uit de markt genereren. Dat is gelukt, maar corona toont nu de keerzijde van dit beleid. Het heeft musea financieel kwetsbaar gemaakt. Een belangrijk bijkomend effect is dat ze meer zijn gaan leunen op freelancers: musea hebben minder mensen in vaste dienst. Freelancers hebben het de afgelopen twee jaar zwaar, veel te zwaar gehad.’

‘Daarnaast is er veel discussie over hoe nu verder. Denk aan blockbusters. Je kunt niet blijven mikken op mensen uit heel Nederland en ook het buitenland naar je museum toe halen. Voor hetzelfde geld hebben we straks weer een nieuwe golf. We moeten gaan nadenken over een veilig businessmodel. Ik hoop dat er daardoor weer meer aandacht komt voor de eigen collectie en voor rust in de tent. Meer aandacht voor ons lokale publiek. Als je kijkt naar publieksgroepen, dan zien we interessante tendensen. Bij de groep jongeren die eerder alleen naar festivals ging is, mede door corona, een andere dynamiek ontstaan. Ze hebben meer behoefte aan reflectie en bezinning. Musea zijn daar uitermate geschikt voor.’

Jongeren willen veiliger uitgaan?

‘Veiliger klinkt wel erg saai. Met “ruimte voor reflectie” bedoel ik dat musea daar heel interessante plekken voor kunnen zijn. Iemand van vijftientig moet ook naar het museum kunnen gaan, zonder dat dat raar is. We moeten investeren in jongeren, in twintigers en dertigers.’

Gave dingen bekijken

Zijn er grenzen aan de groei van bezoekers?

‘Nog niet, maar we willen inzetten op het verbreden van de bezoekersgroepen. De museumkaart kan daarbij een belangrijke rol spelen. We hebben nog steeds 1,3 miljoen kaarthouders, dus we hebben tijdens de corona slechts 100.000 personen gehad die hun kaart even niet hebben verlengd. We hebben veel trouwe kaarthouders en nu de musea weer open zijn, groeit hun aantal weer.’

Daarnaast zie ik mogelijkheden om nog verder te verbreden. We hebben de afgelopen jaren geïnvesteerd in “museumkids”. Het museumbezoek door gezinnen met jonge kinderen is daardoor flink gegroeid. De volgende stap is dat we een hele nieuwe generatie creëren, voor wie het museum ook een fijne plek is om te zijn. De “museumkids” willen als puber niet meer

met pa en ma naar het museum, ze komen pas weer als ze zelf kinderen hebben. Maar met de museumkaart hebben we een heel laagdrempelige kaart om ze in die tussenfase, zeg van 18 tot 35 jaar, toch naar het museum te lokken. Je hoeft met een museumkaart niets te plannen, je kunt gewoon even naar dat ene schilderij gaan kijken. Als je daar een kaartje van 15 euro voor moet kopen, doe je dat niet. Kortom, ik wil graag kijken hoe we de museumkaart nog beter kunnen positioneren, zodat hij ook voor twintigers en dertigers aantrekkelijker wordt. De museumkaart moet meer zijn dan een praktische tool, de kaart wordt je toegangsbewijs om even gave dingen te bekijken. We moeten dus gaan differentiëren naar doelgroepen en er moet ook snel een app komen.’

Met de vip-kaart van de Vriendenloterij kun je ook musea bezoeken, is dat een concurrent van de museumkaart?

‘Nee, we willen allebei hetzelfde, museumbezoek stimuleren. De beide kaarten lijken elkaar aan te vullen. De Vriendenloterij bereikt doelgroepen die wij nog niet hebben bereikt. Verder hebben ze een fantastische marketing, daar kunnen we nog veel leren. Wat wel een bespreekpunt is, dat je met hun vip-kaart geen toeslag hoeft te betalen als je naar een speciale tentoonstelling in een museum gaat en bij de museumkaart wel.’

‘Ik wil graag kijken hoe we de museumkaart nog beter kunnen positioneren, zodat hij ook voor twintigers en dertigers aantrekkelijker wordt.’

Is de museumkaart je topprioriteit voor de komende periode?

‘Nee, maar de museumkaart is wel heel belangrijk voor het publieksbereik én de financiële gezondheid van musea. Als ik nog iets mag noemen: ook op kennis delen tussen musea willen we stevig inzetten. Bijna alles heeft stilgelegen door corona. Denk aan het museumcongres en de symposia. We gaan ook de secties weer nieuw leven inblazen. Mensen willen elkaar weer fysiek ontmoeten. Men wil weer verrast en geïnspireerd worden.’

De museumdriehoek

Wat door corona een beetje op de achtergrond is verdwenen, is de discussie over een nieuwe museumdefinitie.

‘Ik vind de in Kyoto voorgelegde museumdefinitie mooi als streven, maar ik wist gelijk dat die het nooit zou halen. In Nederland zijn musea al

‘Het klassieke museum zoals dat in het logo van ICOM wordt verbeeld, die pilaren met dat trappetje ervoor waar niemand op durft, dat zijn we niet meer.’

heel divers, maar wat dacht je van de musea over de hele wereld? Als je naar de voorgestelde definitie, kijkt dan spreekt daar zo'n specifieke visie uit, die past gewoon niet op alle musea in de wereld. Laten we proberen iets te vinden dat we gemeenschappelijk hebben. We moeten als musea wel veranderen. Het klassieke museum zoals dat in het logo van ICOM wordt verbeeld, die pilaren met dat trappetje ervoor waar niemand op durft, dat zijn we niet meer.'

'De essentie van het museum is de collectie. Tegelijkertijd geloof ik in de slogan: collectie, mensen en verhalen. Een museumdefinitie moet over deze driehoek gaan en hoe musea daardoor relevant kunnen zijn. Zo simpel moet het zijn.'

Over de diversiteit van musea gesproken, wat is je lievelingsmuseum?
'Dat kan ik echt niet zeggen. Wat is jouw lievelingsmuseum?'

Museum Insel Hombroich, even over de grens bij Venlo. En tot de verbouwing was het Peggy Guggenheim Museum in Venetië mijn favoriet. Een prachtige collectie en een mooie tuin aan het Canal Grande. Een heerlijke plek om even te genieten.

'Ah, prachtig. Wat leuk dat je dat zegt, dat zit hem dus in de ervaring die je daar hebt. Dat is precies wat ik bedoel met de verwondering die musea ons kunnen bieden. Mijn dochter van achttien was recent in Venetië en ze is daar ook geweest. Ze was zo onder de indruk, ze moest me bellen, zo mooi vond ze het museum. Ik moet ineens denken aan het Kröller-Müller Museum en dat prachtig witte kunstwerk in de tuin: *Jardin d'Email* van Jean Dubuffet. Daar heb ik als kind overheen gelopen en er daarna jarenlang van gedroomd. Museumbezoek gaat over ervaringen. Dat er iets magisch gebeurt.'



In het Kröller-Müller Museum: Jean Dubuffet, *Jardin d'Email*, 1974. Afmetingen: ca. 800 x 2000 x 3000 cm. (Materialen: beton, met glasvezel versterkt, epoxy, polyuretaanverf).
Foto: Marjon Gemmeke.

Tot slot: je grootste wens als directeur van de Museumvereniging?
'Mijn droom is een diverser publiek voor musea en ik denk dat we dat door de museumkaart kunnen realiseren. En ik wil vooral de groep van 18 tot 35 het museum in krijgen. Een superinteressante groep, een nieuwe generatie. Die groep wil ik ook dat kippenvelmoment in musea geven, zoals jij dat in Venetië had en ik in Kröller-Müller.' ◀

MAV

techniek

verhuur - verkoop - installatie
audiovisuele apparatuur

Al ruim 22 jaar de AV specialist voor musea

Van technisch ontwerp tot installatie. MAV Techniek verzorgt voor u een passende audiovisuele oplossing.



Bel voor advies met +31 (0) 20 - 33 13 657.
Of mail naar info@mavtechniek.nl

Atlantis Museum

Hét platform voor beheer en online presentatie van museale collecties

Iedere collectie is anders en uniek. Net als de mensen die ermee werken. Atlantis Museum is ontwikkeld met maar één doel voor ogen: eenvoudig, overzichtelijk en volledig webbased uw collecties beheren met inachtneming van internationale standaarden.

Online presentatie van collecties is naadloos onderdeel van de oplossing waarmee Atlantis volledig integreert binnen uw eigen website of websites van derden. Collecties uit systemen van derden worden met Atlantis samengesmeed tot één geïntegreerd geheel.

Uitbreidbaar en naar wens te configureren. Atlantis Museum voldoet daardoor aan de wensen van kleinere, middelgrote en grote musea.

☎ 033-2992277
✉ office@deventit.nl
🌐 www.deventit.nl

DEVENTit 
Developers & Inventors in IT

 DEVENTit is ISO 27001
& 9001 gecertificeerd.

 Atlantis is NEN 2082
gecertificeerd.

Spectrum
Thesaurus
Linked Open Data

e-Depot

Procesbeheer

Schermbouwer

Full Audit Trail

Beleef het Erfgoed

IS REINIGING OF HERSTEL VAN UW COLLECTIESTUKKEN NODIG?



Ongunstige klimaatomstandigheden, een onjuiste bewaarverpakking of verkeerde procedures bij overnames kunnen bij collectiestukken leiden tot vervuiling of schade. Stof, vocht, insecten of schimmelsporten dringen actief in het materiaal binnen en kunnen zo de structuur beschadigen. Wilt u inzicht verkrijgen in de staat van uw collectie? En weten of reiniging of herstelwerk nodig is? Wij adviseren eerst een **depotinspectie** te laten uitvoeren. VANWAARDE is specialist in **reiniging** van collecties en **herstel** van schade aan schilderijen, papieren documenten of boeken, textiel of meubels. Wij werken voor moderne kunst galeries tot nationale museum archieven.

DEPOTINSPECTIE – COLLECTIE REINIGING –
HERSTEL VAN COLLECTIESTUKKEN

www.vanwaarde.eu

Met een depotinspectierapport en aanbevelingen op maat kunt u uw collectie op een juiste manier beschermen voor de toekomst met behoud van waarde.

Meer weten over de mogelijkheden en kosten van een depotinspectie?
Bel +31 (0)55-542 31 47 of mail info@vanwaarde.eu

WW

VANWAARDE
ONDERDEEL VAN  **POLYGON**

Always By Your Side.



MEETINSTRUMENTEN EN KEURMERKEN IN MUSEA

In het najaar van 2013 was het thema van Museumpeil net als nu 'duurzaamheid in musea'. In dat nummer kwam een aantal instrumenten aan de orde om duurzaamheid te meten en te toetsen. Hoe staat het anno 2022 met het gebruik van die instrumenten in de sector?

Annette Gaalman



Waalwijk, Schoenenkwartier: duurzaamheid staat voorop

► Binnenkort wordt het Schoenenkwartier in Waalwijk geopend in de westelijke vleugel van het zogenaamde Krophollercomplex. Daar komen een maaklab, een kenniscentrum en een museum. Directeur Anouk van Heesch vertelt enthousiast over hoe duurzaam het geheel zal zijn. Niet alleen qua energieverbruik, maar ook in de inrichting, met veel hergebruik van oude materialen. In het museumcafé zullen lokale producten verkocht worden. Ook andere lokale partners, zoals een jongerencentrum, zijn bij het museum betrokken. En ten slotte is ook in het verhaal dat het museum vertelt en in de activiteiten in het maaklab duurzaamheid een kernthema. Een mooi voorbeeld van hoe een museum op alle vlakken van duurzaamheid een rol kan spelen. En dat, zou je zeggen, is ook de opgave waar musea voor staan.

Toetsing

Gezien de directe verbondenheid van erfgoed met verleden en toekomst lijkt het voor de hand te liggen dat de erfgoedsector - en dus

ook de museumsector - een rol van betekenis speelt in het bieden van perspectief en het creëren van nieuwe verhalen in de context van de klimaatcrisis. Als we het zo belangrijk vinden dat bepaald erfgoed bewaard wordt voor de kinderen van onze kinderen, zullen we ons ook moeten bekommeren om ander 'erfgoed' dat wij nalaten aan toekomstige generaties, in de vorm van kernafval en microplastics, en vuilnisbelten vol met wegwerpspullen. De Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties raken iedereen met een hart voor erfgoed.

Biesbosch MuseumEiland ontvangt het Green Key-keurmerk

Als museum zichtbaar maken wat je doet om die doelen te realiseren hoeft natuurlijk niet noodzakelijk met een keurmerk. Maar een keurmerk maakt wel duidelijk hoe serieus je er als museum aan werkt. De toetsing door een externe partij laat ook zien dat je niet aan 'groenwassen' doet. Het aantal musea dat met een keurmerk aan de slag is, is sinds 2013 wel licht toegenomen, maar het is zeker nog geen gemeengoed in de sector.

De toetsing door een externe partij laat ook zien dat je niet aan 'groenwassen' doet.

Weinig musea

Negen jaar geleden werden in Museumpeil twee keurmerken besproken: BREEAM-NL en Green Key. BREEAM staat voor Building Research Establishment Environmental Assessment Method en richt zich op de duurzaamheid van gebouwen, zowel nieuwbouwprojecten als bestaande gebouwen. Een tiental musea - negen grote in Amsterdam en Museum Kröller-Müller - heeft dit keurmerk behaald. De





Het MigratieMuseumMigration in Brussel (Molenbeek) kreeg het Green Key-label.

Gebrek aan financiële middelen, kennis en tijd beperkt culturele instellingen in hun mogelijkheden tot verduurzaming.

Stichting Verduurzaming Musea zet zich in om kennis en ervaringen te delen over de vereisten voor dit keurmerk.

Het Green Key-keurmerk is een keurmerk voor de toeristische en recreatieve sector. Het heeft niet alleen betrekking op het gebouw, maar op veel meer aspecten van duurzaamheid van het bedrijf, zoals maatschappelijke betrokkenheid, mobiliteit, eten en drinken en duurzaam inkopen. Bijna 700 bedrijven in Nederland hebben het keurmerk. In 2013 waren daar vier musea bij, nu zijn het er twaalf. Een daarvan is het Biesbosch MuseumEiland in Werkendam. Voor de zesde keer al heeft het museum het keurmerk gekregen. Het ziet dit als een mooi moment in het continue proces van verduurzaming. In Vlaanderen groeit het aantal Green Key-bedrijven ook. Inmiddels hebben 139 bedrijven dit duurzaamheidslabel. In heel België kregen vier musea het, waaronder het MigratieMuseumMigration in Brussel. Zij maken dit ook op hun website zichtbaar.

Stappen naar duurzaamheid

Naast deze keurmerken is ook een aantal instrumenten beschikbaar om je stappen op weg naar duurzaamheid in beeld te brengen en te vergelijken met andere organisaties. Zo is er de Milieubarometer van de Stichting Stimular, die ook in 2013 al toegepast werd. Een groep musea in Den Haag vormde destijds een duurzaamheidskring. Voordeel is dat je kunt vergelijken waar je staat, en kennis en ervaringen kunt uitwisselen. Want het is soms lastig om, met alle werkzaamheden die urgenter zijn (of in ieder geval lijken), het werken aan duurzaamheid hoog op de agenda te houden. Willemien Troelstra van Stimular geeft aan dat er op dit moment ongeveer twintig musea een abonnement hebben op de Milieubarometer. Het instrument helpt je om je duurzame bedrijfsvoering te monitoren aan de hand van meetbare



Het keurmerk Green Key

indicatoren zoals je CO₂-footprint en de milieubelasting van je afvalstromen. Je kunt de gegevens benutten voor het behalen van een certificering (zoals een van de genoemde keurmerken), maar natuurlijk ook gewoon voor jezelf.

Een ander mooi hulpmiddel zijn de door Vlaamse denk- en doetanks in de cultuursector (Greentrack) ontwikkelde tien punten: het gaat van energieverbruik tot waterbesparing, van ethische bankproducten tot sociaal-rechtvaardige volhoudbaarheid, wat bijvoorbeeld tot uiting komt in het loonbeleid. De checklist kan goed helpen om zicht te krijgen op wat je al goed doet, wat je eenvoudig kan verbeteren en waar grotere investeringen voor nodig zijn. Interessant hierbij is dat duurzaamheid nadrukkelijk ook gaat over de overdracht van verhalen en het perspectief op de samenleving dat je uitdraagt.

Lobbyen voor duurzaamheid

Verschiedende musea werken met 'groene teams'. We zien hier een vergelijkbare ontwikkeling als met een thema als diversiteit, inclusie en toegankelijkheid. Beide zijn thema's die aparte aandacht in organisaties verdienen, om op die manier de weg te bereiden naar hun inbedding in het reguliere functioneren van het museum. De Code Diversiteit & Inclusie is inmiddels onderdeel geworden van de criteria voor een Geregistreerd Museum, waarmee in ieder geval dát duurzame ontwikkelingsdoel geborgd is in de museumwerking. De Stichting Museumregister Nederland signaleert dat toelichtingen op het maatschappelijk verantwoord ondernemen ook steeds vaker voorkomen in beleidsdocumenten van musea. Duidelijk dus dat misschien keurmerken niet zo belangrijk gevonden worden, maar verantwoorden wat je op duurzaamheidsgebied doet wel.

De Museumvereniging is inmiddels een werkgroep verduurzaming gestart - in eerste instantie voor de 28 musea in de Erfgoedwet, maar uiteindelijk voor alle leden - en combineert dit ook met een lobby. Want verduurzamingsmaatregelen vergen ook investeringen. Uit de in 2019 door de Boekmanstichting en Bureau 8080 gehouden enquête (*Duurzaamheid in de culturele sector. Steppingstones voor toekomstig duurzaamheidsbeleid*, Amsterdam 2019) bleek dat gebrek aan financiële middelen, kennis en tijd culturele instellingen beperken in hun mogelijkheden tot verduurzaming.

Natuurlijk kost het geld en tijd, en moeten prioriteiten gesteld worden. Maar de museumsector heeft zeker een heel interessante bijdrage aan het duurzaamheidsvraagstuk te leveren. Want juist in de geschiedenis, in het materiële en immateriële erfgoed, vind je veel aanknopingspunten voor het realiseren van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen. ◀

IT'S THE ECOLOGY, STUPID

De wereld staat letterlijk en figuurlijk in brand. Hoe kunnen musea bijdragen aan ecologische duurzaamheid? Welke milieu-impact hebben tentoonstellingen en hoe kunnen wij, museummedewerkers en tentoonstellingsmakers, die druk verminderen? We geven voorbeelden en tips. Voorwaarde: een vernieuwde ingesteldheid, zowel van de maker als van de bezoeker.

Elviera Velghe, directeur Musea Brugge - Publiek & Tentoonstellingen

► Onze musea zijn continu draaiende tentoonstellingsmachines. Tentoonstellingen maken vraagt een enorme organisatie: van het conceptualiseren tot de opbouw, van promotiecampagnes tot uitgekiende publieksactiviteiten, van aangepaste merchandising tot symposia. De kosten kunnen hoog oplopen, net als de druk op het milieu. De meeste musea willen tentoonstellingen zo spiksplinternieuw mogelijk. Dat betekent de aankoop van tonnen hout, verf, tapijt, papier... die naderhand in de container belanden. Waarna hetzelfde proces start voor de volgende expo. En dan zijn er nog de verlichting, verwarming en klimatisatie om bezoekers en museumobjecten in optimale omstandigheden te ontvangen. Succesvolle blockbusters zorgen met hun hoge aantallen bezoekers voor een enorme ecologische voetafdruk: *Jheronimus Bosch* (2016) trok 421.700

Hoe doorbreken we de milieubelastende cyclus? Welke alternatieven zijn er? En hoe sensibiliseren we alle betrokkenen om met 'minder' evenveel te doen?

bezoekers, van wie 23% buitenlanders... Hoe doorbreken we de milieubelastende cyclus? Welke alternatieven zijn er? En hoe sensibiliseren we alle betrokkenen om met 'minder' evenveel te doen? We bekijken de verschillende fases.

1 Conceptfase: duurzaam netwerken

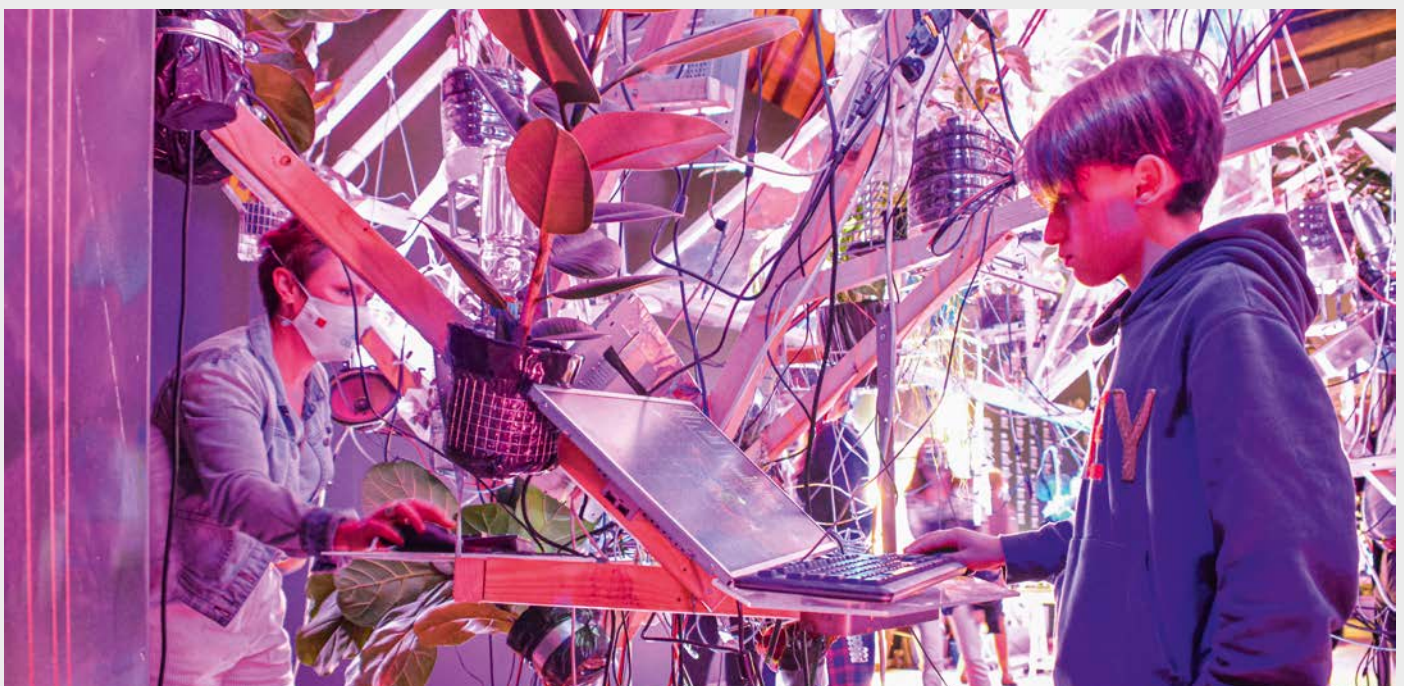
Bij de opstart van een tentoonstelling komen wetenschappers, museummedewerkers en/of kunstenaars meermaals samen om het

concept te bepalen. Bruikleen- en contractonderhandelingen worden opgestart. De coronaperiode leerde ons duurzamer vergaderen: zero carbon door online te zoomen. Je kunt nog een stap verder gaan. De V&A maakt in zijn *Sustainability Plan* (2021) een statement: geen luchtverkeer als de bestemming bereikbaar is met Eurostar. Moet je toch vliegen, dan wordt een koolstofcompensatie in een fonds gestort om V&A-gebouwen energiezuiniger te maken.

2 Scenografie: hergebruik? Recyclage? Modulaire systemen?

Samen met de museumstaf zet de scenograaf het tentoonstellingsplan op punt: de algemene sfeer, de materiaalkeuze, de wijze waarop objecten getoond worden en hoe publieksinformatie wordt geïntegreerd. Musea kunnen hier strengere eisen stellen: duurzame materialen,

SEADS creëerde met de expositie *Biomodd* in Musea Brugge nieuwe relaties tussen afgedankte technologie en natuur. Het programmeren van een dergelijke tentoonstelling zet ecologische duurzaamheid op de museumagenda. © Musea Brugge, foto: Sarah Bauwens





1 La Réserve des Arts in Parijs gaat resoluut voor circulaire economie binnen culturele instellingen. Culturele organisaties kunnen bij hen o.a. tentoonstellingsmeubilair hergebruiken. - © MF - Novethic

— Elviera Velghe. Foto: Ellen De Meulemeester

hergebruik of recyclage, lenen of huren van tentoonstellingsmeubilair, het gebruik van modulair materiaal. Het Nederlandse MuseumGoed is een platform waarop je tentoonstellingsmaterialen kunt delen en hergebruiken. Het Van Gogh Museum maakt er dankbaar gebruik van. Andere musea recyclen standaard tentoonstellingsrestanten, zodat materialen een tweede (of derde?) leven krijgen.

3 Transport: virtueel koerieren?

Bij het vervoer van bruiklenen wereldwijd kunnen musea strengere eisen stellen aan transporteurs. Meer en meer bieden zij duurzame alternatieven aan: 100% gerecycleerde transportkisten, lichtgewichtverpakkingen, compensaties voor vervuiling transport, een elektrisch wagenpark... Een stapje verder gaat het op elkaar afstemmen van kunsttransporten om het aantal vrachtwagens te beperken. Een andere denkpiste is virtueel koerieren. Imming Logistics biedt een Virtual Art Buddy aan: een onlinekoerier die alles live met de camera vastlegt, van in- en uitladen tot installeren. Resultaat: minder kosten, een kleinere ecologische voetafdruk.

4 Publieksbemiddeling en communicatie: BYOD + sensibiliseren

De coronacrisis gaf de digitale publieksbemiddeling een boost. Het principe van Bring Your Own Device (BYOD) breekt door: bezoekers scannen de QR-code op het label bij het kunstwerk om informatie te beluisteren of te bekijken. Heel wat musea bieden brochures aan die ze bij het buitengaan opvragen voor hergebruik. Evengoed heeft het museum een taak te vervullen op het vlak van sensibilisering. Het ARoS Aarhus Art Museum zet zijn actiepunten rond duurzaamheid op een rijtje...

in de toiletten. In communicatie- en promotiecampagnes kiezen musea steeds vaker het duurzame online boven offline. En waarom geen korting voor wie een onlineticket combineert met het openbaar vervoer?

5 Shop en catalogi: duurzame artikelen, verpakkingen weg...

De ecoshop als afsluiter is de kers op de ecologische taart. Investeer enkel nog in duurzame artikelen, vermijd plastics, werk samen met lokale designers en laat verpakkingen zoveel mogelijk achterwege. Als die ideeën doorgetrokken worden tot in de tentoonstellingsca-

Een onlinekoerier die alles live met de camera vastlegt, van in- en uitladen tot installeren. Resultaat: minder kosten, een kleinere ecologische voetafdruk.

tagus, verwerkt het museum ecologische duurzaamheid tot in de details van zijn werking. Het Natural History Museum in Londen biedt bijvoorbeeld een eigen lijn aan met *sustainable gift ideas*.

6 Openingsavond of nocturnes: korte keten en/of vegetarisch

Voor alle feestelijkheden bij de tentoonstelling kan het museum kiezen voor de korte keten met lokale ondernemers. Door resoluut te gaan voor de vegetarische keuken maak je van deze kwestie *the talk of the museumnight*. Overschotjes kunnen gedoneerd worden aan initiatieven via de app Too good to go, waar restaurants (of musea) ze voor een spotprijsje aanbieden.

7 Sponsoring

Het spreekt vanzelf dat sponsorships met vervuilende bedrijven niet meer aan de orde zijn. In 2017 stopte het Mauritshuis (Den Haag) zijn samenwerking met oliereus Shell. Een screening van mogelijke partners op duurzaamheid versterkt het draagvlak bij de bezoekers. Vooral jongere generaties zijn hier erg gevoelig voor. ◀

The time is NOW

Duurzaamheid wordt vaak als containerbegrip gebruikt. Het verdoezelt soms onwil of traagheid om échte stappen te zetten richting ecologische duurzaamheid. Als culturele (en meestal gesubsidieerde) organisaties moeten we een voortrekkersrol opnemen. Dat kan door resoluut in te zetten op duurzame tentoonstellingen. Geen gepalaver meer. Niet meer twijfelen. The time is NOW.

Hoe maakt Musea Brugge zijn tentoonstellingen milieuvriendelijker?

- Opstellen van een Duurzaam Plan voor Musea Brugge
- Opstart van een ecoteam
- Treinverkeer promoten
- Ecologische voorwaarden als gunningscriteria in bestekken
- Onderzoek naar modulaire tentoonstellingswanden
- Radicale keuze voor BYOD
- Duurzame shopartikelen
- Vegetarische recepties
- Exposities met ecologie als thema of ondertoon



Zo voldoe je aan de hoge verwachtingen van bezoekers.

[CM.com/museumpeil](https://cm.com/museumpeil)

We mogen weer! Consumenten hebben er zin in en boeken massaal tickets voor uitstapjes. Dat wil echter niet zeggen dat je achterover kunt hangen. Juist nu hebben museumbezoekers namelijk hoge verwachtingen over de complete customer journey. CM.com weet als geen ander welke hoge verwachtingen dat zijn. Door de overname van Global Ticket heeft CM.com enorm veel kennis van de museummarkt binnengehaald. Ons ervaren team deelt 3 verwachtingen voor 2022 en hoe jouw museum zich met slimme software kan onderscheiden in de bezoekerservaring.

1. Snel en makkelijk een ticket boeken

Bezoekers willen niet meer ellenlange formulieren invullen om vervolgens de ticket te moeten printen voor toegang tot een museum. De digitalisering van de afgelopen jaren heeft hen geleerd dat het makkelijker kan: binnen 30 seconden, overal en vanaf elk type apparaat om daarna een direct scanbaar ticket ontvangen. Dat is de nieuwe standaard. Met de betaaloplossing van CM.com is er voor elke bezoeker een betaalmethode die werkt. Of het nu gaat om grote groepsboekingen of kleinere familie-uitstapjes, CM.com biedt de juiste tooling voor de optimale bezoekerservaring.

2. Makkelijk vragen stellen of tickets wijzigen

Een ticket kopen is nog maar het begin. Je bezoeker verwacht een gepersonaliseerde ervaring. Tickets wijzigen of vragen beantwoorden moet ook allemaal in een paar klikken gedaan zijn. Gebruik bijvoorbeeld e-mail om bereikbaar te zijn voor vragen of nog beter: gebruik de favoriete kanalen van je bezoeker. Willen ze liever via WhatsApp antwoord op een vraag? Bied dat aan! Een chatbot die direct antwoord geeft op de vraag van de bezoeker is ook een slimme manier om de bezoekerservaring te optimaliseren. Zo zijn er natuurlijk nog meer voorbeelden te bedenken.

3. Goede bezoekersinformatie

Voor, tijdens of na hun bezoek, museumbezoekers willen ten alle tijden duidelijk geïnformeerd worden over hun museumbezoek. Gebruik kanalen zoals SMS, WhatsApp en Facebook Messenger om een unieke bezoekerservaring te creëren die de conversie en verkoop verhoogt. Denk daarbij aan de mogelijkheid om van tevoren alvast de app van je museum te downloaden of een parkeerticket te kopen. En wat dacht je van een WhatsApp tour tijdens het bezoek? Stuur naderhand een voice bericht waarin je de bezoeker bedankt en een kortingsvoucher aanbiedt voor de volgende keer. Met deze integraties van CM.com optimaliseer je jouw hele customer journey en verhoog je de betrokkenheid.

Oplossingen voor de hele customer journey

Ticketing, marketingsoftware, payments, kiosken en nog veel meer, allemaal in één platform. Met CM.com als partner kun je de volledige customer journey technisch inrichten. Door de jarenlange ervaring weet CM.com precies hoe je met zeer gebruiksvriendelijke software de bezoekerservaring van jouw museum tot een succes maakt. Het toegewijde team staat voor je klaar met persoonlijk advies. Dat merkte ook het ModeMuseum die zich recent aansloot.

“Wij hebben CM.com geselecteerd als onze partner voor de online ticketshop. Vanaf de aanbesteding over de implementatie tot en met de nazorg is de beschikbaarheid, betrokkenheid en efficiëntie van het team opvallend. Onze samenwerking verloopt aangenaam, de doorlooptijden zijn erg kort en de oplossingsgerichtheid is groot. We zijn dan ook erg tevreden met het huidige partnership!”

- ModeMuseum Antwerpen

Onderscheid je met software in de customer journey voor een succesvolle bezoekerservaring. Meer weten over hoe CM.com jouw museum kan helpen? Scan dan de QR-code.

EEN WAARDEVOL EN DUURZAAM MUSEUM IS STERK VERANKERD MET DE PLEK

Gesprek met architect Michiel Riedijk

Michiel Riedijk is architect bij Neutelings Riedijk Architecten in Rotterdam. Het bureau heeft veel toonaangevende musea ontworpen en gerealiseerd. Bekende voorbeelden zijn het MAS in Antwerpen, Beeld en Geluid in Hilversum en het Naturalis Biodiversity Center in Leiden. Op dit moment werkt Michiel Riedijk met zijn team aan de vernieuwing van het Amsterdam Museum.

Marloes Koster



Michiel Riedijk in het MAS - foto: Morten de Boer

► **Gemeenschappelijk belang**

Hoe bereik je een goede verankering van een museumgebouw in het stedelijk leven? Dat is volgens u essentieel.

‘Hiervoor hanteren we als bureau een aantal strategieën. Allereerst zien we het museum als verlenging van het openbaar domein. Een museum zondert zich niet af, maar moet zich juist openen naar het publieke leven. Dat betekent dat we bijvoorbeeld straten doortrekken die als galerijen omhoog gaan in een museumgebouw en uitkomen op een dakterras. Of we laten een straat dwars door het gebouw heen lopen en zorgen dat er een plein komt dat je voor verschillende programmatische invullingen kunt gebruiken. Daarnaast is het voor de verbinding met de stad of de omgeving belangrijk dat een museumgebouw, in ieder geval voor een deel, altijd publiek toegankelijk is.’

‘Bij de bouw van een nieuw museum zijn altijd veel verschillende stakeholders betrokken, zoals bewoners en ondernemers uit de omgeving en de verschillende diensten van de stad. In de samenwerking met alle betrokkenen is het essentieel om juist na te denken over het gemeenschappelijke belang dat





↑ Het MAS op het Eilandje in Antwerpen. Foto: Sarah Blee

→ Medaillon ontworpen door Tom Lanoye en Tom Hautekiet | MAS Antwerpen. Foto: Scagliola Brakkee



iedereen deelt, in plaats van te denken vanuit tegenstellingen. Tijdens het ontwerpproces voeren we verschillende overleggen met alle vertegenwoordigers, waarbij we formuleren op welke manier de belangen van alle betrokken partijen zo goed mogelijk tot hun recht komen. De meeste stakeholders vinden elkaar in een zo precies mogelijk gedefinieerde vorm van het openbaar domein: geen vieze hoekjes en nare steegjes, maar een heldere publieke ruimte. Daar hebben zowel het museum als de ondernemers in de omgeving veel profijt van. Bij het Amsterdam museum speelt dit in verhevigde mate, omdat dit museum midden in de binnenstad van Amsterdam ligt, grenzend aan het historische Begijnhof.

Uitnodigend

Hoe kan een nieuw museumgebouw invloed hebben op de stedelijke ontwikkeling?

‘Een museum is een bestemming in de stad. Vanuit dat bewustzijn moet een nieuw museum worden ontworpen. Daarom moet het aangrenzende publieke domein ook deel uitmaken van het ontwerp. Na een museumbezoek trekken mensen verder de stad in, naar restaurants of winkels in de omgeving.’

‘Het iconische MAS Museum aan de Stroom heeft een enorme impuls gegeven aan het voormalige havengebied in het noorden van Antwerpen. We ontwierpen een museum als een stapelhuis, passend bij de pakhuizen in dit gebied. De entree ligt langs de wandelroute naar ‘t Eilandje en het café grenst aan het grote plein. Daardoor wordt het plein direct geactiveerd. En doordat het museum echt een bestemming is geworden, zie je dat ook de andere cafés en restaurants in de omgeving daarvan profiteren.’

‘Het ideale museum is etalage, theater, tempel, kluis en plein in één.’

‘Veel van wat we bij het MAS hebben geleerd, komt goed van pas bij de vernieuwing en verduurzaming van het Amsterdam Museum waar we nu aan werken. Het museum is gevestigd in het hart van de historische binnenstad, in een prachtig rijksmonument rondom drie bijzondere binnenplaatsen. Een van de belangrijkste ingrepen die we hier doen is dat we de publieke passage die door het gebouw heen loopt, behouden en versterken. We maken in

het interieur een verdiept plein, waar de straat aan weerszijden omheen loopt. Dat kan doordat het doorlopende museumparcours op de eerste verdieping komt te liggen, waardoor op het maaiveld functies een plek kunnen krijgen die het museum verbinden met de stad, zoals een museumrestaurant, een auditorium en educatieruimten. Het museum krijgt daarmee een uitnodigend gezicht naar de stad en brengt leven in de hoven en aan de straat. En deze ruimtes kunnen ook worden gebruikt als het museum dicht is.’

‘Wij ontwikkelen musea zodanig dat veel verschillende vormen van gebruik kunnen worden geaccommodeerd. Het ideale museum is etalage, theater, tempel, kluis en plein in één. Het winnende ontwerp dat wij maakten voor het Cincinnati Art Museum in de Verenigde Staten bestaat uit een combinatie van een enfilade-opstelling, een grote zaal voor tijdelijke flexibele tentoonstellingen en evenementen, een iconische expositietoren, een (open) depot en een beeldentuin.’

Verankerd

'Hedendaagse architectonische ornamenten resulteren in karaktervolle en expressieve gebouwen, die bijdragen aan lokale identiteiten in onze globaliserende wereld.' Dit betoogt Neutelings Riedijk Architecten in het boek 'Ornament & Identity.' Geldt dit ook voor jullie museumgebouwen?

'Dit gaat over de manier waarop het gebouw ruimte biedt aan bijzondere functies, maar ook over hoe het gebouw is vormgegeven en gematerialiseerd. In Naturalis Biodiversity Center in Leiden hebben we bijvoorbeeld in de gevel gezocht naar een expressie die een relatie aangaat met biodiversiteit en de evolutie - de belangrijke thema's van dit museum. Dat kun je allemaal terugzien in de gevel van Iraans natuursteen, waarin fossielen en kristallen te ontdekken zijn. Dat wordt afgewisseld met betonreliëfs die zijn ontworpen door modeontwerpster Iris van Herpen. Ook haar ontwerp roept associaties op met vormen uit de natuur en zorgt ervoor dat het gebouw spreekt: evolutie en biodiversiteit worden zichtbaar gemaakt in het openbaar domein.'

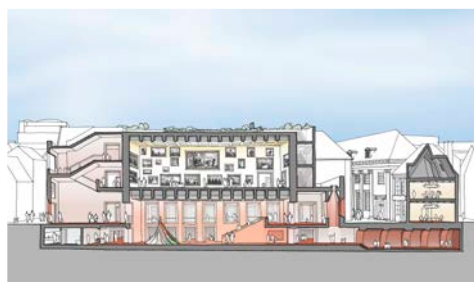
'Alle door ons ontworpen musea zijn specifiek ontworpen voor een bepaalde plek en reageren op de directe context. Bij het MAS is het plein voorzien van een mozaïek van de Antwerpse kunstenaar Luc Tuymans. Hiermee wordt het gebouw dus ook specifiek Antwerps. Dat moet volgens ons bij ieder gebouw gebeuren, zodat een gebouw zich aan die directe fysieke context verankert. Maar tegelijkertijd moet het zich ook verankeren aan een culturele context. Met het medaillongedicht van Tom Lanoye en Tom Hautekiet en met de handjes op de gevel die verwijzen naar 'handwerpen', verankert het MAS zich ook in cultureel opzicht aan Antwerpen.'

'Ook bij Beeld en Geluid in Hilversum versterkt de eigentijdse glas-in-loodgevel de identiteit van het gebouw. Grafisch ontwerper Jaap Drupsteen stelde deze glasgevel samen met originele tv-beelden uit het archief van Beeld en Geluid. Het grote plein in het interieur is hierdoor ook letterlijk een mediaplein geworden, een huiskamer van de mediawereld. In al deze projecten hebben wij met veel plezier samengewerkt met kunstenaars.'

Meer daglicht!

Kun je nog een voorbeeld noemen van wat belangrijk is voor een duurzaam en toekomstbestendig museumgebouw?

'Voor een lange levensduur van een gebouw



↑ De gevel van Beeld en Geluid in Hilversum.
Foto: Scagliola Brakkee

→ Schetsdoorsneden van het nieuwe Amsterdam Museum. Beeld: Neutelings Riedijk Architecten

'Met het oog op de toekomstbestendigheid van een gebouw proberen wij altijd zo veel mogelijk ruimtes te voorzien van daglicht.'

zijn ook de belevingswaarde en de toekomstwaarde bepalend. Voor een museumgebouw is de verhouding tussen daglicht en kunstlicht een belangrijk aandachtspunt. Met het oog op de toekomstbestendigheid van een gebouw proberen wij altijd zo veel mogelijk ruimtes te voorzien van daglicht.

'Dat is een les die we hebben geleerd uit de bouw van het MAS, waar alle tentoonstellingszalen zijn

gebouwd als "black boxes". We hebben daarna bij Naturalis prachtige mogelijkheden gecreëerd om wel noorderlicht in de museumzalen te laten vallen, waardoor je altijd heel mooi strijklicht hebt. Hiervoor zijn de gestapelde museumzalen van Naturalis vertrappt en ten opzichte van elkaar verschoven. Ook in het ontwerp van het Amsterdam Museum zorgen we er nu voor dat de zalen daglicht kunnen krijgen. Want je kunt maar een keer bouwen!'



Het atrium van Naturalis Biodiversity Center Leiden.
Foto: Scagliola Brakkee

Daglicht? Kunstlicht?

Michiel Riedijk: 'Vanuit ideeën over de conservering van de artefacten en vanuit de encensering van de tentoonstellingen wint kunstlicht het nu vaak van daglicht. Daardoor proberen wij juist de circulatieruimten - de route door het gebouw en de entreehal - royaal van daglicht te voorzien. Het daglicht dat bij Naturalis door de glaskroon binnenvalt, maakt van de publiekshal een geweldige ruimte.'

'Met het oog op duurzaamheid is het belangrijk de juiste balans te vinden in het duurzaam functioneren van het gebouw. Natuurlijk is dat een hele ingewikkelde balans. Musea kiezen nu vaak voor de meest duurzame oplossing met het oog op het behoud van collectie. Dat staat soms op gespannen voet met het duurzaam naar binnenhalen van daglicht en met het uitzicht in een gebouw.'



↑ Eemhuis: bibliotheek in Amersfoort.
Foto: Scagliola Brakkee

→ Picknick bij het MAS.
Foto: Jelle Vermeersch

Michiel Riedijk over het toekomstig- bestendig museum

‘De manier waarop het museum zich verhoudt tot zijn publiek en het stedelijk domein, daar zit de echte vernieuwing. De eerste museumgebouwen waren paleizen die de privéverzamelingen van rijke edellieden toonden. Toen musea openbaar werden, ontstonden nieuwe typologieën. Het meest revolutionaire nieuwe museumgebouw was in de jaren 1970 het Centre Pompidou in Parijs: een museum als een warehouse, met grote, vrij indeelbare vloeren. Letterlijk een museum voor iedereen, toegankelijk via grote monumentale roltrappen.’

‘Het museum als gebouwtype ontwikkelt zich nog steeds. Een duurzaam en waardevol museum is geen paleis voor de kunsten, geen supermarkt met voor elk wat wils en ook geen dodenstad waar alleen oude voorwerpen worden opgeslagen. Voor het museumgebouw van de toekomst ligt de belangrijkste uitdaging voor architecten in de synthese tussen het presenteren van artefacten, het tot leven wekken en toegankelijk maken van kunst en het bieden van inspiratie en vergezichten op wat kunst kan betekenen in het leven van alledag. En die synthese begint bij een verankering in het sociale weefsel van de stad.’

‘Het bouwen van ruimtes met daglicht is echt een investering in de toekomst. Hoewel de zalen van Naturalis nu zijn verduisterd, ben ik heel blij dat we toch daklichten hebben gemaakt. Daglicht geeft meer toekomstwaarde aan een gebouw. Ik vind het nog steeds een gemiste kans, dat we bij het MAS geen daglicht gemaakt hebben in de zalen.’

Gratis

Zijn er overeenkomsten met andere publieke gebouwen, zoals bibliotheken?

‘Er zijn steeds minder publieke gebouwen waar een gevoel van gezamenlijkheid kan worden ervaren, terwijl dat volgens mij maatschappelijk gezien echt belangrijk is. Wij hebben ook veel bibliotheken ontworpen, zoals bijvoorbeeld Rozet in Arnhem en het Eemhuis in Amersfoort. In een bibliotheek is iedereen welkom, jong,

‘Er zijn steeds minder publieke gebouwen waar een gevoel van gezamenlijkheid kan worden ervaren.’

oud, rijk of arm, en je hoeft niet te betalen om naar binnen te komen. Eigenlijk zou een museum er ook naar moeten streven dat in ieder geval een deel van het gebouw gratis publiek toegankelijk is. Zodat meer mensen ook echt door het gebouw heen lopen en de verwondering bij de confrontatie met een authentiek (kunst)voorwerp kunnen ervaren, terwijl ze daar in principe helemaal niet naar op zoek waren. De schokkende confrontatie met het origineel – dat is een cruciale meerwaarde van een museumbezoek.’ ◀

ZORG: EEN KUNST

Museumbezoeken op maat van personen met dementie, een kunstinstelling die stukken uit haar collectie uitleent aan een zorgcentrum of het internationaal geroemde 'kunst op voorschrift'-programma, waarbij een arts een patiënt een gratis museumbezoek voorschrijft: ook in onze contreien duiken steeds vaker initiatieven op die kunst en zorg met elkaar verbinden. Het past binnen de bredere beweging Arts & Health, die sinds de jaren 1990 vanuit de Angelsaksische wereld gestaag aan interesse en draagkracht wint.

Julie Rodeyns, onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel en freelancecurator, trainer en consultant Kunst en Zorg.

► Zulke initiatieven verdienen alle lof. Zorgen dat iedereen, ook wie (ernstig) ziek is, aan kunst kan participeren past binnen de idee van cultuurparticipatie als universeel mensenrecht. Bovendien maakte de COVID 19-crisis

Hoe definieer je 'welzijn' en 'gezondheid'? Vaak worden deze termen eng begrepen als het fysieke en mentale welzijn van een individu.

duidelijk dat bouwen aan een zorgzame samenleving niet alleen de verantwoordelijkheid van de zorgsector is, maar een taak van iedereen. Ook de museumsector kan een steentje bijdragen..



Museum El: een duurzaam samenwerkingsverband rond hedendaagse kunst met het M HKA en woonzorgcentrum Immaculata in Edegem. Foto: Performance: Een groet aan M.B. © M HKA 2018

Welzijn: veel dimensies

Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat kwetsbare personen museale activiteiten vaak als betekenisvol ervaren. Mijn doctoraatsonderzoek naar een cultureel programma (met museaal luik) voor personen met een palliatieve aandoening leerde dat sommige deelnemers blij waren om weer bij oude interesses aan te kunnen knopen. Anderen genoten ervan iets nieuws te ontdekken of getuigden hoe de activiteiten hen even hun zorgen deden vergeten of hen 'terug onder de mensen' brachten.

Of het programma daarmee bijdroeg tot hun welzijn en gezondheid is een netelige vraag. Want hoe definieer je 'welzijn' en 'gezondheid'? Vaak worden deze termen eng begrepen als het fysieke en mentale welzijn van een individu. Maar wetenschappers brengen steeds vaker ook dimensies als spiritueel, intellectueel en sociaal welzijn in rekening. Over deze dimensies en hun onderlinge hiërarchie leven verschillende opvattingen, die soms botsen. Een voorbeeld uit mijn onderzoek: vele begeleidende zorgmedewerkers waren sceptisch over het cultureel programma. Ze stelden het welzijn van de deelnemers synoniem met het vermijden van fysieke of emotionele risico's en ervoeren dat de activiteiten dat niet konden waarborgen. De museumgidsen gingen aanvankelijk kunstwerken over lijden of dood uit de weg: ze wilden de deelnemers niet bruuskeren. Vele deelnemers stipten echter aan dat ze de museumbezoeken juist waardeerden voor de *frisson*-ervaring (esthetische opwindning en tinteling) en de gelegenheid om via kunst over taboe-onderwerpen als ziekte, pijn en sterven te kunnen praten. Net dat motiveerde sommigen om ondanks een ernstig

Niet alleen de ontmoeting met een specifiek kunstwerk of object, ook de vormgeving en omkadering van de ontmoeting zijn belangrijk.

fysiek ongemak toch deel te nemen. Kortom: opdat het programma waardevol kon zijn voor de deelnemers, moesten de zorg- en cultuurmedewerkers hun begrip van 'zorg', 'welzijn' en 'gezondheid' eerst bijstellen.

Totaalplaatje

De hamvraag is dus niet OF musea bijdragen aan het welzijn en de gezondheid van hun bezoekers (of personen met een bijzondere kwetsbaarheid), maar HOE dat te realiseren. Het antwoord is niet in een eenvoudige, repliceerbare formule te vatten. Niet alleen de ontmoeting met een specifiek kunstwerk of object, ook de vormgeving en omkadering van de ontmoeting zijn belangrijk. Zo beschrijven wetenschappelijke studies hoe personen met een zekere kwetsbaarheid een museumbezoek als uitermate negatief ervaren wanneer ze op een infantiele toon aangesproken worden, of wanneer activiteiten hen met hun beperking(en) confronteren - denk aan: zingen voor iemand met een longaandoening. Hoe hiermee omgaan?

De kunstenaars, museummedewerkers en deelnemers die ik interviewde, schoven enkele algemene krachtlijnen naar voren. Neem als kunstenaar of museummedewerker ruim de tijd om de deelnemers en hun gevoeligheden te leren kennen. Betrek de zorgverleners en werk met hen samen. Let erop dat iedereen kan



† Museum op maat: rondleidingen, creatieve parcours, ateliers en thema-activiteiten op maat van specifieke doelgroepen in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België © KMSKB 2017

— Julie Rodeyns

deelnemen, maar niemand zich verplicht voelt. Vertrek niet vanuit een vooropgezet plan, wél vanuit wat deelnemers aanbrengen. Blijf aandachtig voor gevoeligheden en (positieve en negatieve) reacties en speel daar flexibel op in. Beknibbel niet op de ambitie om de deelnemers een kwaliteitsvolle esthetische ervaring te bieden: bouw meer complexe activiteiten stapsgewijs op. Schenk aandacht aan de logistieke organisatie en omkadering, en vermijd drukte en gedoe.

Kritisch onderzoek

Hoewel de praktijk nood heeft aan handvaten, training en consultancy, is de wetenschap hierin vooralsnog een karige spitsbroeder. Aangestuurd door de medische wetenschappen, produceren Arts & Health-wetenschappers vooral studies die bewijskracht aanvoeren voor de (liefst meetbare en veralgemeenbare) impact van kunst en cultuur op het welzijn en de gezondheid van kwetsbare doelgroepen: personen met kanker, dementie, Parkinson, op leeftijd... Kritische stemmen die aanvoeren dat

het Arts & Health-domein bijziend is omdat studies vaak enkel de positieve effecten onderzoeken, en dat het compulsief is omdat men in de focus op effecten de praktijk veronachtzaamt en doof is voor het onbehagen van kunstwetenschappers, kunstenaars en cultuurmedewerkers over het onderzoeksopzet, roepen vooralsnog in de marge. 'We moeten

Waarom is de culturele sector zo verknocht aan de hoera-verhalen over kunst en cultuur als schijnbaar wondermedicijn?

de taal van de medische sector spreken om goodwill en financiering voor kunst-zorgprogramma's te creëren,' zo verdedigt men de onderzoeksagenda. Omgekeerd ben ik van mening dat het van weinig zorgzaamheid voor kunst getuigt wanneer zij haar eigen taal niet mag spreken en men haar rijke diversiteit en complexe praktijk onderkent.

Ambigu

Introspectie is op haar plaats, want het impact-discours wordt ook door de culturele sector gretig opgepikt. Waarom is die zo verknocht aan de hoera-verhalen over kunst en cultuur als schijnbaar wondermedicijn? Ik denk graag dat het is omdat de sector oprecht van betekenis wil zijn voor wie kwetsbaar is. Toch is bescheidenheid op haar plaats, zoals een anekdote uit mijn onderzoek aantoonde. Een patiënt die bij een museumbezoek zijn rolstoel aan het onthaal had achtergelaten, had volgens zorg- en museummedewerkers 'dankzij kunst zijn trots hervonden'. Later vertelde de man mij dat hij zich voor zijn rolstoel had geschaamd, maar tijdens het bezoek veel pijn had en daarom niet meer mee zou gaan. Een volgende keer was hij er toch weer bij, ondersteund door twee begeleiders: dat werd door hem in overleg met de zorgmedewerkers beslist, nadat ik hen over de kwestie had ingelicht. Kunst en zorg verbinden gebeurt in en via de praktijk en vereist dat je heel alert bent en blijft voor dit soort netelige ambiguiteiten. ◀



HET KLIMAAT TENTOONSTELLEN, HOE DOE JE DAT?

De klimaatproblemen zijn urgent. Ook in de sector is het een actueel thema. Hoe zetten instellingen door hun tentoonstellingen of programma's hun bezoekers aan tot nadenken? Vier voorbeelden uit Vlaanderen en Nederland.

Mirjam Verloop

► Tentoonstelling van ideeën

In Museum De Lakenhal in Leiden staan kunst en geschiedenis centraal. Voor een recente tentoonstelling zocht het museum naar een goede manier om een urgent maatschappelijk thema aan te kaarten. Het koos, voor de eerste keer, voor een *open call* met het thema 'groei-verslaving'. De *call* riep makers in alle disciplines op om oplossingen te bedenken voor de hang naar groter, beter en meer.

Museum De Lakenhal deed de oproep op sociale media, onder kunstenaars, de achterban en scholen. 'Kunstenaars, wetenschappers, studenten, activisten en andere creatieve makers van over de hele wereld reageerden,' zegt Jacowies Surie, projectleider Tentoonstellingen. 'Het aantal ideeën heeft ons verrast. We ontvingen er bijna 500!'

Een jury koos er 15 uit. Waaronder een dansfilm over de tegenstrijdige eigenschappen van

plastic en het ruimtelijk werk *Future Fossils*, fossielen uit de toekomst. In de expositie *If Things Grow Wrong* waren de geselecteerde ideeën afgelopen winter te zien. 'Iedereen interpreteert het thema groei-verslaving anders,' merkt directeur Tanja Elstgeest op. 'Het resultaat is niet zo zeer een kunsttentoonstelling, eerder een ideeëntentoonstelling. De jury bestond ook bewust niet uit kunstkeners.'

'We hebben experts gezocht buiten het museum. Dat is een interessant democratisch experiment geweest.'

Makers en bezoekers reageerden enthousiast op de expositie. Tijdens de opening brachten de geselecteerde makers hun achterban mee en sommigen wisselden ideeën uit. Ook workshops rondom de expositie waren steeds



Het Klimaatmuseum is een pop-upmuseum en heeft bewust geen eigen gebouw, het museum is daar waar veel mensen zijn.

- De hang naar groter, beter en meer was het thema van *If Things Grow Wrong* in Museum De Lakenhal. Een oproep leverde 500 ideeën op! Foto: Taco van der Eb
- Het Klimaatmuseum op het station van Utrecht: 'Daar bereikten we een diverse groep. Van mensen die actief met het klimaat bezig zijn tot mensen die over de ernst twijfelen.' Foto: Susan van Ewijk

uitverkocht. Voor enkele makers krijgt *If Things Grow Wrong* een vervolg op andere expo's én een festival. Eén werk is zelfs verkocht. Tanja Elstgeest: 'Het is mooi om te zien dat je als museum een rol kunt spelen bij het verder brengen van ideeën. Het helpt ons ook anders te kijken. We hebben experts gezocht buiten het museum. We zijn gewend die rol zelf op ons te nemen. Dat is een interessant democratisch experiment geweest.'

Ook op andere vlakken leerde het museum. Jacowies Surie: 'Met een *open call* en een jury geef je alles uit handen. Dat is best spannend. Voor ons was het ook lastig om op basis van ideeën in te schatten hoe alle werken bij elkaar komen in de expositie. Ook was het door het aantal inzendingen niet mogelijk om iedere afwijzing apart toe te lichten. Dat leverde teleurstellingen op. Gelukkig konden we alle inzendingen een podium geven op de website.'

Het museum kijkt enthousiast terug op de expositie. Het project versterkt de ambitie om te verduurzamen. Om na te denken over het hergebruik van materialen en het wel of niet tonen van overzees werk. Museum De Lakenhal wil duurzaamheid verankeren in bedrijfsvoering en beleid en zal daar regelmatig in tentoonstellingen of presentaties ook het publiek bij betrekken.

Overall pop-upexpo's

'Kenniss van feiten is niet genoeg. De klimaatcrisis is niet altijd goed te zien of voelen,' zegt Laura van Rutten, oprichter van het Klimaatmuseum.

'Om de urgentie duidelijk te maken is creativiteit en verbeelding nodig. Kunstenaars en creatieven hebben dat. Het levert kunstwerken op die problemen inzichtelijk maken. Op een andere manier dan rapporten met cijfers.'

Het Klimaatmuseum is een pop-upmuseum en heeft bewust geen eigen gebouw. De tentoonstellingen en projecten duiken op verschillende plaatsen in Nederland op. Zo waren er tentoonstellingen op station Utrecht, tijdens festival Eurosonic Noorderslag en op forteiland Pampus. Het museum is daar waar veel mensen zijn. 'Er is ook altijd een interactief programma en jongeren doen daar massaal aan mee,' vertelt Laura van Rutten. Met interactie en de wisselende locaties trekt het Klimaatmuseum een breed publiek. 'Op het station van Utrecht bereikten we een diverse groep. Van mensen die actief met het klimaat bezig zijn tot mensen die over de ernst twijfelen.'

Klimaatmakers is een ander project van het museum. Ruim 500 kinderen bedachten oplossingen voor klimaatproblemen. Uit alle ideeën kozen drie kunstenaars er één om echt te maken. Het museum organiseerde na afloop een veiling. Het publiek bood op de kunstwerken. Geen geldbedragen, wel belofte om het idee uit te voeren. Samenwerking is volgens Laura van Rutten belangrijk. 'Zoals met kunstenaars die bezig zijn met klimaatkunst. Ze zoeken een partij die hen verder helpt.' Het museum helpt daarbij en heeft nog volop plannen voor de toekomst. 'Straatkunst is er één, net als internationale projecten.'

Doen!

WOW! Dat is de kreet van verwondering die doe-centrum Technopolis in Mechelen graag hoort als bezoekers ontdekken hoe fascinerend wetenschap is. Je hoort hem ook in de nieuwe expo *Zeekracht*. De expo gaat over de zee en de haven van morgen en leert kinderen hoe we klimaatverandering kunnen tegengaan. 'We hebben gezocht naar een manier om duurzaamheid op een aantrekkelijke manier te presenteren,' vertelt Marjolein Van Ginneken, *science expert* bij Technopolis. 'Sommige mensen zien de toekomst niet rooskleurig. We willen inspireren en juist laten zien dat technologie en wetenschap mogelijkheden bieden.'

Dat doet de expo *Zeekracht*. Voor kinderen vanaf 8 jaar is er een (bijna letterlijke) immersieve ervaring. Door interactieve projecties op de wanden en vloer wanen ze zich op de zeebodem. De ruimte reageert op bewegingen. Vissen gaan rondom de voeten zwemmen, en door van links naar rechts te zwaaien wekken kinderen golven op. Het verdiepende deel, aan de andere kant van de ruimte, is er voor kinderen vanaf 12. Via schermen leren jongeren over groene energie, aquacultuur en kustbescherming. De enorme *Haventafel* nodigt uit om te leren over de haven van de toekomst. Door met de handen over de tafel te bewegen komen bezoekers bijvoorbeeld meer te weten over klimaatvriendelijke schepen.

'We besteedden eerder al aandacht aan het thema duurzaamheid en merkten dat bezoekers zochten naar meer,' zegt Marjolein



↑ Bezoekers kijken naar een ruimtelijke installatie in het Watersnoodmuseum. Herinneren, leren en vooruitkijken gaan er samen. Foto: Watersnoodmuseum

→ De expo Zeekracht, een immersieve ervaring in doe-centrum Technopolis: 'We besteedden eerder al aandacht aan het thema duurzaamheid en merken dat bezoekers zochten naar meer.' Foto: Technopolis

Van Ginneken. Voor *Zeekracht* werkten collega's van Technopolis samen met een technische partij en partners uit onderzoeksinstituten en de industrie. Die zijn belangrijk op financieel vlak en vanwege hun inhoudelijke kennis. Ongeveer een jaar werkten alle betrokkenen aan de ruimte. Na een periode van testen opende Vlaams minister Hilde Crevits afgelopen september de nieuwe expo.

De testperiode was van belang voor het vinden van technische problemen en het verfijnen van de inhoud. Nu dagelijks bezoekers op de expo afkomen, houdt Technopolis achter de schermen het gebruik in de gaten. Marjolein Van Ginneken: 'We meten bijvoorbeeld welke onderdelen bezoekers wel of niet gebruiken en we krijgen inzicht in het moment waarop mensen afhaken. Zo kunnen we een te lange tekst aanpassen als blijkt dat bezoekers hun interesse verliezen.'

Technopolis kan niet alleen teksten aanpassen, de complete invulling van de ruimte is te veranderen. Het doe-centrum kan in de toekomst de immersieve ruimte afstemmen op een nieuw actueel thema. Wie ontdekt heeft hoe geweldig wetenschap en technologie zijn, kan terecht op TikTok, YouTube en Instagram. Daar post Technopolis continu verbluffende experimenten, bijzonder boeiende videoreeksen en verbazende weetjes.

Leren van de geschiedenis

Ook Nederland heeft te maken met steeds extremere regenval, een stijgende zeespiegel en klimaatverandering. Dat dwingt ons om steeds weer na te denken over de strijd tegen het water.

Deze tekst is te lezen in het Watersnoodmuseum in Ouwkerk. Het is de boodschap die in elke ruimte van het museum weerklinkt. Zoals op een enorme videowand waar een verhaal te zien is over de kracht van het water. Toen, tijdens de watersnoodramp in 1953, en nu.

'We willen inspireren en juist laten zien dat technologie en wetenschap mogelijkheden bieden.'

In 2001 opende het museum. De nadruk lag in het begin bij het herinneren van de ramp. In de jaren daarna werkte het museum aan een uitbreiding en in 2009 opende het vernieuwde museum. In vier caissons staan achtereenvolgens de feiten, emoties, wederopbouw en toekomst centraal. Directielid Lianne Kooiman vertelt dat het belangrijk is om de ramp te herinneren, om van de ramp te leren én om vooruit te kijken naar de toekomst.

Zo vertelt het museum aan de ene kant het verhaal van de ramp zelf, aan de andere kant legt het nadrukkelijk de link met de actualiteit. Zoals met de overstromingen van afgelopen zomer. Om deze verhalen te vertellen denkt het museum steeds na over de vorm die het beste past en kiest daarbij ook voor moderne techniek. Zo is er een digitaal museum gemaakt tijdens de lockdown en zijn er veel interactieve spellen. De spellen nodigen uit om in gesprek te gaan, zoals over welke drie spullen

je meeneemt als er nu een ramp gebeurt. De *Klimaatwand* is een ander voorbeeld. De interactieve wand laat bezoekers op een positieve manier ervaren wat ze thuis klimaatvriendelijker kunnen maken.

In een van de ruimtes zijn animaties te zien. Ze zijn gemaakt door studenten van de kunstacademie die zich lieten inspireren door historische filmbeelden. 'Deze generatie is zich bewust van de gevolgen van de klimaatcrisis. Het raakt hen,' merkt Lianne Kooiman op. Het illustreert ook dat het museum samenwerkt met andere partijen en ruimte biedt voor onderzoek. Het KNMI bijvoorbeeld doet onderzoek naar het klimaat en het museum helpt om daar op een laagdrempelige manier over te vertellen.

De strijd tegen het water is van alle tijden. Het museum documenteert op een aangrijpende manier een gebeurtenis uit de geschiedenis. Vanuit dat perspectief leert het ons iets over het klimaat en maakt toekomstige rampen invoelbaar.

De rode draad

De musea stellen allemaal de klimaatcrisis aan de orde. Elk vanuit een eigen perspectief en op een eigen manier. De rode draad lijkt: samenwerking met makers en experts van buiten het museum, maar ook met kunstenaars en mensen die ideeën aanbrengen. Zo komen kennis en ideeën aan de ene kant, en een podium en de kunst om verhalen te vertellen samen: laagdrempelig, aantrekkelijk en interactief. ◀



Alexandra van Steen

KLIMAATINSTALLATIES IN MUSEA: ÉCHT NODIG?

► Niemand kan eraan ontkomen, dus ook musea niet. De energiekosten rijzen de pan uit. Hoe gaan we dat toch doen als de kosten dermate hoog worden dat kunstinstellingen in de problemen komen? Onze grote broeder- en zustermusea zullen de kosten nog wel op kunnen hoesten, maar kleinere instellingen zien met angst en beven de torenhoge rekeningen komen, nu alle energiekosten op gaan lopen.

Bang zijn we voor de hoge kosten, maar misschien nog wel angstiger voor schade aan de collectie. Een schimmelexplosie in het schilderijdepot? Kan zomaar ontstaan. Het klimaat schijnt volgens experts alleen maar grilliger en extremer te worden. Afgelopen jaren waren het de gortdroge en hete zomers of de natte winters die zorgden voor uitschieters in de luchtvochtigheid of de droogte en warmte in de museumzalen. Wat komt er nog op ons af?

Voor iedereen die wanhoopt is er een lichtpuntje aan het firmament! In 2011 promoveerde Marco Martens aan de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Eindhoven op het binnenklimaat van 21 Vlaamse en Nederlandse musea. Hoe nauwkeurig moeten de temperatuur en relatieve vochtigheid geregeld zijn om schade aan de museumcollecties zoveel mogelijk te beperken, vroeg hij zich af. Hij kwam, na uitgebreid onderzoek en veel analyses, met een verrassende conclusie: eigenlijk hoeft je helemaal niet zoveel te regelen in musea. Sterker nog, hoe meer je regelt en hoe strikter je het regelt, hoe meer risico je loopt op aanzienlijke schade aan de collectie.

tiestukken extra bescherming nodig, dat staat buiten kijf. Maar misschien zijn kunststukken wel net als mensen. Eenmaal gewend aan een constante temperatuur van 22 graden in onze kantoren gedijen wij ook niet meer goed bij koudere of warmere temperaturen en lijdt onze productiviteit schade. Hebben wij onze kunststukken te veel verwend? Bij alle aandacht rondom energiezuinigheid en de keuzes die we kunnen en ook moeten maken is het wellicht een goed idee dit rapport nog eens te lezen.

Het rapport is hier te lezen:

<https://pure.tue.nl/ws/portalfiles/portal/2888212/Metis235827.pdf> ◀



Martens beschrijft de schade in het Museum voor Oude Kunst in Brussel in 2009. Door een defecte installatie werd het plots zo droog in het museum dat collectiestukken hierdoor scheuren opliepen. Daartegen zijn bijvoorbeeld oude kunststukken in grote kathedralen beter beschermd, omdat hier de temperatuur en luchtvochtigheid langzaam meebeweegt met de seizoenen. Natuurlijk hebben sommige collec-

De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen, waar enkele jaren lang schilderijen uit het gesloten KMSKA hingen.





Naam: Schoenenkwartier Waalwijk
 (Maaklab, Kenniscentrum en Museum)
Expositieruimte: 3000 vierkante meter
Opdrachtgever: Gemeente Waalwijk
Bouwheer: Gemeente Waalwijk
Bouwdirectie: Jan Kesteloo
Budget: 10,6 miljoen euro
Architect: CIVIC - Public Architecture
Hoofdaannemer: WAM&VanDuren Bouwgroep
Ontwerp exposities: Tinker Imagineers
Uitvoering interieur: Planemos en Kloosterboer Decor
Duurzaamheid: energielabel A+++
 (zonnepanelen en warmtepompen; alle materialen uit Europa,
 veel hergebruik van materialen, o.a. uit het eerdere museum)



VEEL WATER IN KORTE TIJD: WAT TE DOEN?

In de zomer van 2021 werden delen van de provincie Limburg verrast door een extreme hoeveelheid regenwater. Ook delen van België en Duitsland werden getroffen door hevige regenval, met doden tot gevolg. Het waterpeil in rivieren en beken steeg zo snel dat ze in een mum van tijd buiten hun oevers traden. Met grote gevolgen. Ook voor het erfgoed. In Nederlands Limburg werden drie musea en meer dan 65 monumenten getroffen door de overstromingen. Met lede ogen moesten medewerkers (van een afstand) aanzien wat er zich voor ramp in hun geliefde musea voltrok. Ze konden die pas betreden nadat het sein veilig gegeven was en/of het water gezakt was. In sommige gevallen duurde dat 24 uur.

Sandra Welters, adviseur musea, Huis voor de Kunsten, Limburg

► Wat is er gebeurd? En gedaan?

Het water steeg zo snel dat in het zuiden van Limburg geen maatregelen konden worden genomen om collecties en monumenten te beschermen tegen het water. Als er collectiehulpverleningsplannen waren, konden die niet in werking worden gesteld. Omdat het water zich van zuid naar noord verplaatste, was er in het midden en noorden van de provincie wel een korte periode waarin maatregelen genomen konden worden. (Delen van) archieven en

objecten zijn toen verplaatst naar veilige plekken. In deze gevallen hielp het heel goed dat er een calamiteiten- en een collectiehulpverleningsplan was. Helaas konden in sommige gebieden medewerkers hun museum niet bereiken omdat mensen niet langer werden toegelaten in het (potentiële) overstromingsgebied.

Terwijl de extreme regen aanhield en gebieden overstroomden, kwamen bij provinciale instellingen en gemeenten de eerste meldingen binnen



Luchtfoto van Kasteel Hoensbroek en de wateroverlast



Vissen op het droge tijdens de overstromingen, in de buurt van Kasteel Hoensbroek

van getroffen eigenaren van monumenten en musea. Organisaties die meldingen kregen hebben zo goed en snel mogelijk gehandeld door getroffen eigenaren en collecties in kaart te brengen. De restauratoren van Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL) stelden in allerlei documenten op om getroffen eigenaren te helpen. Er kwam veel emotie los bij de direct betrokkenen. Een luisterend oor van een bekend persoon kan dan wat houvast bieden.

Het hielp heel goed dat er een calamiteiten- en een collectiehulpverleningsplan was.

Medewerkers van het Huis voor de Kunsten Limburg gingen in gesprek met de Provincie Limburg en experts van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Door het ontbreken van een officieel meld- en informatiepunt voor eigenaren van collecties en (rijks)monumenten duurde het dagen voordat de hele situatie goed in kaart was en er een beeld was van de (financiële) schade. Deze inventarisatie en inschatting bleken nodig te zijn voor bijvoorbeeld financiële hulp vanuit overheden: de gemeente, het waterschap of de rijksoverheid. Op basis van de beschikbare informatie werden financiële steunmaatregelen in werking gesteld. De financiële afhandeling met verzekeringen en rampenfondsduurt echter lang en

houdt organisaties in onzekerheid. Daardoor kan er onnodig meer schade aan collecties en gebouwen ontstaan.

Wat kunnen we leren?

Bij deze wateroverlast was het plotselinge en hevige karakter van de calamiteit de kern van het probleem. Collectiehulpverleningsplannen konden daarom in de regio Zuid niet in werking gesteld worden. De organisaties hadden wel baat bij hun risicoanalyse, waardoor zij bijvoorbeeld geen collectie in lager gelegen ruimten bewaren. Getroffen organisaties (musea en monumenteneigenaren) belden provinciale instellingen om de schade te melden, om advies te vragen (hoe te handelen), om doorverwijzingen naar experts en extra handen te vinden. Dat heeft geleid tot een aantal vragen:

- Is een officieel meld- en informatiepunt noodzakelijk voor calamiteiten/crisissituaties waarbij musea en erfgoedorganisaties betrokken zijn?
- Zo ja, moet dit een provinciale, gemeentelijke of landelijke functie zijn en welke taken en verantwoordelijkheden zou zo'n informatiepunt moeten hebben? Welke organisatie is hiervoor de meest geschikte partij?
- Wat mogen eigenaren van collecties en monumenten verwachten van welke organisatie?
- Is er voldoende aandacht voor het in kaart brengen van risico's en kennisdeling rond collectiehulpverlening bij zowel adviseurs als eigenaren?

De financiële afhandeling met verzekeringen en rampenfondsduurt lang. Daardoor kan er onnodig meer schade aan collecties en gebouwen ontstaan.

- Is het opnieuw leven inblazen van de regionale preventienetwerken, die jaren geleden zijn gevormd en waaraan collectiebeherende instellingen deelnamen maar die niet meer actief zijn, een behoefte en een mogelijkheid?

Urgent! Collectieveiligheid

De wateroverlast legde een behoefte bloot: meer aandacht voor collectieveiligheid en hoe te handelen tijdens een crisis. Musea stelden elkaar vragen en wilden graag weten hoe de getroffen musea handelden en wat zij doormaakten. Daarom organiseerde het Huis voor de Kunsten Limburg, samen met ervaringsdeskundigen en praktijkexperts, op 7 december 2021 een onlinebijeenkomst over de impact van de wateroverlast en collectieveiligheid. Die was vooral gericht op het delen van ervaringen en informatie rondom 'het voorkomen van' en 'handelen tijdens noodsituaties'.

Ervaringsdeskundige Anne Rose Orbons, conservator van Kasteel Hoensbroek, vertelde met behulp van veel beeldmateriaal het verhaal van het museum. Ze nam de deelnemers mee in het collectiehulpverleningsplan van het museum en de aanpak van de veiligheid van hun collectie. Renate van Leijen, verbonden aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, vertelde over de taken en informatievoorziening van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Zo is op de website van de Rijksdienst veel informatie over veiligheidszorg te vinden. Ook liet zij een sneak preview zien van de 'CHV-template': een invuldocument dat collectiebeherende instellingen ondersteunt bij het opstellen van hun collectiehulpverleningsplan en -procedures.

Musea zouden graag zien dat er meer aandacht komt voor erfgoed in deze situaties bij de veiligheidsregio's in Limburg.

Na deze presentaties gingen de aanwezigen met elkaar in gesprek over hun behoeften rondom veiligheid van collecties. De deelnemende musea zouden graag zien dat er meer aandacht komt voor erfgoed in deze situaties bij de veiligheidsregio's in Limburg. Bijvoorbeeld een doorgangspas voor een medewerker om poolshoogte te gaan nemen. Daarnaast werd er geopperd om een netwerk van helpende

handen in het leven te roepen. Wie kun je als museum of eigenaar van een monument bellen op het moment dat het mis dreigt te gaan? Het stroomlijnen van het proces en snel doorverwijzen van getroffen zijn daarbij van groot belang. Ook een punt van zorg zijn de onzekerheden rondom de schadeafhandeling door de verzekering. Verzekeringen dekken niet standaard alle schade.

We hopen dat we lessen kunnen trekken uit wat gebeurd is. En bovenal dat de getroffen collecties en monumenten zo goed mogelijk hersteld kunnen worden.

Dit artikel is tot stand gekomen met hulp van: Marianne van der Elsen, Julie Fassbenders, Marjolein Hupkes, Renate van Leijen, Theo Oberndorff en Anne Rose Orbons. ◀



Sandra Welters

► TIPS BIJ (DREIGENDE) WATEROVERLAST

- Bewaar geen collectie in kelders of andere lager gelegen ruimten waar het risico op overstroming aanwezig is.
- Ga niet pompen als het water nog stijgt! Dit kan de fundering beschadigen.
- Breng in kaart welke acties nodig zijn als het water weg is en wie binnen je organisatie de aangewezen personen zijn om die taken uit te voeren.
- Wijs één persoon binnen je organisatie aan die belast is met pers- en publiekscommunicatie.
- Als je museumlocatie ligt in een gebied waar water stroomt of in de buurt van een waterbuffer, kun je de app van Rijkswaterstaat of het Waterschap Limburg gebruiken. Je kunt daar instellen dat je een melding wil krijgen bij (dreigend) hoog water.
- Hang de Waterposter van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op in je depot en zorg dat je een digitale of papieren kopie van het Waterschadewiel van de RCE bij de hand hebt.

► ALGEMENE TIPS

- Breng in kaart welke risico's jouw collectie in de huidige situatie loopt en neem waar nodig maatregelen.
- Weet waar je kennis over collectiehulpverlening en de procedures kunt vinden en hou dit (digitaal) bij de hand. Weet ook hoever de kennis die voorhanden is in de instelling reikt; schakel deskundige hulp in waar kennis ontbreekt.
- Wijs binnen je organisatie medewerkers aan die aan de slag gaan met het doornemen van collectiehulpverleningskennis en -procedures en het opzetten van collectiehulpverleningsoefeningen binnen de organisatie en eventueel met hulpdiensten.
- Actualiseer het collectiehulpverleningsplan. Stel een lijst samen van vrijwilligers of bedrijven die je meteen kunt bellen als er hulp nodig is vanwege een calamiteit/crisis.
- Maak een voor jou relevante klapper of digitale map met publicaties over 'hoe te handelen bij...' en hang bijvoorbeeld de Crisisposter en de Waterposter van de RCE op in je depot. (Laat het niet bij 'ophangen', ga er ook mee aan de slag: bewust worden, zijn en DOEN!).
- Train medewerkers in collectiehulpverlening en arthanaling en plan regelmatig oefeningen (eventueel met hulpdiensten).
- Bekijk of je huidige verzekeringen passen bij de risico's die je hebt vastgesteld. Ga bijvoorbeeld in gesprek met een erkende verzekeringsadviseur.
- Ga in gesprek met de gemeente of veiligheidsregio wanneer jouw gebouw in een overstromingsgevoelig gebied staat en/of als jij weet dat wateroverlast een groot risico is.
- Laat overheden en bijvoorbeeld het provinciale erfgoedhuis weten dat je getroffen bent door een calamiteit.





CLS

| Because lighting is an art

VERLICHTING VOOR MUSEA

Creëer een beleving met licht die kunst versterkt en bezoekers meeneemt in het verhaal. Dankzij het modulaire ontwerp van CLS armaturen is exact de juiste lichtoplossing te configureren, waarbij we alleen werken met de beste componenten. Bij CLS zien we verlichten als een kunst.

Ontdek meer op cls-led.com



DUURZAAM IN KLEINE EN MIDDELGROTE MUSEA, HOE DOE JE DAT?

Duurzaamheid staat volop in de aandacht. Zuinig omgaan met onze planeet al haar hulpbronnen is een noodzaak willen we als soort overleven. De kern van duurzaamheid zit in je eigen geweten en in dat van je organisatie: kunnen we het voor onszelf verantwoorden hoe wij werken? Verleggen wij lasten naar de komende generaties? Nee, ja? Hoe gaan we dan duurzaamheid implementeren in ons eigen niet supergrote museum? Een ervaringsdeskundige aan het woord.

Patrick Reeuwijk, directeur Veluws Museum Hagedoorns Plaatse, Epe



Patrick Reeuwijk

Je kunt je dagenlang verdiepen in adviezen op het internet. Handig, maar ga gewoon aan de slag.

► Duurzaamheid gaat veel verder dan milieu, energie, afval. Denk aan biodiversiteit, sociale netwerken, geestelijke en lichamelijke gezondheid, welzijn enz. Dat is met name voor kleine organisaties een uitdaging. Dit is alvast de belangrijkste raad: pak het praktisch en pragmatisch aan.

Pluk het laaghangend fruit

Je kunt je dagenlang verdiepen in adviezen op het internet. Handig, maar ga gewoon aan de slag. De meest simpele stappen heeft ieder museum vaak al op orde - of ze kunnen snel op orde worden gebracht: afval scheiden, licht uit waar het kan, waterverbruik verminderen, verwarming lager. Pluk dus het laaghangend fruit, dan maak je al snel goede stappen.

Hoe daarna verder vergt wat meer aandacht. Het gaat dan over het opvoeden van mensen in je organisatie, zodat iedereen nut en noodzaak ziet van het nadenken over verduurzaming. De 'gewoonte' moet langzaam omgebogen worden in de goede richting. Van 'wij doen het altijd al zo' naar 'hoe doen we het eigenlijk, en doen we het goed qua duurzaamheid?' Om het gemakkelijker te maken: vraag betrokken mensen - zij die al mee zijn - om mee te denken en stel een werkgroep samen die zich richt op het verduurzamen van je organisatie.

Energie

Energiebesparing is meestal een van de eerste zaken waar je aan denkt bij duurzaamheid. Start bij 'meten is weten'. Zorg dat je weet wat je aan energie verbruikt, waar dat gebeurt en hoe je er invloed op kunt uitoefenen. Maak

een plan voor de korte, middellange en lange termijn en deel dit met de organisatie. In de meeste gemeenten is er tegenwoordig een adviseur die met je mee kan kijken naar energiebesparingen.

Inkoop

Duurzaamheid kun je verder implementeren door je inkoopbeleid tegen het licht te houden. Koop je duurzaam, fair trade en/of biologisch in? Kijk bij inkoop hoe duurzaam zaken zijn, vervang stap voor stap alle lampen door LED-verlichting, gebruik en hergebruik duurzame materialen bij het bouwen van tentoonstellingen en koop niet direct alles nieuw. Wissel uit en geef materialen door naar collega-musea. Of ga naar de kringloopwinkel. Zo hebben wij in ons museum het terras in kunnen richten met uitstekende tweedehandsstoelen en -tafels. Dat bespaarde ons geld én het ontziet het milieu!

Veel van onze inkopen doen we lokaal. Omdat we het niet van ver willen halen én omdat onze relatie met de lokale ondernemers belangrijk is. Zo kopen we voor onze moestuin onze zaden en planten bij biologisch teeltbedrijf De Bolster uit Epe en kopen we voor ons terras veel bij lokale winkeliers met speciale afspraken over de inkooprijzen.

Sociale duurzaamheid

Musea zijn vaak afhankelijk van vrijwilligers. Sociale duurzaamheid speelt daarbij een belangrijke rol: het waarderen van de vrijwilligers, het nuttig bezig zijn, de sociale interactie op de werkvloer. Met name dat laatste

is voor vrijwilligers belangrijk. Het werk voor je museum vinden ze ongetwijfeld leuk, maar vooral de contacten met mede-vrijwilligers én de bezoekers tellen mee. Zo blijven mensen actief op oudere leeftijd, zitten ze nog volop in het sociale leven én gaan ze mee in de moderne ontwikkelingen.

Denk ook aan het werken met mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt. Neem contact op met de sociale werkvoorziening of met het asielzoekerscentrum. Daar zitten fijne en kundige krachten die graag helpen. Zij leveren een bijdrage aan je museum, jij helpt hen om te integreren in onze samenleving.

De meeste van onze vrijwilligers komen bij ons via een andere vrijwilliger. Men spreekt elkaar aan in het dorp of bij een vereniging. Bij de werving richten we ons met name op deze doelgroep, omdat dit het beste werkt. Ook werven we vrijwilligers in de directe omgeving van ons museum. Oud-agrariërs zijn voor ons een belangrijke doelgroep. Zij vinden het geweldig om te helpen, treffen

gelijkgestemden en ze kennen elkaar vaak al vele jaren, waardoor samenwerken soepel loopt. Gevolg: wij krijgen er goede krachten bij en zij vinden een sociaal netwerk waarin ze met plezier samenwerken én elkaar helpen.

Collectie en duurzaamheid

Wat betreft collectie is de belangrijkste tip: zorg dat je het klimaat in het depot en in het museum zo energiezuinig houdt als mogelijk. Be- en ontvochtigen kost veel energie. Maak medewerkers bewust van het goed afsluiten van het depot en het dichthouden van deuren/tochtsluizen.

Ontzamelen is ook bij ons actueel. We hebben met name veel dubbelen in de collectie gereedschappen. Via LAMO aanbieden is de eerste stap. We maken selecties en gaan in de loop van dit jaar zaken afstoten, maar we zijn ook realistisch: weinig collega-musea zitten op deze gereedschappen te wachten omdat ze nog massaal in depots liggen. Wat doe je dan? Deels gaan we proberen ze als 'curiosa'

te verkopen (na de LAMO-procedure): er zijn nog altijd verzamelaars. Deels komt het gereedschap in gebruik bij onze onderhouds- en moestuingroep: die werkt historisch verantwoord (het liefst ook nog in de goede kleding!). Met spullen die echt niet meer te repareren zijn kunnen we vaak een smid of de oud-ijzerboer blij maken.

In de praktijk

Ons museum ligt in het prachtige buitengebied van Epe. We beschikken over een grote akker, weides, een boomgaard en een ouderwetse moestuin. Het afgelopen jaar zijn we gaan nadenken over de inrichting van het terrein met biodiversiteit in ons achterhoofd. Landschapsbeheer Gelderland hielp ons daarbij; zij gaven advies en zorgden voor poot- en zaaigoed. We hebben extra nestkasten opgehangen, meerjarige bloemenmengsels gezaaid, takkenrillen en extra bosschages aangelegd. Zo halen we de natuur naar ons museum en kan de bezoeker nog meer genieten van een bezoek.

Ga naar de kringloopwinkel. Zo hebben wij in ons museum het terras in kunnen richten met uitstekende tweedehandsstoelen en -tafels.



Vrijwilligers aan het duurzame werk in het museum



Veluws Museum Hagedoorns Plaatse, de voorzijde

De afgelopen maanden hebben we ons museum opnieuw ingericht, ook met duurzaamheid in ons achterhoofd. De oude vitrines en tentoonstellingspanelen gaan naar collega-musea en onze 'nieuwe' vitrines komen van een museum uit Rotterdam. We gaan helemaal over op LED-verlichting en we hergebruiken diverse materialen of we verkopen ze. Hout voor de tentoonstelling, onder meer voor kijkdozen, kopen we met FSC-keurmerk.

Er liggen voor ons museum zeker nog een aantal zaken die wij moeilijk(er) voor elkaar kunnen krijgen, zoals zonnepanelen. Financieel gezien kan dat, maar we hebben geen geschikt dak: offer je dan een deel van je weide op? Een oplossing kan zijn om energie in te kopen bij de lokale coöperatie, dan houd je het dichterbij huis.

De meeste van onze vrijwilligers komen bij ons via een andere vrijwilliger.

Ook bezoekers kunnen een bijdrage leveren aan duurzaamheidsdoelen. Denk aan water besparen in de toiletten, het gebruik van openbaar vervoer om naar het museum te komen, oplaadpunten voor elektrische auto's en fietsen. Ook in de horeca valt resultaat te behalen. Betrek bezoekers er actief bij, maak ze bewust van hun handelen en wat zij kunnen bijdragen aan duurzaamheid tijdens hun bezoek.

Maak duurzaam handelen zo gemakkelijk mogelijk, zodat het snel een automatisme wordt. En als er eenmaal een begin is, zorgt het enthousiasme vaak voor veel meer goede ideeën!

Tot slot

Zorg dat je je eigen organisatie bewust maakt. Organiseer een leuke workshop over duurzaamheid of natuur en milieu in en om je museum. Maak duurzaam handelen zo gemakkelijk mogelijk, zodat het snel een automatisme wordt. Stel een werkgroep in die het hele museum doorlicht qua duurzaamheid. Kijk eens bij de organisatie Greenkey of deelname voor jullie museum interessant kan zijn. Wil je meer tips of informatie, dan zijn er lokaal vaak werkgroepen in je gemeente die zich bezighouden met duurzaamheid. Vraag hen om mee te denken met jullie museum. En als er eenmaal een begin is, zorgt het enthousiasme vaak voor veel meer goede ideeën! ◀



Terug in de tijd

Veluws Museum Hagedoorns Plaatse in Epe (Noord-Veluwe) laat bezoekers zien, voelen én ervaren hoe het boerenleven op de Veluwe in de jaren 1900 -1950 was. De boer, boerin, knecht of meid neemt je mee terug naar een periode waarin je hard moest werken om te overleven. Op de boerderij uit 1715 staan diverse schuren, er zijn akkers, een boomgaard en een bijenstal. Het museum beheert een collectie van ruim 10.000 streekgebonden objecten. Daarnaast heeft het een grote historische klederdrachtcollectie met unieke objecten die het wisselend tentoonstelt. De komende jaren wil het museum uitgroeien tot een levend en niet te missen museum in de regio.

▶ **Meer info:** www.hagedoornsplaatse.nl



ERCO



ERCO (Duitsland, 1934) is een internationaal familiebedrijf gespecialiseerd in architecturale verlichting. Duurzaam denken en handelen zit in het DNA van ERCO: ecologisch, economisch en ook maatschappelijk. Door deze duurzame bedrijfsvoering leveren wij onze bijdrage aan het spaarzaam gebruik van energie en de zorgvuldige omgang met waardevolle natuurlijke hulpbronnen.

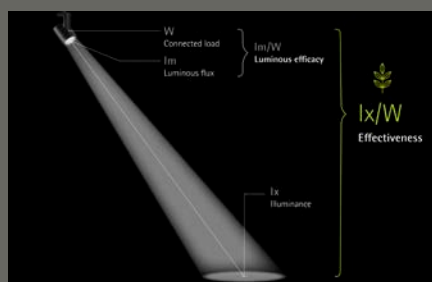


► De duurzaamheidsdoelen van ERCO zijn:

- De meest doeltreffende verlichtings-systemen op de markt bieden
- Een CO₂-neutrale Licht Fabriek
- De circulaire economie uitbreiden
- Ja' tegen de VN Duurzaamheidsdoelen

ERCO Greenology

ERCO Greenology: zo noemen we onze strategie waarin we ecologische verantwoordelijkheid verbinden met technologische knowhow, om zo tot duurzame verlichting te komen. De strategiesteuntop vier pijlers: innovatie, efficiëntie,



tie, effectiviteit en duurzaamheid. Ons doel is de CO₂-neutrale productie van verlichtingstools. Zo kunnen we licht zo effectief en duurzaam mogelijk aanwenden.

Innovatie: we investeren continu in nieuwe technologieën om onze producten en processen ecologisch te verbeteren. Elke innovatie wordt getoetst aan onze duurzaamheidsdoelen.

Efficiëntie:

met opto-elektronica als kern van onze expertise staan we garant voor perfect op elkaar afgestemde componenten en een hoge efficiëntie (lumen/watt). Zo reduceren we het energieverbruik.

Effectiviteit: ERCO belicht alleen waar het nodig is: nauwkeurig en zonder verspilling. (lux/watt)

Duurzaam: ERCO brengt oplossingen aan die flexibel zijn en weinig onderhoud nodig hebben. Licht is onze bijdrage aan het duurzame bouwen.

Een recente case: Munch in Oslo

In zijn geboorteland Oslo ging recent het nieuwe museum open dat is gewijd aan Edvard Munch. ERCO stond in voor de verlichting van de grootste collectie werken van Munch ter wereld, met zijn universele spotsysteem Parscan. Dat is speciaal ontwikkeld voor musea en is bijzonder flexibel voor zowel permanente als tijdelijke opstellingen. In het museum werden 2500 armaturen geïnstalleerd: zowel de kunstwerken en de ruimtes als de bezoekers genieten er van een optimaal visueel comfort. Recent werden het Singer in Laren evenals het Museum Arnhem en het Momu in Antwerpen als referenties toegevoegd.

ERCO vind je in vele musea wereldwijd. Recent werden het Singer in Laren evenals het Museum Arnhem en het Momu in Antwerpen als referenties toegevoegd. ◀

► www.erco.com

M LEUVEN: KLEINE ACTIES, GROTE IMPACT (EN PLANNEN)

Sinds de verbouwing en de opening van het nieuwe M Leuven in 2009 was M al beperkt bezig met duurzaamheid. In 2013 werd het eerste Ecoteam opgericht en was M ook lid van Green Track Leuven. Als museum hebben we een voorbeeldfunctie en als een van de grotere energieverbruikers in de stad werken we graag mee aan verandering. M wil zijn steentje bijdragen aan het engagement van Leuven2030 om Leuven klimaatneutraal te maken. Wat deden we al? Hoe gaan we momenteel te werk?

Benedicte Dierickx, depotbeheerder en lid van het Ecoteam van M Leuven

► Sinds 2013 buigt het Ecoteam zich over de uitdaging om M Leuven zo duurzaam mogelijk te laten functioneren als museum. De werkgroep bestaat uit medewerkers van de verschillende afdelingen en komt om de twee maanden samen om na te denken welke acties rond duurzaamheid het museum kan ondernemen. In de eerste jaren werkte het Ecoteam vooral aan de bewustwording bij collega's, maar sinds 2021 probeert de werkgroep duurzaamheid op een meer strategische en actieve manier te integreren in de museumwerking. In het actieplan kijken we zowel naar de korte als lange termijn: het gaat van quick-wins tot grotere investeringen die we op lange termijn moeten budgetteren.

Het Ecoteam verzamelt ideeën en input uit de verschillende afdelingen van M en faciliteert op die manier concrete acties die we kunnen ondernemen. Duurzaamheidsacties zijn hierdoor geen exclusieve verantwoordelijkheid van het Ecoteam: alle medewerkers worden gemotiveerd om mee een actieve rol te spelen in dit verhaal..

Hoe doen wij het?

In de jaren heen deed M grote investeringen om energie te besparen. We zorgden voor nieuwe LED-lampen voor de tentoonstellingsverlichting. We installeerden een warmtekrachtkoppeling om tegelijk warmte en elektri-

citeit te produceren voor het binnenklimaat. We installeerden zonnepanelen in een coöperatief project van de stad Leuven. Sinds vorig jaar is daar een nieuwe koelinstallatie aan toegevoegd om in de zomer nog efficiënter te kunnen koelen.

Het Productieteam probeert zo veel mogelijk materiaal te hergebruiken voor tentoonstellingen door het een nieuw leven te geven of te onderzoeken hoe we het afval beter

kunnen recyclen. We installeerden specifieke plaatsen om afval te sorteren, zoals hout, glas, metaal en verfpotten. Sinds kort werken we ook samen met Materialenbank Leuven om bouw materiaal een nieuwe toekomst te geven. We kochten een machine aan om verfborstels te reinigen zodat verf eerst wordt opgevangen voordat het water in de riolering terechtkomt. Dit jaar plannen we ook een afvalaudit om zicht te krijgen op wat we produceren in een afbouwperiode en in rustigere tijden.



Zaalgezicht van de tentoonstelling *Borman en Zonen*, 2019-2020. Foto: ©Miles Fishler



Zaalgezicht van de tentoonstelling *Rodin, Meunier & Minne* (2020) waarin de sokkels van de Borman-tentoonstelling werden hergebruikt. Foto: ©Dirk Pauwels



↑ Sorteren van lege verfpotten, metaal en hout.
Foto: M Leuven
→ Logo van Ki Futures

En in het depot? De kantoren?

In het depot hergebruiken we materialen. Tyvek kan gewassen worden of Ethafoam gereinigd. Museale verpakkingsmaterialen zijn soms theoretisch recycleerbaar, maar toch mogen ze niet zomaar bij het pmd of karton worden gezet en worden ze dus niet gerecycleerd. Hergebruiken is dan vaak de boodschap. Daarnaast bestelden we een groot aantal nieuwe paletten die voortaan uit gerecycleerd plastic bestaan. De pandemie heeft ons er ook toe aangezet om digitaal te werken en vaker digitaal te koerieren, wat op het milieu een positieve impact heeft.

voertuig, aangevuld met een elektrische bakfiets. Kortom, het gaat om veel kleine acties die samen een grote impact kunnen hebben.

Een bredere kijk op duurzaamheid: Ki Futures

Om een actieplan op lange termijn uit te werken zijn we in het Ki Futures-traject gestapt, een internationaal coaching- en trainingsnetwerk. Dat biedt coaching op maat aan om duurzamer te worden als instelling en behelst een informatieplatform, netwerkmeetings of

worden die omgezet in 17 Cultural Heritage Goals. M zette als museum al stappen in de richting van het realiseren van deze sociale duurzame doelstellingen. Zo bieden we op het vlak van toegankelijkheid rondleidingen aan voor mensen met een visuele beperking en kozen we voor genderneutrale toiletten. Team Welzijn en team Bezoekersreis binnen M bekijken de meer sociale aspecten van duurzaamheid.

Door het Ki Futures-traject hopen we allereerst om onze ecologische voetafdruk te kunnen bepalen en ideeën op te doen voor een actieplan op lange termijn, onder andere om die voetafdruk te verkleinen. Daarnaast willen we alle medewerkers inspireren om M duurzamer te maken. Op alle vlakken. De eerste concrete stappen samen met Ki Futures zijn alvast veelbelovend. ◀

Om een actieplan op lange termijn uit te werken zijn we in het Ki Futures-traject gestapt, een internationaal coaching- en trainingsnetwerk.

Ook in de kantoren werden acties ondernomen. In 2021 startten we het Groene Boekje van M op. Hierin lijsten we op wat elke afdeling al doet en wat we nog willen doen in de toekomst. Daarnaast installeerden we nieuwe sorteerstraten in de kantoren en werden de afvalcontainers gelabeld. Het communicatieteam voorzag de medewerkers van herbruikbare koffiebekers voor hun meeneemkoffies. De collega's van Hedendaagse Kunst gaan in dialoog met kunstenaars en geven advies over de meest duurzame materiaalkeuze bij nieuwe installaties. Dit jaar staat de installatie van twee watertaps voor evenementen op de planning. Zo schrappen we het gebruik van glazen flessen. Onze bestelwagen is aan vervanging toe en we gaan in principe voor een elektrisch

opleidingen. Zo organiseren zij workshops rond energie, afval en het verduurzamen van tentoonstellingen. Daarnaast verbindt het traject ons met lokale en wereldwijde netwerken van musea en andere culturele instellingen op het gebied van duurzaamheid. Doordat al deze instellingen dezelfde problematiek hebben, maar zich in andere fasen in hun traject bevinden, levert deze samenwerking best practices aan waaruit we interessante lessen kunnen halen.

Bij Ki Futures gaat men verder dan ecologische duurzaamheid. Aan de hand van de 17 Sustainable Development Goals (SDG's of duurzame ontwikkelingsdoelstellingen) van de Verenigde Naties komen ook sociale doelstellingen aan bod. Voor gebruik door musea

▶ Meer info:

<https://www.mleuven.be/nl/content/home>
<https://greentrack.be/>
<https://www.kiculture.org/>



Benedicte Dierickx.
Foto: Cis Van Nijverseel



Het Science Museum in Londen onder vuur! In een door Shell gesponsorde tentoonstelling zouden *carbon capture*-technologieën te romantisch worden voorgesteld. (bron: <https://grist.org/climate-energy/shell-sponsored-uk-science-museum-exhibit-on-climate-solutions-carbon-capture-there-were-strings-attached/>)

GEZOCHT! (VERDACHTE) SPONSORS

Publieke musea zijn invloedrijke instellingen waar de bevolking vertrouwen in heeft. Zelfs in een periode waar de publieke sector wordt uitgekleeft, alternatieve feiten welig tieren en iedereen met een smartphone zijn eigen versie van de geschiedenis kan promoten, vertrouwen we nog altijd in onze publieke culturele infrastructuur. Maar er kunnen barsten komen in dat vertrouwen...

Dr. Gertjan Plets is universitair hoofddocent cultuurgeschiedenis en erfgoedstudies aan de Universiteit Utrecht. Hij onderzoekt de rol van private financiering in de museumsector. // Marin Kuijt volgt de onderzoeksmaster *Colonial and Global History* aan de Universiteit Leiden. Hij is gespecialiseerd in de koloniale geschiedenis van Nederlandse gas- en oliebedrijven

► Wat zowel musea als universiteiten zeggen over cultuur, kunst en geschiedenis stuurt het publieke begrip van een bepaald onderwerp. Dat is zo voor het koloniale verleden, maar ook voor hoe we klimaatverandering begrijpen. Ook hoe we een industrie weergeven in een publiek museum wordt door bezoekers gelezen als een 'objectief' extern

perspectief. Er is vertrouwen in musea omdat daar experts werken die goed getraind zijn en die vaak actief zijn in het wetenschappelijk debat. Daarom was er in juni 2021 consternatie in het Verenigd Koninkrijk toen duidelijk werd dat Shell een tentoonstelling over de klimaatcrisis in het gerenommeerde Science Museum had gesponsord.



Gertjan Plets onderzocht eerder hoe erfgoed en musea door Gazprom werden gebruikt om van de lokale bevolking een culturele licentie te verkrijgen om te opereren.



Dat musea de publieke opinie bepalen weten we al lang. Musea zijn best goed geworden in het niet opdringen van al te dwingende beelden en het belichten van verschillende perspectieven. Gelukkig dat onze belangrijkste broodheer dat ook toelaat: de staat! We hebben heel wat ervaring met het omgaan met de overheid. Mede dankzij de kritische erfgoedstudies weten we heel goed hoe we ons moeten bewegen in het politieke krachtenveld dat een museum vormgeeft. Er is bijvoorbeeld veel kritiek op de canon, maar de uitwerking in musea is vaak genuanceerd, met veel aan- en opmerkingen.

Klimaatverandering en musea: een onderzoeksproject

Maar er is een nieuwe speler in ons ecosysteem, die vooral belangrijk is als we het over duurzaamheid en een CO₂-neutrale toekomst hebben: de fossiele industrie als sponsor en financier. Volstrekt nieuw is die misschien niet, want de erfgoedsector is al langer afhankelijk van private mecenasen dan van de staat. Maar de relatie van musea met bedrijven uit de fossiele industrie is nog nooit echt goed bestudeerd. Daarbovenop komt dat sinds 2013

De relatie van musea met bedrijven uit de fossiele industrie is nog nooit echt goed bestudeerd.

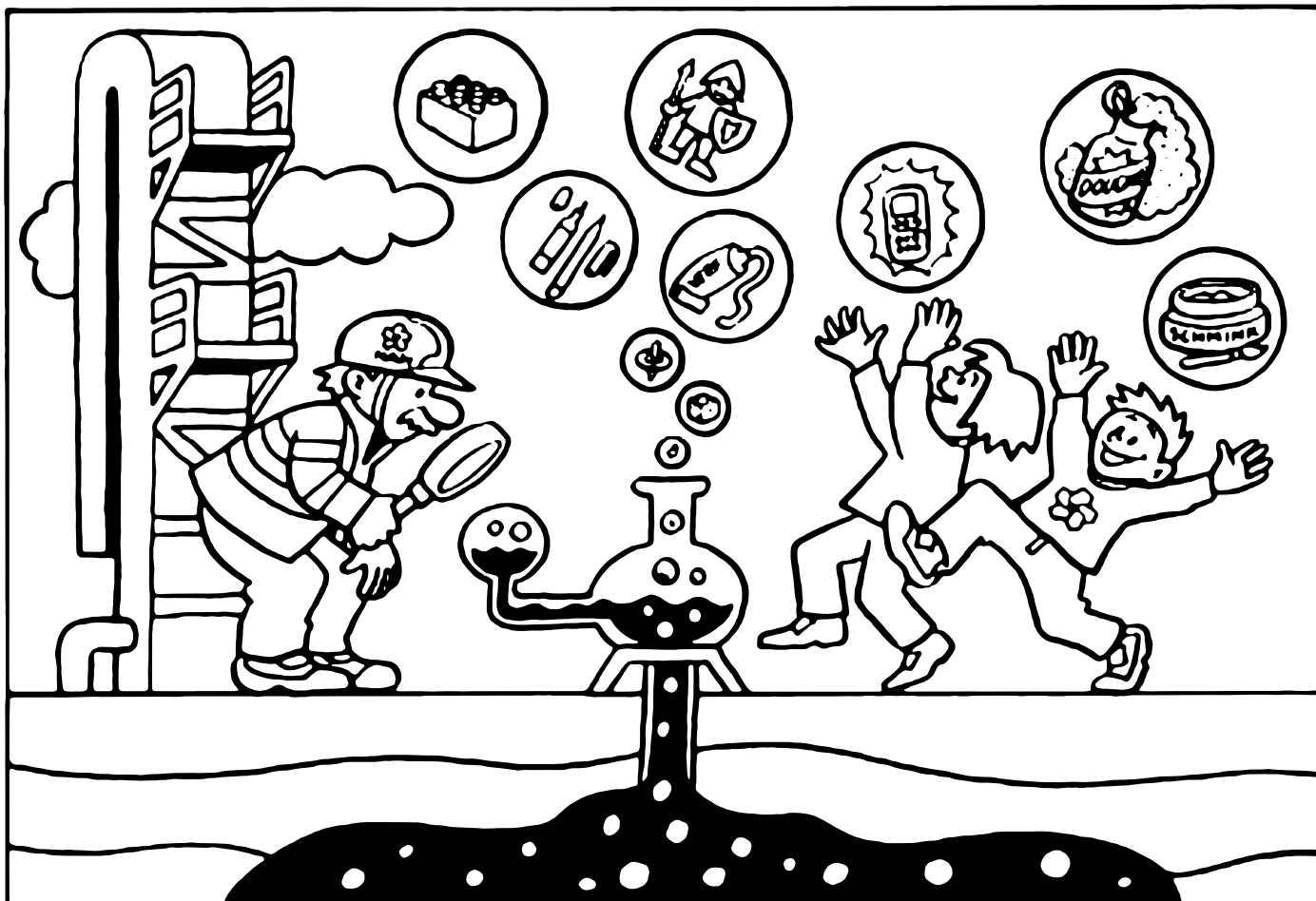
Nederlandse musea nog meer als 'cultureel ondernemer' moeten opereren. Er werd zelfs een cijfer bepaald: minstens 17,5% van de totale begroting moet uit eigen inkomsten bestaan. Van toenmalig staatssecretaris Zijlstra moest er een 'cultuur van vragen' ontstaan binnen de culturele instituties: klop maar aan bij de industrie om de museumkas te spekken!

In het onderzoeksproject *Carbon Cultures* (www.carboncultures.org) over de neoliberalisering van de erfgoedsector onderzoekt de Universiteit Utrecht de impact van deze shift. Wat is de invloed van de 'cultuur van vragen' op de verhalen die we aan bezoekers vertellen en die zij zo serieus nemen? Omwille van de urgentie van de klimaatopwarming en de eerdere ervaring met het bestuderen van de invloed van Gazprom op historische musea in Rusland, werd besloten in te zetten op tentoonstellingen en presentaties over fossiele brandstoffen.

Druk van het bedrijf

De relatie tussen de olie-industrie en musea is zichtbaar in binnen- en buitenland, maar wat de invloed is weten we niet goed. Dieper ingaan op deze relatie is best lastig: er is in het publieke domein geen informatie beschikbaar om het te onderzoeken. Sponsorcontracten zijn niet openbaar, de communicatie tussen bedrijf en museum wordt niet systematisch bijgehouden en zelfs het sponsorbedrag wordt vaak niet meegedeeld (en staat niet in de jaarrekeningen). Waarom is dat zo lastig? In Rusland weten we tot op de roebel hoeveel geld Gazprom aan een museum geeft.

Voor ons onderzoek gingen we eerst in lokale en nationale archieven op zoek naar publiek beschikbare informatie. Enkel het Drents Museum deponeert met enige regelmaat informatie over zijn sponsors en tentoonstellingen. We konden bijvoorbeeld alle e-mails



Kleurplaat van de NAM die een onderdeel was van een van zijn educatieve projecten.

en contracten uit 1997 inzien over de Geo-Explorer-tentoonstelling, een grote multimedia-applicatie over de geologie van Drenthe. De NAM en Winterhall betaalden er 500.00 euro voor. In de communicatie was duidelijk te lezen dat er druk was van het bedrijf om de inhoud te sturen. Beeldmateriaal werd aangeleverd door de bedrijven, net als menig stukje tekst. Het was duidelijk: de pr-afdeling van het bedrijf wilde dat hun verhaal goed werd verteld. Al moet ook gezegd worden dat de curatoren van het museum daar heel kritisch op reageerden: 'We willen niet gezien worden als een extensie van de NAM.'

Energiegeletterdheid

Dat de oliesector de ambitie heeft om het discours over hun industrie ook via publieke musea te sturen, vind je ook in de diepste krotten van het archief. In de periode 2012-2016 had de Topsector Energie, een amalgaam van energiebedrijven en overheidsinstanties, een programma om de veranderende publieke opinie rond gas en olie aan te pakken. Er was zelfs speciaal geld voorzien (16,1 miljoen euro) om via culturele en educatieve instellingen

iets te doen aan de *energy literacy* ofte energiegeletterdheid van de bevolking, het begrip dat die bevolking heeft over bepaalde energiebronnen. Het doel was enerzijds duurzaamheidsprincipes te promoten, maar ook mensen de 'realiteit' en noodzakelijkheid van gas te

beeld uit de jaren 1990 toont dat het niet bij pogingen bleef. Was het Drentse museum een uitzondering of zijn er nog voorbeelden? Is er geld voor *energy literacy* geïnvesteerd in Nederlandse publieke musea? En hoe gaat het sinds de Zijlstra-hervormingen? Eén antwoord

De intentie van de olie-industrie om het discours te veranderen via de publieke infrastructuur van ons land is er dus.

laten erkennen: gas en olie waren en zijn nog steeds noodzakelijk voor de welvaartsstaat. Dat is ook wat je leest in de door henzelf gefinancierde geschiedenisboeken over NAM en Shell. Je kon het tot voor kort terugvinden in de onderwijsmaterialen van de NAM, met name het 'Aardgas in de klas'-pakket. Zonder gas en olie geen verwarming, en zelf geen speelgoed en schmink!

Indirecte invloed

De intentie van de olie-industrie om het discours te veranderen via de publieke infrastructuur van ons land is er dus. Het Drentse voor-

is duidelijk: publieke informatie is er niet. Zoals de directeur van Rijksmuseum Boerhaave in september tijdens een radiodebat zei: 'Die sponsorinformatie mogen we niet met je delen.' Dat vormde geen belemmering voor het onderzoeksproject. De discussie brengt het onderwerp onder de aandacht en doet plots verborgen data bovendien. Het nodigt uit tot reageren en zet een proces in gang. De aanpak die we kozen was dan ook eenvoudig: eerst wilden we begrijpen hoe musea tegenwoordig met sponsors samenwerken. Daarna onderzochten we specifieke tentoonstellingen waar we van weten dat die gesponsord waren en

gingen we op zoek naar de historische beeldvorming in die tentoonstellingen. Welk verhaal wordt verteld? En wiens verhaal is dat?

In binnen- en buitenland hebben we enkele curatoren geïnterviewd en ook leden van het *team development* –de fondsenwerpers. We wilden weten hoe hun rol is geëvolueerd en hoe ze samenwerken met een sponsor. Snel werd duidelijk dat de zoektocht naar externe partners een dwingende verplichting is sinds de hervormingen: 'Laat ze maar komen, we kunnen iedereen gebruiken.' Het werd ons ook duidelijk dat de invloed van de sponsor vaak heel indirect was. Er wordt niks opgelegd, maar er wordt wel 'samen aan de vraagstelling' gewerkt. Concreet: in de complexe relatie met de sponsor is het museum geen spreekbuis van het bedrijf, maar je maakt ook geen brandhout van jouw ondersteuner, om zo de weg naar nog meer financiële steun op te houden.

Goedgeoliede historische verhalen

In ons onderzoek bekeken we verschillende musea. Twee sprongen eruit: Het Openluchtmuseum in Arnhem en Rijksmuseum Boerhaave te Leiden. In het Openluchtmuseum staat sinds 2014 een jaknikker van de NAM, die de komst en het onderhoud ervan heeft gefinancierd. De jaknikker symboliseert er het belang van gas voor de modernisering van de Nederlandse natie. Gas heeft ons rijk en welvarend gemaakt. En dat is zeker geen leugen! In een multimedia-presentatie worden ook de negatieve effecten van gas genoemd. Maar het bordje dat iedereen leest vertelt toch vooral hoe rijk het gas ons heeft gemaakt. Moest het Openluchtmuseum niet wat *waker* zijn?

Het Rijksmuseum Boerhaave ging een stap verder. In de in 2017 geopende permanente tentoonstelling krijgt de topvrouw van Shell de ruimte om tussen Nobelprijswinnaars haar verhaal te doen, met windmolens op de achtergrond. Dit zal worden aangepast. Boerhaave helpt zo bij het *greenwashen* van Shell, in het museum zelf. In een tijdelijke tentoonstelling in 2011-2012 werd Nederland trots als een fossielebrandstoffenland gepositioneerd. In een opiniestuk voor NRC gaf een curator zelfs een duidelijke boodschap: 'Nederland = fossielebrandstofland'. In plaats van een duurzame toekomst bepleitte de curator het gebruik van het extreem vervuulende schaliegas. Dit leest als propaganda, binnen tentoonstellingen die flink zijn betaald door Shell. En die financiering was nodig om het museum draaiend te houden.



Marin Kuijt

Open de zwarte doos!

Als een gesponsorde tentoonstelling een wat eenzijdiger verhaal vertelt, is dat dan bewijs van invloed? Is dit propaganda en vooringenomen geschiedschrijving? We kunnen dat niet bewijzen met de beschikbare informatie. Maar we kunnen wel wijzen op de correlatie en daarbij vraagtekens zetten. Daarom tot slot deze dubbele boodschap aan het werkveld. Ten eerste: maak er een *best practice* van om de overeenkomsten en interactie openbaar te maken, zoals het Drents Museum deed in 1997. Het gevoel van verantwoordelijkheid creëert een cultuur van kritisch denken over invloed en

kan beschuldigingen direct ontkrachten. Ten tweede: laten we hierover praten als sector. Tegenwoordig kunnen gas en olie nog maar op weinig maatschappelijke steun rekenen, maar zij zijn niet de enige sponsors van musea. De maatschappelijke beeldvorming over verschillende bedrijfssectoren zal met de tijd veranderen. En ook dan zullen er voor musea gevolgen zijn.

Dit is de samenvatting van een langer academisch artikel. De volledige versie vind je in BMGN-Low Countries Historical Review: <https://bmgn-lchr.nl/article/view/7028> ◀

Canon van Nederland

De gasbel

Jaknikker, Rotterdam, 1957 Welvaart voor het oppompen Voor en tussen de wereldoorlogen stoken en koken we vooral op kolen, petroleum en stadsgas. Maar in 1943 wordt onder het Drentse Schoonebeek voor het eerst een serieus olieveld ontdekt. En omdat olie een stuk makkelijker is dan kolen of petroleum, stappen we graag over. Talloze jaknikkers zoals deze uit Rotterdam pompen de olie omhoog en in menige tuin wordt een olietank ingegraven. Maar het kan nog mooier: in 1959 vindt de Nederlandse Aardolie Maatschappij een onvoorstelbaar groot gasveld onder de provincie Groningen. Door de exploitatie daarvan stroomt het geld decennialang de Nederlandse schatkist in en worden we een welvarende verzorgingsstaat. Al is er ook een keerzijde: aardbevingen in Groningen met schade aan huizen en cultuurgood. Hier geplaatst in 2014	Nodding donkey, Rotterdam, 1957 Oil brings prosperity Prior to, and in the years between, the two world wars, coal, paraffin and town gas were the main fuels used for heating and cooking. In 1943, however, a substantial oil field was discovered for the first time beneath Schoonebeek in the province of Drenthe. As oil is so much more convenient than coal or paraffin, the people of the Netherlands were happy to make the switch to this new fuel. Countless 'nodding donkeys', such as this one from Rotterdam, were employed to lift the oil and oil tanks were buried in many gardens. Things got even better when, in 1959, the Dutch Petroleum Company found an enormous gas field beneath the province of Groningen. Money flowed into the Dutch treasury for decades thanks to this gas field, allowing the Netherlands to become a prosperous welfare state. There was also a downside, however: Groningen suffers earthquakes, causing damage to property and cultural heritage. Relocated here in 2014	Pferdekopfpumpe, Rotterdam, 1957 Wohlfahrt aus dem Boden Vor und zwischen den Weltkriegen wird hauptsächlich mit Kohle, Petroleum und Stadtgas geheizt und gekocht. 1943 wird jedoch unter Schoonebeek in Drenthe erstmals ein substantielles Ölfeld entdeckt. Weil Öl viel gebrauchsfreundlicher ist als Kohle oder Petroleum, steigen wir alle gerne darauf um. Unzählige Pferdekopfpumpen so wie diese aus Rotterdam pumpen das Öl an die Oberfläche und in vielen Gärten wird ein Öltank vergraben. Und dann kommt es noch besser: 1959 findet die Nederlandse Aardolie Maatschappij ein unvorstellbar großes Gasfeld unter der Provinz Groningen. Durch dessen Ausbeutung fließt viele Jahrzehnte lang viel Geld in die niederländische Staatskasse und entwickeln wir uns zu einem modernen Wohlfahrtsstaat. Es gibt aber auch eine Schattenseite - Erdbeben in Groningen, die Schäden an Häusern und Kulturgütern verursachen. Hier im Jahr 2014 wiedererrichtet
--	---	--

Uitleg bij de jaknikker in het Openluchtmuseum in Arnhem. De narratieve ordening van het historisch verhaal zorgt ervoor dat een positief beeld wordt gereproduceerd.

PRIVÉVERZAMELAARS EN OPENBARE MUSEA

Studiedag in Antwerpen, 26 november 2021



Ulrike Müller. Foto: Ans Brys

Private kunstverzamelaars treden steeds sterker naar voren als toonaangevende figuren in de culturele wereld. Een studiedag georganiseerd door Museum Mayer van den Bergh en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) onderzocht de relatie tussen verzamelaars en musea in België en Nederland sinds de 19^{de} eeuw en bracht de belangrijkste tendensen in de publiek-private wisselwerking in kaart.

Ulrike Müller, onderzoeker bij Museum Mayer van den Bergh/Universiteit Antwerpen

► De studiedag onderzocht welke rol private kunstverzamelaars en schenkers in het culturele leven speelden en spelen, hoe hun relatie met openbare musea is en hoe relevant hun activiteit in onze tijd is en zal zijn. Bijdragen uit de museumwereld, het cultuurbeleid en het academische veld boden een multidisciplinair perspectief op een complex onderwerp.

Vooroordelen

In haar inleiding over de relatie tussen verzamelaars, musea en samenleving toonde Helle Van den Braber (Universiteit Utrecht) dat kunstscheningen een positieve bijdrage kunnen leveren aan de positie van alle betrokkenen indien geefrelaties wederkerig, duurzaam en stabiel zijn. Bernhard Ridderbos (zelfstandig kunsthistoricus), Ulrike Müller (Museum Mayer van den Bergh/Universiteit Antwerpen) en Herwig Todts (KMSKA) zoomden in op het belang van privéverzamelaars voor de 19de-eeuwse musea en hun collectie-, smaak- en canonvorming. Door de geleidelijke professionalisering van de musea ontstond een toenemend spanningsveld tussen publiek en privé, de grondslag voor een aantal vooroordelen. Die zijn nog altijd voelbaar en kunnen samenwerking belemmeren. Johan De Smet (MSK Gent), Oliver Lenaerts (Contour Law) en Sigrid Hemels (Universiteit Rotterdam/Lund University) gingen dieper in op de 20ste en 21ste eeuw. Zij benadrukten factoren die de relatie tussen musea en hun schenkers positief beïnvloeden: een constante dialoog, een grotere vertrouwensbasis, respect voor de noden en belangen

van beide partijen en een helder juridisch en fiscaal kader voor kunstfilantropie. Nico Van Hout (KMSKA) illustreerde het belang van giften. Ook openbare musea blijven in grote mate afhankelijk van weldoeners.

Tegenstelling

De dag werd afgesloten met een debat tussen Bart Caron (ex-voorzitter van de Commissie Cultuur van het Vlaams Parlement), Thomas Leysen (voorzitter van o.m. Mediahuis, Koning Boudewijnstichting en Vlaamse Topstukkenraad), Harry Rutten (initiator van Museum De Reede, Antwerpen), Annick Schramme (hoogleraar cultuurmanagement, Universiteit Antwerpen) en Bruno Verbergt (algemeen directeur a.i., Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel). Het debat verduidelijkte de vaak tegengestelde standpunten van publieke musea, waar nieuwe aanwinsten binnen concrete

collectie- en beheersplannen moeten passen, en private verzamelaars, die vaak de presentatie en bewaring van hun collecties als een geheel beogen.

Om vooroordelen te overbruggen werd het belang van instellingen als de Koning Boudewijnstichting – als bemiddelaar en expertisecentrum aangaande filantropische mogelijkheden – in België belicht. Ook structurele voorwaarden zoals een duidelijk juridisch kader en een duurzaam erfgoedbeleid zijn cruciaal voor het welslagen van een publiek-private samenwerking. De panelleden waren het erover eens dat niet zozeer het publieke dan wel private karakter, maar vooral de diversiteit van het aanbod de rijkdom van het culturele landschap bepaalt. Goede afspraken en een duurzaam cultuurbeleid creëren de basis om dit landschap te doen bloeien. ◀



Openingszaal van de tentoonstelling *Madonna ontmoet Dulle Griet* met de portretten van de verzamelaars Fritz Mayer van den Bergh en Florent van Erborn. De tentoonstelling in Museum Mayer van den Bergh was de aanleiding voor de studiedag. © Museum Mayer van den Bergh en KMSKA. Foto: Ans Brys

PRESENTEERT U WEL EENS ?



BEL ANDRE AMERICA +31 653 410 836 - MATRIXFRAME.EU - MOBILELIGHTBOX.EU

BRANDWACHT ENMEIJER.NL

☒ Decors ☒ Interieurs ☒ Tentoonstellingen



Utrecht T: +31 (0)30 241 6800
www.brandwachtenmeijer.nl

50 LUX

De standaard in
museale belichting

Lichtontwerp
en advies

www.50lux.nl • info@50lux.nl

MUSEA, SCHOLEN, ERFGOEDORGANISATIES: SAMEN AAN DE SLAG IN BUURTEN MET ERFGOED

Cultuur en erfgoed, in de eigen buurt, op maat van kinderen en jongeren: dat zijn de ingrediënten van Buurten met Erfgoed. Voeg daarbij: samenwerking en kruisbestuiving, interculturaliteit en structurele verankering, en je hebt het recept voor een duurzaam project. Met lokale musea als gedroomde partner. Museumpeil sprak met enkele basisscholen en musea die samen zo'n traject hebben opgestart: hoe gaat dat in zijn werk? Wat zijn de resultaten?

Tonia Dhaese

Buurten met erfgoed

Buurten met Erfgoed is een educatief erfgoedtraject in Vlaanderen waarin lokale erfgoedpartners - meestal heemkundige kringen, lokale musea, andere vrijwilligersorganisaties - en scholen een jaar samenwerken. Op een publieksmoment aan het eind tonen de leerlingen wat ze gedaan hebben met het erfgoed in hun schoolbuurt. Zij - en ook de leerkrachten zelf! - ontdekken het erfgoed in de buurt. Scholen en erfgoedpartners werken samen om dit erfgoed te integreren in de lespraktijk, binnen en buiten de klas. De kinderen hebben veel inspraak en zijn altijd dolenthousiast.

De eerste trajecten liepen in basisscholen in 2014-2015. Vaak hebben ze een blijvende impact. Elk schooljaar starten er nieuwe trajecten, meestal op initiatief van de lokale erfgoedcel of de gemeentelijke cultuurdienst. De voorbije twee jaren noopte de pandemie tot aanpassing of uitstel van de plannen. Maar niet getreurd: Buurten met Erfgoed is een blijver.

De inhoud en omvang van het traject bepalen scholen in grote mate zelf. Ze worden samen met de erfgoedpartners ondersteund en gecoacht door een stuurgroep met daarin negen organisaties, waarvan de meeste worden gesubsidieerd door de Vlaamse overheid. CANON Cultuurcel en EDO (Educatie voor Duurzame Ontwikkeling) behoren zelf tot die overheid. Andere partners zijn Histories, Herita, Cera, Erfgoedcel Brussel, Mastiek, FARO en Provincie Oost-Vlaanderen.

Na de vele enthousiaste reacties gingen in september 2019 ook projecten in het secundair onderwijs van start. In de basisscholen leren de kinderen het erfgoed in de eigen omgeving zien, zodat ze dat ook later in andere omgevingen en in de grote wereld kunnen. Leren reflecteren op je eigen cultuur en op die van anderen vergroot het culturele bewustzijn, is het idee. Dat is ook het doel van cultuuronderwijs volgens de theorie van Cultuur in de Spiegel (CiS), waarmee de leerkrachten en erfgoedpartners kennismaken op de startdag. Bij de secundaire scholen ligt de focus op een (g)lokale uitdaging en is het project vakoverschrijdend. Daar zoeken de leerlingen oplossingen om in de toekomst met dat thema duurzaam en respectvol om te gaan. Buurten met Erfgoed ademt duurzaamheid!



► In Deurne-Zuid (Deurne is een district van Antwerpen) startten in 2018-2019 twee basisscholen elk een traject Buurten met Erfgoed op: basisschool Andromeda en basisschool Drakenhof. De cultuuranterne van Deurne was de trekker, de organisatie Histories deed de procesbegeleiding. Drie lokale musea deden mee: het VolXmuseum, Luchtvaartmuseum Stampe en Vertongen en het Natuurhistorisch Museum Boekenberg. Alle drie worden ze gerund door vrijwilligers. In Basisschool Andromeda waren Bart Torfs en Davina Van Campenhout de trekkers.

Actief bezoek

Meester Bart: 'We kwamen vier keer samen in de gemeentelijke bibliotheek, met erfgoed aanbieders van Deurne-Zuid. Daar bekeken we wat allemaal onder erfgoed kan vallen. We kozen voor een projectweek in juni met een toonmoment als

afsluiter. Tijdens die week werkten de kinderen rond een van de vier gekozen thema's. Aan elk thema was een museum of erfgoedorganisatie verbonden. We zochten thema's waarin de kinderen veel interesse hebben en ze mochten zelf het thema kiezen waarmee ze aan de slag wilden. Normaal gezien hebben de juffen en de meesters de wijsheid in pacht, nu was dat omgekeerd: de kinderen kregen veel autonomie. Dat zorgt voor nieuwe leerimpulsen.'

'Ook voor ons als lesgevers is de link met de woonplek van de leerlingen heel interessant. De kinderen vormen een heel diverse groep, hun

'Je kan wél voor een stukje geworteld worden op de plek waar je woont. Dat kan alleen als je ook betrokken raakt bij die plek. Zo wordt het ook hun erfgoed.'

historische wortels liggen vaak niet hier. Maar je kan wél voor een stukje geworteld worden op de plek waar je woont. Dat kan alleen als je ook betrokken raakt bij die plek. Zo wordt het ook hun erfgoed.'

Juf Davina: 'In de projectweek gingen we met de klas naar de musea om te kijken waar rond ze konden werken. Het was een heel actief bezoek, met een toffe interactie tussen de kinderen en de museummensen. Daarna gingen de kinderen zelf aan de slag en experimenteerden ze met het erfgoed. Toewerken naar het grote toonmoment was echt een boeiend proces. De kinderen hebben vanuit zichzelf laten zien wat ze kunnen en kennen. Echt knap hoeveel ze hebben gerealiseerd met zo weinig mogelijk hulp van ons. Ze waren zelf ook supergemotiveerd!'

Werelderfgoed

Lydia Borghers, Natuurhistorisch Museum Boekenberg: 'Toen de Cultuuranterne van Deurne ons contacteerde was ik onmiddellijk enthousiast. Kinderen leren kijken naar erfgoed en kinderen van alle nationaliteiten de link tonen tussen erfgoed van hier en erfgoed waarmee zij meer vertrouwd zijn, dat is toch fantastisch? In een groep van 45 leerlingen zijn hier soms wel 15 nationaliteiten vertegenwoordigd!'

'De scholen vroegen me tips en ideeën. Als eerste kennismaking met ons museum en het park heb ik drie "kijkdozen" gemaakt: een met mineralen, een met fossielen en een met prehistorische artefacten. Een kaartspelletje leerde hen het verschil tussen mineralogie, paleontologie en archeologie. Een gedetailleerd plannetje en oude foto's van het park hielpen hen om ons mooie park te ontdekken.'

'Ons museum bevindt zich in een kunstmatig grottencomplex van begin 19de eeuw, dat is ontegensprekelijk Deurns erfgoed. De collectie zelf mag je gerust "werelderfgoed" noemen: de mineralen, fossielen en archeologische artefacten komen van over heel de wereld. Aan kinderen



Op bezoek in een vliegtuigmuseum in je eigen buurt! Kinderen uit Deurnse scholen in Luchtvaartmuseum Stampe en Vertongen



‘Aan kinderen ons oudste fossiel tonen en erbij vertellen dat het in Marokko gevonden is, maakt die stoere Marokkaanse jongen zó trots.’

ons oudste fossiel tonen en erbij vertellen dat het in Marokko gevonden is, maakt die stoere Marokkaanse jongen zó trots. Een prachtig stuk agaat aanwijzen dat in Polen gevonden is, doet dat verlegen Poolse meisje glunderen. Als je hen kan vertellen dat het museum niet volledig is zonder die stukken die uit hun land van herkomst komen, dat een stukje van hun erfgoed bij het onze hoort, dan is volgens mij het plaatje Buurten met Erfgoed compleet.’

‘Aan het eind van het traject toonden de kinderen op een echte tentoonstelling wat ze hadden gemaakt. De zwemvijver van het park bracht hen op het idee om een eigen filtersysteem voor vijverwater te ontwerpen. Wapenschilden op een brug in het park leidden tot een heuse studie over familiewapens. Ze maakten ook zelf “fossiele” afdrukken en kweekten kristallen.’

‘Hoe leuk zou het niet zijn als die zelfgemaakte werkjes nog tijdens de zomer te zien zouden zijn in het museum? Als ons museum nog eens in zee kan gaan met Buurten met Erfgoed, zullen wij

dat zeker overwegen. Misschien ook een ideetje voor andere musea?’

Walter Verbruggen, voorzitter van het VolXmuseum: ‘Ik raad het elke school aan. Het is een fantastische ervaring voor iedereen. Wij hadden onze erfgoedkoffer op voorhand aan de school bezorgd en twee juffen kwamen hier eerst kijken. Daarna ontdekten kinderen van heel diverse origine hier hoe het leven in Deurne vroeger was. Ons museum is trouwens één groot voorbeeld van duurzaam en ecologisch denken. Vroeger leefden mensen gewoon duurzaam: ze werkten samen, herstelden alles zelf en gooiden niets weg. Er was nog geen plastic... Ons erfgoed kan inspireren om de goede dingen van het verleden mee te nemen naar de toekomst. De partners hebben in het traject elkaar leren kennen en blijven contact houden.’

‘De continuïteit van het project kan misschien een aandachtspunt zijn? Wanneer een juf of meester van klas verandert, moet een andere

leerkracht alles opnieuw opstarten. Dat is niet altijd evident. En corona heeft natuurlijk voor praktische problemen gezorgd.’

De pandemie strooide inderdaad roet in het eten. Zowel Drakenhof als Andromeda wilde van Buurten met Erfgoed een jaarlijkse traditie maken. Die plannen hebben ze tijdelijk moeten opbergen. Maar het erfgoedproject wordt in beide scholen in september weer opgepikt. In Andromeda zal er voortaan in elke graad projectonderwijs zijn rond lokaal erfgoed.

Schilder-boer Felix

Een traject Buurten met Erfgoed hoeft niet groot te zijn om goed te zijn. In Drogenbos, in de Vlaamse rand rond Brussel, ligt in een oase van groen het FeliXart Museum. Het domein was ooit de tuin van Felix De Boeck, een pionier van de Belgische abstracte kunst. Publiekswerker Chloé Turlotte nam in september 2021 het initiatief om een traject Buurten met Erfgoed op te starten. Het loopt momenteel volop.

Chloé: ‘Ik vind Buurten met Erfgoed zo waardevol dat ik er graag met ons museum aan de slag mee wilde gaan. Het is een mooie manier om kinderen kennis te laten maken met het erfgoed in Drogenbos en het erfgoed dat



- ↑ Kinderen uit Drogenbos op bezoek bij 'hun' schilder Felix De Boeck
- Natuurhistorisch Museum Boekenberg bevindt zich in het grottencomplex achter de begroeide rotswand rechts onderaan. Foto: Jan Vilain
- Aandachtig luisteren in het volksmuseum. Foto: Walter Verbruggen

‘Het is zo tof om zien hoe na die twee coronajaren iedereen weer in actie komt en het lokale erfgoed weer levend wordt. Alle puzzelstukjes vallen in elkaar.’



FeliXart te bieden heeft. Ik nam contact op met de Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei en zij begeleiden de workshops voor de projectpartners: het museum, de gemeente, de heemkundige kring Sicca Silva (Latijn voor ‘Droog bos’) en de directeur en de juf van het vierde leerjaar van de Nederlandstalige basisschool. Het traject is een voorbeeldproject in Drogenbos, ik zie het als “learning by doing”. Er is alvast een goede dynamiek tussen de partners.’

‘Mijn ervaring is dat kunst en erfgoed vaak als twee gescheiden zaken worden beschouwd. Museumcollecties hoeven zeker niet elitair te zijn en ze zijn op zich ook erfgoed. In FeliXart gaan ze hand in hand. En je kan hier ook genieten van de natuur. Felix De Boeck was behalve schilder ook boer. Naast het museum ligt zijn hoeve met moestuintjes en een beschermde boomgaard. De hoeve ging in 2021 open voor het publiek. De link tussen kunst, erfgoed en ecologie ligt hier dus voor de hand.’

Directeur Sergio Servellón: ‘Sinds 2005-2006 voert het museum inderdaad een tweesporenbeleid, waarin de persoon van Felix De Boeck centraal staat. We zetten in op een museaal en artistiek luik én op het bredere ecologische en erfgoedverhaal, met de hoeve en boomgaard.

Met dat verruimde aanbod bereiken we diverse doelgroepen: nationaal, regionaal en lokaal. Met onze laagdrempelige en participatieve projecten is het ook onze ambitie om de verschillende gemeenschappen in Drogenbos, een heel volatiele groep trouwens, bij onze werking te betrekken.’

Schuttersgilde

Chloé: ‘Daar sluit Buurten met Erfgoed goed bij aan. We gaan een erfgoedwandeling ontwikkelen rond natuur, onroerend, roerend en immaterieel erfgoed in Drogenbos. De hoeve met boomgaard en de persoon van Felix De Boeck maken daar deel van uit, terwijl het museum vroeger meer als iets apart werd beschouwd. De leerlingen zullen de wandeling maken in september. Daarna kan ze gedownload worden van de website van de gemeente. Ook de Franstalige basisschool is erg geïnteresseerd. Wij zullen hen helpen om het erfgoedproject ook bij hen uit te rollen. De mensen van Sicca Silva hebben contacten met het schuttersgilde van Drogenbos - die al bestaat sinds 1520! - zij willen een demonstratie geven voor de kinderen. Felix De Boeck was er trouwens lid van! Het is zo tof om zien hoe na die twee coronajaren iedereen weer in actie komt en wil samenwerken, en dat het lokale erfgoed weer levend wordt. Alle puzzelstukjes vallen in elkaar.’

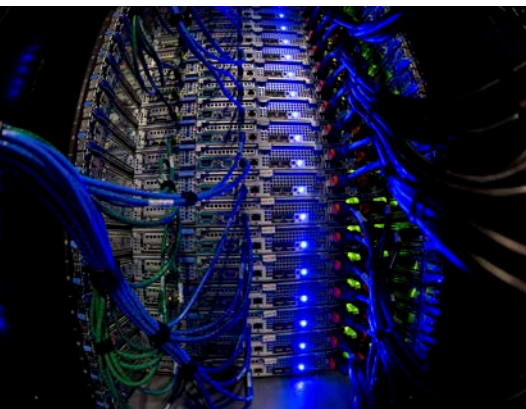
► Meer info

<http://www.buurtenmeterfgoed.be/>
<https://www.vlaanderen.be/publicaties/cultuur-in-de-spiegel-in-het-kort>
<https://www.volxmuseum.be/>
<https://museumboekenberg.be/>
<https://www.stampe.be/>
<https://felixart.org/>

VERKLEIN JE DIGITALE VOETAFDruk. VIER INZICHTEN

Als erfgoedinstellingen beheren we steeds meer digitale data en collecties. Ze worden opgeslagen op servers of in de cloud en zijn te raadplegen op websites, platforms en sociale media. Door het digitale databeheer dragen erfgoedorganisaties ook bij aan de energiebelasting op de aarde. Wat is je digitale ecologische voetafdruk en hoe maak je die zo klein mogelijk?

Tamara van Zwol, Domeinmanager Digitaal Erfgoed Houdbaar (Netwerk Digitaal Erfgoed)



Servers van de Wikimedia Foundation, 2015.
Foto: Victor Grigas

Geef de gebruiker opties om brede zoekacties ('doorzoek alles') te vervangen door meer gerichte zoekacties, en leg uit waarom.

► Binnen het Netwerk Digitaal Erfgoed en de daarin opgezette netwerkgroep Green IT ontstond de wens om na te gaan welke milieu-impact de opslag en het gebruik van digitale collecties heeft. Dit is onderzocht met een casus: het platform Delpher, beheerd door de Koninklijke Bibliotheek (KB), de nationale bibliotheek in Den Haag. In Delpher zijn miljoenen gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten, boeken en tijdschriften te doorzoeken.

De casestudy werd uitgevoerd door PHI Factory, in samenwerking met de KB en leden van de netwerkgroep. Hij richtte zich vooral op de CO₂-impact van de servers waar het platform op draait en op de locatie waar de servers staan, oftewel de infrastructuur rondom de servers. Ook is gekeken naar het gebruik van dit platform, om indirecte broeikasgasemissies van het zoeken en downloaden van de collectie in kaart te brengen. Met de resultaten en aanbevelingen uit het rapport kunnen ook andere erfgoedinstellingen aan de slag om de CO₂-voetafdruk van hun digitale collectie onder de loep te nemen en keuzes te maken voor een klimaatbestendige toekomst.

Aan de slag voor het klimaat

Met vier inzichten kun je zelf al een verschil gaan maken:

1. Servers verzorgen de rekenkracht en opslag die nodig is om een digitale collectie te huisvesten en beschikbaar te stellen. Ze zijn de kern van de CO₂-uitstoot. Hier is winst te behalen als je gebruikmaakt van opslag bij een gezamenlijk datacentrum, waar meerdere servers worden

gehuisvest en de faciliteiten optimaal zijn (hoge energie-efficiency). In het geval van het platform Delpher bespaart de verhuizing van de servers van de KB naar zo'n datacentrum 196.000 kWh. Dat is het jaarlijkse elektriciteitsverbruik van 79 gemiddelde huishoudens.

2. Voor erfgoedinstellingen die zelf niet in staat zijn hun servers op de meest optimale wijze te benutten, kan cloudopslag een snelle en effectieve manier zijn om de CO₂-voetafdruk te verkleinen. Het verplaatsen naar 'de cloud' heeft wel een groot nadeel: je weet niet meer waar je data fysiek zijn opgeslagen. Omdat de clouddiensten aangeboden worden door grote internationale bedrijven, kunnen ze ook op buitenlandse servers staan en heb je wellicht niet de controle die je zou wensen.

3. Groene elektriciteit zorgt voor een veel lagere CO₂-impact dan wanneer je voor grijze (fossiele) stroombronnen kiest.

4. Ook gebruikers zijn zich niet altijd bewust van de CO₂-impact van het zoeken naar en downloaden van informatie. Om aan de gebruikerskant het dataverkeer en dus de CO₂-impact ervan terug te dringen, kun je bijvoorbeeld een gedownload object in een lagere resolutie aanbieden. Of geef de gebruiker opties om brede zoekacties ('doorzoek alles') te vervangen door meer gerichte zoekacties, en leg uit waarom. Bijvoorbeeld: 'Kies zo mogelijk eerst de deelcollectie waarin u wilt zoeken. Dat bespaart energie.' Zo weet de gebruiker dat hij een steentje bijdraagt aan de milieu-impact. ◀

→ Het HomeComputerMuseum helpt bij het verduurzamen van digitale dragers. Op de foto: een computer uit de digitale prehistorie (Amiga 1000)

Hoe duurzaam opslaan en toegankelijk maken

Digitale duurzaamheid begint met het op de juiste manier opslaan van je data: hoe voorkom je dat je informatie over een paar jaar helemaal niet meer toegankelijk is? In het verleden hebben we maar al te vaak zien gebeuren dat systemen, websites en apps niet onderhouden werden en data verloren gingen. En hoe vaak gebeurt het nu nog steeds dat tentoonstellingsinformatie niet bruikbaar is voor andere doelen?

Om deze reden is in 2015 de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed vastgesteld (in maart 2021 vernieuwd en uitgebreid naar het erfgoed van de actuele kunstensector), waarmee erfgoedorganisaties in Nederland gezamenlijk hun doel en werkwijze beschrijven.

Een van de belangrijke aspecten is: ook erfgoed van kleinere organisaties moet goed digitaal toegankelijk zijn, niet alleen dat van de archiefdiensten, grote musea en erfgoedbibliotheken. Middels het Netwerk Digitaal Erfgoed realiseren we dat ontwikkelingen (bv. unieke identifiers in collectieregistratiesystemen en gebruik van termen uit het termen-netwerk) in gezamenlijkheid verlopen en dat ook de kleinere organisaties meegenomen worden.

Ook zijn er digitaal-erfgoedcoaches op provinciaal niveau en zijn handreikingen ontwikkeld om goed aansluiting te vinden bij de nationale strategie en de duurzame werkwijze. Het basisinstrument hiervoor is het *Spoorboekje Digitalisering Erfgoedcollecties*. Hier vind je alle informatie die nodig is om de juiste stappen te zetten op het vlak van digitale duurzaamheid.

Wat te doen als je informatie hebt op verouderde dragers? Zoals videobanden, of foto's in bestandsformaten die niet meer gebruikt worden? Een klein museum schiet anderen te hulp: bij het HomeComputerMuseum in Helmond kun je terecht voor overzetting op andere, duurzame dragers.

Om dit alles goed te doen is het belangrijk dat je als museum je doel en werkwijze op dit gebied zelf goed vastlegt. Daarvoor hebben we dit voorjaar de Informatieplanner ontwikkeld: in vijf stappen een informatieplan! Een handig en laagdrempelig hulpmiddel waarmee je in een oogopslag je beleid en werk op het vlak van digitale duurzaamheid overziet.

(Annette Gaalman)

Bij het HomeComputerMuseum in Helmond kun je terecht voor overzetting op andere, duurzame dragers.

► Meer weten en/of meedenken?

Meer weten over dit onderwerp?

Lees hier het volledige rapport:

doi.org/10.5281/zenodo.6341483

Of bezoek de website van DEN, waar meer bronnen worden verzameld over ecologische duurzaamheid: www.den.nl/actueel/ecologische-duurzaamheid

Met dit onderzoek heeft de netwerkgroep Green IT binnen het Netwerk Digitaal Erfgoed een begin gemaakt met het in kaart brengen van de ecologische voetafdruk van digitaal erfgoed. Wil je meedenken over het vervolg en dit onderwerp op de kaart zetten in je eigen organisatie?

Neem dan contact op met Green IT (info@netwerkdigitaalenerfgoed.nl). Deze lente organiseren zij op 2 juni (15.30u) een onlinebijeenkomst voor erfgoedinstellingen. Informatie hierover vind je op de website van het Netwerk Digitaal Erfgoed (www.nde.nl).



Tamara van Zwol



DUURZAAM TENTOONSTELLEN, WAAR LET JE OP?

Vijf tips

In een vorig leven heb ik tentoonstellingen en musea ingericht. Een aantal opstellingen staan er nog en zouden alleen al daarom 'duurzaam' worden genoemd. Maar de tijdsgeest is ferm veranderd: een circulaire of milieubewuste tentoonstelling heeft inmiddels toch wat meer zorg nodig. Als ik kon terugkeren in de tijd, dan zijn dit de vijf tips die ik mijn jongere ik zou geven.

Wouter Ulburghs. Werkt rond duurzame innovatie bij het Team Productketens van OVAM.

Zo is een virtuele tentoonstelling niet vanzelfsprekend milieuvriendelijker dan een fysieke tentoonstelling.

1. What's in a word? Ken de betekenis van woorden

CO₂ en carbon footprint versus ecodesign vs. duurzaamheid vs. klimaatimpact vs. circulaire economie vs. milieuvriendelijk enz. Waar moet ik als ontwerper beginnen? Ten eerste: kom te weten wat termen inhouden en waar ze voor staan. Ten tweede: check of je opdrachtgever dezelfde definities hanteert en of hij ook weet wat zijn ambitie is. Klimaatvriendelijk is niet hetzelfde als milieuvriendelijk. Het is er een onderdeel van. Hoe vaak horen we niet de claim 'dit is een milieuvriendelijk product, want het heeft een lage CO₂-uitstoot'. Dat is maar een van de vele facetten van milieu-impact waaraan in zo'n geval wordt voldaan. Wat met de rest? Een tentoonstelling met een lage of geen CO₂-uitstoot is een klimaatvriendelijk ontwerp, maar daarom nog niet milieuvriendelijk. Zo is een virtuele tentoonstelling niet vanzelfsprekend milieuvriendelijker dan een fysieke tentoonstelling. Het is niet omdat het energieverbruik onzichtbaar is dat zo'n expo geen impact heeft.

De OVAM SIS Toolkit is een ontwerpinstrument om duurzaamheidsprincipes te integreren in innovatie- en designprocessen. Het helpt om de waardecreatie te vergroten.



Ook de term 'duurzaam' wordt op veel manieren ingevuld. Voor de meeste mensen betekent het woord gewoon 'degelijk'. Dat 'duurzaam' een manke Nederlandse vertaling is van 'sustainability', een begrip dat stoelt op ecologische, economische en sociale pijlers, weten velen niet. 'Het is recycleerbaar': dat moet momenteel

Het is recycleerbaar': dat moet momenteel zowat de meest holle milieuclaim zijn.

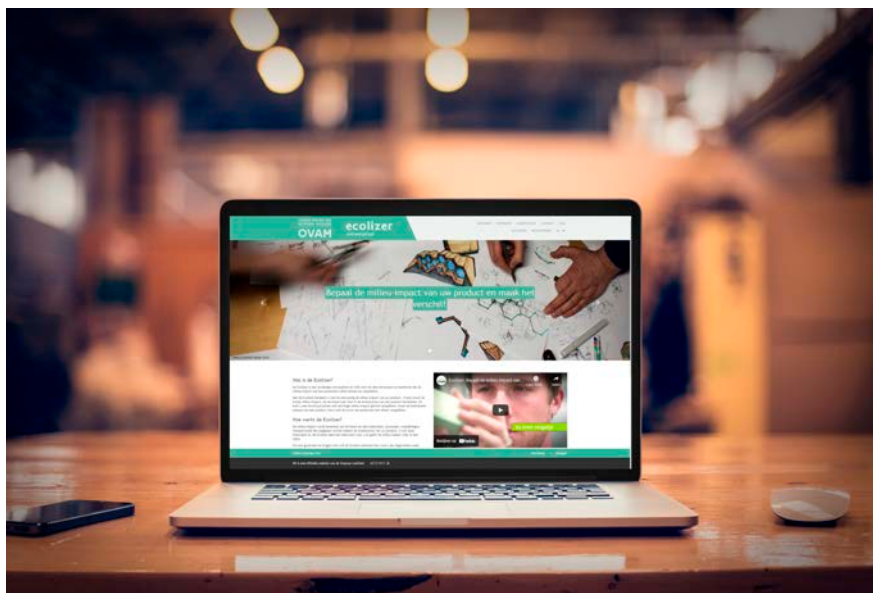
zowat de meest holle milieuclaim zijn. Wat wordt bedoeld met 'recycleerbaar'? Zijn alle parameters er die garanderen dat het product effectief wordt gerecycleerd? Is er een logistiek inzamelsysteem? Zijn er installaties die het product ontmantelen en recyclen? Zo ja, wordt het

materiaal dan opnieuw ingezet als grondstof voor dit product of iets gelijkwaardigs? Als er op een van deze vragen geen antwoord komt, wordt er niet gerecycleerd en is het product niet compatibel met de circulaire gedachte. Een tentoonstelling heeft meestal wel een groot voordeel: je weet wanneer en hoe de tentoonstelling zal worden afgebroken en daar kan je op anticiperen. Maar de circulaire economie is dus veel meer dan een recyclage-economie.

Circulaire economie is trouwens m'n laatste buzzword dat uit de duurzaamheidsmouw komt. Laat je niet misleiden door partijen die beweren dat ze circulair zijn omdat ze recyclen of hun afval sorteren. De ambitie ligt bij de circulaire economie net op het hoogwaardig sluiten van de technische en natuurlijke kringlopen.

Hoe verder in het traject je zaken moet aanpassen, hoe duurder het wordt.

opdrachtgever en of de ambitie daar voldoende groot is om de geplande stappen te zetten. Zo kan de ontwerper voor de zuinigste verlichting kiezen, maar als de klant achteraf die verlichting 24/7 laat branden, dan is dat spijtig. Je impact als ontwerper is dus ook beperkt. Ook de opdrachtgever en gebruiker hebben hun verantwoordelijkheid. Een bijkomend argument in de discussie met de opdrachtgever is dat je al in het ontwerpproces met klimaat- of circulaire aspecten rekening moet houden: hoe verder in het traject je zaken moet aanpassen, hoe duurder het wordt.



Met de online-Ecolizer kan je de impact van je product inschatten en het verbeteren, nog in de ontwerpfase.

2. De ontwerpfase: goed voor 80% van de impact van een product

De ontwerper/interieurvormgever/architect heeft de sleutels in handen om in de ontwerp-fase beslissingen te nemen die het verdere verloop van de levenscyclus van zijn ontwerp ingrijpend bepalen, en dus ook de milieu-impact. Hij kan bewust duurzame keuzes maken. Als de ambitie voor duurzaamheid in de briefing én bij de opdrachtgever duidelijk is, kan hij die ook effectief uitvoeren.

Toch heeft de ontwerper niet altijd de macht om de gemaakte keuzes toe te passen. Cruciaal is het aftoetsen of de visie op duurzaamheid en circulariteit overeenstemt met die van de

3. Wees beducht voor getallenverslaving

Het eeuwige gevecht tussen kwantiteit en kwaliteit. Het is een open deur, maar we zijn gek op getallen. We willen alles kunnen meten en uitdrukken in cijfers. En die krijgen in allerlei grafieken en schema's ook veel meer aandacht dan ze soms verdienen. 'Meten is weten' en alleen dan bestaat het. Vooral in een creatieve ontwerpsector heb ik dat altijd contradictorisch gevonden. Ik kan me heel goed de indicator voorstellen 'hoeveel bezoekers hebben tentoonstelling X bezocht?'. Dat is dan een uitdrukking van het succes. Maar willen we als ontwerper ook niet dat bezoekers geïnspireerd of ontroerd worden? Hoe ervaren bezoekers de tentoonstelling: is dat geen belangrijke indicator? En zo zijn er nog wel.

‘Meten is weten’ en alleen dan bestaat het. Vooral in een creatieve ontwerpsector heb ik dat altijd contradictorisch gevonden.’

Ook in het zoeken naar duurzame maatregelen duikt de drang om te meten op. CO₂ heeft het voordeel dat het een goed meetbare indicator is. LCA (Life Cycle Assessment)-tools, zoals de daarop gebaseerde Ecolizer van OVAM, zijn een houvast om een eerste indruk te krijgen van de milieu-impact van een ontwerp. De Ecolizer (www.ecolizer.be) is een ecodesign ontwerptool voor ontwerpers en bedrijven die een inschatting van de milieu-impact van hun producten willen kennen. Je berekent er zowel de totale milieu-impact mee als de impact per fase in de levenscyclus van een product. Zo kan je de milieu-impact gericht aanpakken. Naast de individuele analyse van een product kan je scores van producten met elkaar vergelijken voor intern gebruik.

Het is verbazend hoe fout en oneigenlijk de Ecolizer tool geregeld wordt ingezet, puur omdat de magie van de getallen zo sterk is. Het echte werk zit hem vaak in wat minder makkelijk meetbaar is, zoals het voorspellen van de levensloop, nadenken over hoe bezoekers zich gaan verplaatsen naar de



tentoonstelling of zich zullen gedragen in de ruimte. Om moeilijker meetbare elementen in kaart te brengen, zoals businessmodellen, service design en visievorming, en om duurzaamheidsprincipes in innovatie- en designprocessen te integreren werd de OVAM SIS Toolkit ontworpen. Doel is meerdere profielen binnen het bedrijf erbij te betrekken. Zo denk je samen na en maak je gedragen keuzes. Wanneer ontwerpers met opdrachtgevers in dialoog gaan, komen de ambities van beide partijen ook sneller naar boven. Dit wordt vaak te weinig gedaan of duikt te laat in het traject op. De OVAM SIS Toolkit kan je gratis bestellen.

Het is dus voor een ontwerper van belang een goede mix van tools te vinden met het oog op een meer diverse blik op het complexe probleem.

4. Kijk naar de hele levenscyclus. Hoeed je voor afwenteling

Hoe zal je tentoonstelling worden gebouwd, opgesteld, bezocht, gebruikt en uiteindelijk afgedankt? Focussen op materialen is goed, maar houd vanaf het begin het vizier open om alle effecten in beeld te krijgen, al kan je ze niet allemaal optimaliseren. Het komt wel vaker voor dat ontwerpers de impact van een product op één fase in de levenscyclus verlagen en dat die impact in een andere fase toeneemt. ‘Afwenteling’ heet dat en het komt bewust en onbewust voor. Stel: je ontwerpt een reizende tentoonstelling die is opgebouwd uit duurzame materialen. In je duurzame focus vergeet je helaas de factor demontage en transport, waardoor er vier keer meer vrachtwagens nodig zijn om de tentoonstelling te vervoeren naar een tiental locaties. Is dat dan nog de duurzame tentoonstelling?

5. Let op voor de ijsberg

De ijsberg, waarvan het grootste deel niet zichtbaar is, is een mooie metafoor, ook voor milieuzaken. Vaak denk je aan alles te hebben gedacht en dan blijkt er toch plots een onverwachte, onzichtbare grotere kracht je project in een heel andere richting te duwen. Gedrag kan zo’n onverwachte factor zijn. Ik maakte ooit een tentoonstelling voor kinderen en die durfden wel wat meer fysiek in interactie gaan met de opstelling. Gelukkig hadden we toen vooraf ingepland dat herstelling en onderhoud gemakkelijk konden worden uitgevoerd, anders waren we in de problemen geraakt. Stel dat je duurzaam kampeermateriaal produceert, dan breekt je hart toch als je je producten ziet liggen op een verlaten festivalweide? Als ontwerper en bedrijf kan je wel een ecologisch en circulair product maken, maar als het niet zo wordt gebruikt, heb je eigenlijk niets gerealiseerd. ◀



Wouter Ulburghs



Een strakke IT-basis, zodat jij kan uitblinken.

**Van digitaal cultureel erfgoed tot
klimaatregulering – IT is aanwezig
in elk museum en archief.**

Betrouwbare IT-systemen maken duurzaam verzamelen en bewaren mogelijk. Wil je het IT-beheer van jullie museum of archief altijd goed geregeld hebben? Ga dan voor een duurzame samenwerking met Justspark. Zo komt jouw museum of archief goed uit de verf.

088 472 3426
info@justspark.com

EUROPEANA: DIGITAAL DUURZAAM

Al jaren zetten musea stappen om hun collecties te digitaliseren. Door de pandemie kwam digitalisering in een stroomversnelling. Ook andere activiteiten vinden nu een plek online, zoals onlinetentoonstellingen of virtuele rondleidingen. Maar digitalisering heeft een keerzijde. De opslag van digitale gegevens kost energie. Hoe ga je daar bewust mee om? Europeana richtte een Green Team op dat zich bezighoudt met de digitale voetafdruk.

Patrick Ehlert, Senior Software Developer en Green Team Lead (Europeana), en Mirjam Verloop



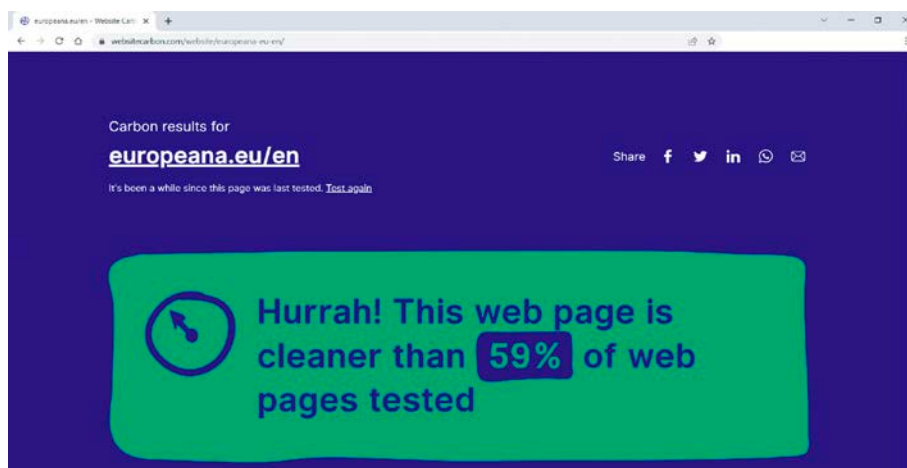
Illustratie: Maike Dulk

Europeana, een initiatief van de Europese Unie, helpt en inspireert erfgoedinstellingen bij de digitale transformatie. De website van Europeana brengt miljoenen objecten uit digitale collecties van erfgoedinstellingen in Europa bij elkaar. Het doel: leren, inspireren en gebruiken. Daarnaast helpt Europeana partners met kennis, hulpmiddelen en beleid. Een van de centrale thema's in het werk van Europeana is duurzaamheid.

Green Team

Eind 2018 werkten drie mensen van Europeana een week lang aan een zelfgekozen project. Het idee: de CO₂-afdruk berekenen van alle digitale diensten die Europeana aanbiedt, zoals de website, databases en zoekmachines. De uitkomst was verrassend: digitale diensten verbruikten meer energie dan alle gemaakte dienst-reizen dat jaar en bijna net zoveel als alle energie voor verwarming, licht en computers op kantoor.

Digitale diensten verbruiken bijna net zoveel als alle energie voor verwarming, licht en computers op kantoor.



Tools als websitecarbon.com helpen met het inzichtelijk maken van de CO₂-afdruk van een website.

De aandacht voor (onder meer digitale) duurzaamheid was gewekt. Na het delen van de uitkomst van het onderzoek besefte de organisatie dat er nog veel te winnen was. Europeana richtte in het voorjaar van 2021 een Green Team op om alle kennis te bundelen en een aanspreekpunt te hebben binnen de organisatie.

Internet en CO₂

In de afgelopen jaren zetten steeds meer musea en andere erfgoedinstellingen digitale activiteiten op. Denk aan het verder digitaliseren van hun collecties, het aanbieden van online tentoonstellingen, digitaal lesmateriaal voor in de klas enzovoort. Niet alleen het aanbod vind je steeds meer online, de pandemie heeft er ook voor gezorgd dat steeds meer communicatie en samenwerking online plaatsvinden. Zo hebben medewerkers vaker van thuis uit gewerkt en nam de aanwezigheid op sociale media toe.

De toenemende digitalisering heeft een keerzijde. Het internet gebruikt een enorme hoeveelheid energie en heeft impact op de CO₂-voetafdruk. Vooral *streaming video* en cryptogeld, zoals Bitcoin, hebben een grote impact. Video bestaat uit veel data, en data versturen kost stroom: voor het zogenoemde 'minen' van Bitcoins zijn veel computerservers nodig. Op dit moment gebruikt het internet ruim 10% van alle elektriciteit wereldwijd en de verwachting is dat dit stijgt naar 20% in 2030. Het internet is nu verantwoordelijk voor meer dan 2% van alle CO₂-emissies. Dat lijkt niet veel, toch is het meer dan de uitstoot van de hele luchtvaartindustrie en is het vergelijkbaar met de uitstoot van Duitsland.

Het gebruik van IT blijft groeien. De hoeveelheid opgeslagen data in 2020 was naar schatting ongeveer 44 zetabytes, ofwel 44 biljoen giga-

bytes. Dat zijn aantallen waarbij je je nauwelijks iets kunt voorstellen. Als je dit opslaat op harde schijven van 20 TB (op dit moment een van de grootste) en die achter elkaar op één lijn legt, dan gaat die lijn ongeveer 5500 keer de aarde rond. Alle opgeslagen data groeien met zo'n 60% per jaar.

Betekent het dan dat er geen collecties meer gedigitaliseerd kunnen worden? Of dat we online activiteiten weer moeten afbouwen? Nee, net als met energiebesparingen in huis zijn er

Net als met energiebesparingen in huis zijn er manieren om op een bewuste manier om te gaan met digitalisering.

manieren om op een bewuste manier om te gaan met digitalisering. Het berekenen van de CO₂-voetafdruk van de eigen digitale activiteiten is een goed vertrekpunt om een plan van aanpak op te stellen.

Verander je digitale systemen

Met kennis van de opbouw van digitale systemen - of hulp daarbij - is het mogelijk om zelf een inschatting te maken. Zo kun je het aantal computers en computerservers tellen of schatten, en dat getal vermenigvuldigen met het geschatte stroomverbruik ervan. Alles wat op 100% groene stroom draait hoeft je niet mee te tellen in de CO₂-voetafdruk, al blijft stroombesparing wel belangrijk omdat er nog maar beperkt groene stroom beschikbaar is. Een onderzoek naar de voetafdruk haalt nog meer boven water. Denk bijvoorbeeld aan niet-gebruikte computerservers, of leveranciers en digitale diensten die grijze stroom gebruiken.

Sommige instellingen pakken duurzaamheid radicaler aan. De Nederlandse Koninklijke Bibliotheek bijvoorbeeld heeft plannen voor een nieuw magazijn voor de boekencollectie. Dit *high-density*-magazijn moet functioneren zonder een stroomverslindende klimaatbeheersingsinstallatie. Dat wil zeggen: een goed geïsoleerd magazijn, robots die automatisch boeken ophalen of wegzetten en een laag zuurstofgehalte voor de veiligheid. Per saldo verlaagt de milieu-impact, zelfs met het robotsysteem, en het klimaat in het magazijn wordt naar verwachting stabielere dan in de huidige situatie. Een nieuw digitaal systeem kan al met al milieuwinst opleveren.

Anders reizen en... opruimen

Europeana heeft binnen de organisatie ook concrete acties opgezet. Zo zijn alle reisbewegingen in kaart gebracht en wanneer mogelijk krijgt een alternatief met minder impact de voorkeur. Na de presentatie van het eerste onderzoek naar de voetafdruk in 2018 nam een aantal werknemers zelf al het initiatief om vaker per trein te reizen in plaats van met het vliegtuig. Door corona beseften mensen dat er meer digitaal kan. Een digitaal overleg of conferentie bijwonen heeft al snel een lagere impact dan naar een fysieke bijeenkomst reizen.

Het team organiseerde ook een *Digital Clean-up Month*, een digitale opruimactie met als doel het terugbrengen van digitaal 'afval'. De medewerkers bekeken vrijwillig en kritisch de eigen digitale bestanden en verwijderden bestanden die niet meer relevant of actueel waren. De organisatie beoordeelde het gebruik van bijvoorbeeld servers met hetzelfde doel en ruimde op wat niet meer in gebruik was. De actie was helaas geen onverdeelde succes. Er kwamen veel vragen binnen over wanneer een bestand echt verwijderd kon worden en



Een deel van het Green Team van Europeana vergadert digitaal.

Het lijkt erop dat we erg moeten wennen aan het opruimen van digitale bestanden.

hoe het zit met regelgeving. Weinig mensen registreerden hoeveel data ze weggooiden. Het lijkt erop dat we erg moeten wennen aan het opruimen van digitale bestanden. Aan de andere kant leverde de actie wel meer bewustwording op en werden een paar niet gebruikte digitale diensten stopgezet.

Zelf aan de slag: tips

Iedere instelling met een paar enthousiaste, milieubewuste werknemers kan een duurzaamheidsteam beginnen. Dat kan functioneren als centraal aanspreekpunt en vraagbaak bij milieuvraagstukken. Ook kan het zorgen voor contacten en informatie-uitwisseling met soortgelijke organisaties die werken aan duurzaamheid. Het is handig om bij het samenstellen van een team mensen van verschillende afdelingen te vragen. Zo is iedereen vertegenwoordigd en krijgen alle aspecten van de bedrijfsvoering aandacht.

Wat kun je daarnaast nog meer doen?

Een aantal ideeën:

- Onderzoek je eigen CO₂-voetafdruk of milieu-impact om te bepalen welke activiteiten een grote milieubelasting veroorzaken. Vergeet de IT niet, het stroomverbruik daarvan kan groter zijn dan je denkt.

- Gebruik zo veel mogelijk 100% duurzame stroom en circulaire producten of diensten die dit garanderen.
- Ga in gesprek met leveranciers die nog niet duurzaam zijn en vraag welke stappen ze kunnen nemen.
- Onderzoek welke invloed jouw aanbod heeft op de milieu-impact van bezoekers. Denk bijvoorbeeld aan een website waar bezoekers veel video's of afbeeldingen zien. Dit zorgt voor veel stroomverbruik.
- Organiseer een (online)tentoonstelling met als onderwerp klimaatverandering of duurzaamheid om bewustwording te vergroten.
- Zoek samen naar een oplossing en deel kennis. Het inspireert collega's en andere instellingen. ◀



Patrick Ehlert

▶ **Meer weten over Europeana?** <https://pro.europeana.eu/>

Cultuur als aanjager

Om de klimaatcrisis aan te pakken is in alle sectoren collectieve en snelle actie nodig. Musea zijn geen uitzondering, zegt Shadi Ardalan, Member States Liaison Officer bij Europeana. 'Cultuur is de katalysator voor verandering. Culturele instellingen en musea kunnen de overgang naar een duurzame planeet stimuleren door te putten uit hun rijke culturele kapitaal en de ervaring met het vertellen van verhalen. Zo betrekken ze het publiek bij een duurzame en rechtvaardige toekomst.'

'Aan de ene kant moet de sector ook zijn impact op het klimaat en milieu tot een minimum beperken en duurzaamheid in de dagelijkse praktijk verankeren. Aan de andere kant biedt digitale technologie potentieel. Het maakt samenwerking, innovatie en het delen van kennis en erfgoed mogelijk. Door bijvoorbeeld het milieueffect en de voetafdruk van digitale activiteiten en projecten te meten dragen instellingen bij aan een milieuvriendelijke overgang.'

'Europeana gelooft dat duurzaamheid een gezamenlijke aanpak vereist. Elke kans om actieve instellingen en initiatieven met elkaar te verbinden zien we als productief en noodzakelijk. Al heeft elke actor een unieke rol, de sleutel tot collectieve actie is samenwerking. Samen leren en leren van organisaties, netwerken en communities die al verder zijn.'

MIRTE MAES

‘Ze is net geen 24 jaar, studeerde af als instrumentenbouwer met specialisatie historische instrumenten, volgde een opleiding tot pianostemmer en hersteller, volgt culturele studies aan de KU Leuven, speelt barokcello én is in februari gestart als nieuwe conservator van Museum Vleeshuis. Maak kennis met Mirte Maes.’ Zo werd een interview met Mirte aangekondigd op de klassieke radiozender Klara. Ik hoorde het de dag voor ik met Mirte had afgesproken. Ondertussen is de jonge musica drie maanden aan de slag als conservator.

Tonia Dhaese



Mirte Maes

► Mijn afspraak met Mirte is in het Vleeshuis, 500 jaar geleden verkoophal van de Antwerpse beenhouwers. Nu brengt het 800 jaar muziek en dans tot leven. De jonge conservator wacht me op - met mondkapje.

Mirte, je bent studente en tegelijk conservator, leg je dat even uit?

‘Inderdaad (lacht). Na mijn studies Instrumentenbouw aan het KASK (Koninklijke

Academie voor Schone Kunsten) & Conservatorium in Gent begon ik aan een master Culturele Studies in Leuven. Ik werk mijn opleiding af over een iets langere tijd, als conservator.

Stadsgitaar

Hoe ben je in contact gekomen met het Vleeshuis?

‘Drie jaar geleden liep ik hier stage. Museum Vleeshuis is bijzonder. Het heeft - onder andere - een gerenommeerde collectie Antwerpse klavecimbels, maar daarnaast is het ook een echt ‘muziekmuseum’. Sommige instrumenten worden ook regelmatig bespeeld. Er zijn concerten en er komen instrumentenbouwers voor hun project rond een historisch instrument. Nu bouwen bijvoorbeeld twee jonge instrumentenbouwers op vraag van het museum de “Stadsgitaar” met het hout van een plataan die moest sneuvelen bij de heraanleg van de Antwerpse leien.’

‘Ik ben altijd in contact gebleven met het Vleeshuis en mijn eindwerk voor Culturele Studies gaat over zijn rol in de oude muziekbeweging in de 20ste eeuw. Die stage in 2019 was een eerste onderdompeling in de museumwereld.’

Onderscheiding

Muziek is ook je expertise. Op je cv prijkt een ‘KASK Legacy 2021’ en een Gribbon Award. Vertel eens meer?

‘Als kind was ik al veel met muziek bezig. Op mijn achttiende gaf ik muziekles in een jeugdmuziekatelier in Tielt. Daarna studeerde ik pianostemmen en -herstellen, instrumentenbouw en barokcello. Als Erasmusstudente volgde ik vioolbouw in Poznan in Polen. Ook nu speel ik ’s avonds en in het weekend vaak.’

‘In 2020 was ik door de American Musical Instrument Society (AMIS) uitgenodigd om op hun congres mijn onderzoek te presenteren over strijkinstrumenten in de Hofkapel in Brussel in de 17de en 18de eeuw. Als eindwerk aan het KASK had ik een speelbare reconstructie gemaakt van de altviool die Gaspar Borbon in 1692 maakte en die bewaard wordt in het Brusselse MIM (Muziekinstrumentenmuseum, red.). Zo konden we uitproberen hoe de muziek aan de Hofkapel moet geklonken hebben. Het congres werd afgelast wegens corona, maar mijn onderzoek verscheen in de AMIS Newsletter. En de KASK Legacies zijn onderscheidingen voor beloftevolle studenten.’

Passie

Wat zijn je plannen als conservator?

‘Het Vleeshuis is een van de oudste gebouwen van de stad. Binnenkort komt er hopelijk een grondige restauratie en renovatie. Dat schept nieuwe kansen. De zolder bijvoorbeeld is nu een grote lege ruimte, maar met veel potentieel. Ik kijk er erg naar uit om mee te werken aan de vernieuwing. Er zullen dan nog meer mogelijkheden zijn om contact te leggen met het publiek en om jonge musici te ondersteunen en hen - letterlijk - een podium aan te bieden. En uiteraard om de collectie verder te ontsluiten en in te schakelen voor jonge muzikanten, onderzoekers, instrumentenbouwers en andere studenten. Aan die plannen zal ik met veel passie werken!’

Én met kennis van zaken. Veel succes! ◀

<https://museumvleeshuis.be/>

KOLONIAAL!

Jos van Beurden is senior onderzoeker koloniale collecties en terug-gavekwesties. Hij onderzoekt al meer dan dertig jaar 'ongemakkelijk erfgoed'. In zijn gelijknamige boek richt hij zich in het bijzonder op de vraag hoe Nederland en België omgaan met deze koloniale collecties, die veelal op dubieuze manieren zijn verworven. Hij maakt duidelijk dat teruggave van koloniale collecties gemakkelijker gezegd is dan gedaan.

Hilde van den Berg

► Allereerst ontleedt Van Beurden in zijn boek het begrip 'koloniale collecties'. Hoe zijn deze collecties ontstaan? Wat zijn de herkomstmogelijkheden en -verhalen? Zo bespreekt hij de verschillen tussen roofkunst, afgedwongen giften en opdrachtstukken, en wat dat kan betekenen voor teruggave. Een groter deel van het boek onderzoekt de praktijk in de periode van 1970 tot nu. Van Beurden maakt inzichtelijk hoe de aanpak op het gebied van koloniale collecties in de afgelopen decennia is veranderd, en waarom. Elk hoofdstuk bevat een veelvoud aan Nederlandse en Belgische praktijkvoorbeelden op het gebied van koloniale collecties, roofkunst en teruggave van objecten. Van iedere casus beschrijft hij het verloop, de geschiedenis van het object of de collectie, de precieze punten van discussie, en hoe het teruggaveproces (geslaagd of niet) verliep.

Lage Landen

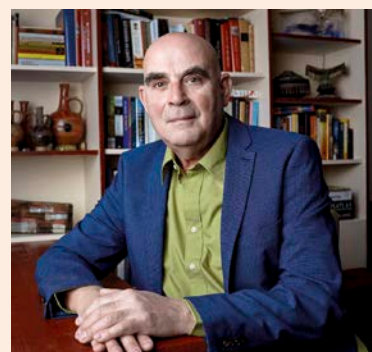
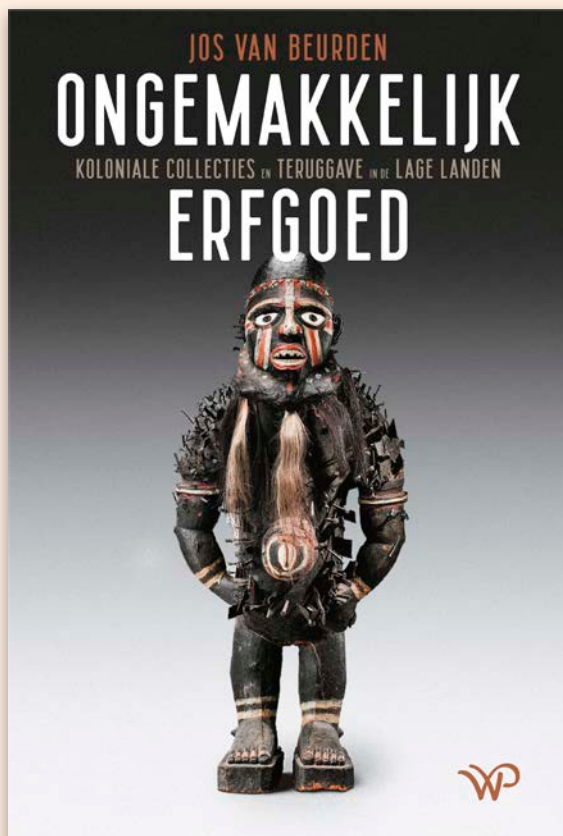
De kracht van het boek zit dan ook mede in de detaillering waarmee Van Beurden iedere casus beschrijft. Dit is een sterk staaltje onderzoeksjournalistiek, waarin de voornaamste betrokkenen duidelijk in beeld worden gebracht: van de overheid tot museumdirecteuren, conservatoren en diplomaten. Op deze manier geeft Van Beurden een belangrijk inzicht in de verschillende vormen die teruggave van koloniaal erfgoed kan aannemen en wie er zoal bij betrokken zijn. Hij laat zien dat geen enkele casus dezelfde is. Voor ieder geval van een succesvolle repatriëring is er een moeizame, niet volbrachte zaak.

Daarnaast is het ook erg aansprekend dat het boek enkel Nederlandse en Belgische casussen gebruikt. Voorbeelden uit Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten zijn interessant en geven een indruk van de internationale aandacht voor het onderwerp, maar zijn meestal niet te vergelijken vanwege de verschillen in landelijke wetgeving en procedures. Juist door praktijkvoorbeelden in de Lage Landen te onderzoeken wordt het onderwerp tastbaar en merk je dat het misschien dichterbij is dan je denkt. Wie beweert dat er in Nederland en

België geen sprake zou zijn van koloniale collectie en/of roofkunst, zal zich nog verbazen over de omvang van het boek.

Academische aanrader

Door de grote hoeveelheid casussen is dit geen makkelijk boek dat je in één ruk uitleest. *Ongemakkelijk Erfgoed* bevat een schat aan informatie waar je de nodige concentratie voor nodig hebt. Misschien wel té veel informatie, waardoor het boek tamelijk academisch aandoet en wellicht niet zo toegankelijk is voor een breder publiek. Maar belangrijker is dat er met deze publicatie een grote stap is gezet in het schrijven over Nederlandse en Belgische koloniale collecties en over de mogelijkheid om een weg te banen voor de toekomst. Een aanrader voor eenieder die - in de breedste zin - werkt met koloniale collecties of zich daarvoor interesseert. ◀



Jos van Beurden. Foto: Mylan Rosendaal

Jos van Beurden, *Ongemakkelijk Erfgoed - Over koloniale collecties en teruggave in de Lage Landen*, Walburg Pers, Zutphen, 2021.

DE KUNST VAN HET OORDELEN



Kees Meijlink, *Eigen wijs. Kritisch denken in 33 lemma's*, Damon, Eindhoven, 2017.

► Hoewel het woord 'kritisch' vaak wordt verbonden met kritiek en voor veel mensen een negatieve bijklank heeft, weet Meijlink het tegendeel te bewijzen in zijn boek *Eigen Wijs*. Zo wijst hij erop dat 'kritiek' afstamt van het Griekse 'krinein' en dat betekent 'beslissen'. 'Krinein' kun je het beste uitleggen als iets niet in het vage houden, maar juist uitzoeken hoe het zit. Volgens Meijlink is een onderzoekende houding cruciaal om te weten hoe iets in elkaar steekt: 'Het gaat eigenlijk niet om een oordeel bij kritiek en kritisch denken, het gaat om een zoektocht naar de waarheid. Het gaat om het vinden van criteria voor goede argumenten voor waarheid.'

Eigen wijs

Kritisch denken heeft alles te maken met de bereidheid je mening te veranderen op basis van feiten en dat is tegelijkertijd wat mensen heel lastig vinden. Volgens Meijlink zou je kritisch denken dan ook helder denken kunnen noemen. Zo moet je als kritische denker streven

In musea heeft menig een de neiging kunst meteen te beoordelen. Terwijl een oordeel vormen een kunst is. Hoe? In *Altijd iets te vinden* beschrijft kunsthistorica Wieteke van Zeil vijf manieren om kunst te bekijken en een gewogen oordeel te vormen. Filosoof Kees Meijlink schreef in in dertig essays over het vergroten van ons kritisch denkvermogen.

Vera Weterings



Wieteke van Zeil, *Altijd iets te vinden. De kunst van het oordelen*, Atlas Contact, Amsterdam 2020.

naar doorzichtigheid, transparantie en navolgbaarheid. Zelfkennis is daarbij van groot belang. Als kritische denker moet je volgens Meijlink je eigen blinde vlekken en vooroordelen juist opzoeken en je hier continu van bewust zijn. Je beslissingen zullen dan automatisch minder met behulp van vooroordelen worden gemaakt, maar het kritisch denken helpt je de dingen beter te doen en leert je weloverwogen beslissingen te nemen. Zo vergelijkt Meijlink het kritisch denken in zijn boek met ballet: 'Beide

vragen vaardigheid, een goed doordachte houding en ze beogen schoonheid.'

Altijd iets te vinden

In de huidige maatschappij staan meningen echter centraal. Op social media, in talkshows, maar ook in musea wordt voortdurend gevraagd naar onze mening of wordt die van anderen opgelegd. Wie een museum bezoekt, heeft meestal al snel de neiging er meteen 'iets van te vinden': van de vormgeving van de tentoonstelling tot de kunstwerken in de ruimte zelf. Om iets echt op waarde te schatten kan het juist helpen je mening even voor je uit te schuiven. In *Altijd iets te vinden* verkent Wieteke van Zeil de kunst van het vormen van een oordeel zoals we van haar gewend zijn, detail voor detail. In tips en beschouwingen maakt Van Zeil inzichtelijk hoe meningen tot stand komen.

Zo stelt Van Zeil dat een van de mooiste kwaliteiten van beeldende kunst is dat woorden ontbreken. Kunst bestaat buiten de taal en biedt de mogelijkheid te interpreteren en een oordeel te vormen. Zo daagt kunst uit zelf iets te vinden, zoals mooie details, onvermoede associaties en nieuwe betekenissen. Kunst kijken kan ons helpen: kunst is geduldig, houdt je nieuwsgierig en verruimt je blik. En juist op die manier helpt kunst ons om beter te oordelen. Zo geven kunstwerken ons de kans om plezier te krijgen in het observeren zelf, in het zorgvuldig vormen van een oordeel en in het bewust worden van hoe je tot je oordeel komt. Kunst biedt immers nieuwe perspectieven doordat het de wereld vanuit een andere blik toont. Kortom, een goed oordeel vormen is... een kunst. ◀



Patrick Allegaert

Was artistiek leider van Museum Dr. Guislain Gent en is nu gepensioneerd voorzitter van het Vlaams Museumoverleg XL

OVER OORDELEN DIE INSPIREREN, OPLUCHTEN OF DODEN

Die beoordeling binnen het Kunstendecreet is volop aan de gang. Ze gaat in Vlaanderen een paar jaar vooraf aan die van de musea via het Cultureel Erfgoeddecreet. Beide decreten hebben een vrij gelijklopende beoordelingsvorm: min of meer gestandaardiseerde dossiers, beoordelende expertcommissies en ten slotte de Vlaamse regering die beslist. De politiek heeft het 'primaat' maar laat zich - binnen de financiële ruimte - vrij sterk leiden door de experts.

Vlaamse musea moeten hun dossiers tegen 15 januari 2023 indienen. Het museumveld wordt zenuwachtig: wat in het Kunstendecreet gebeurt, wordt minutieus gevolgd en is niet geruststellend. Bovendien is er sprake van een déjà vu.

Over het principe van kwaliteitsbeoordeling door experts uit het veld bestaat consensus. Toch leidt een negatieve beoordeling, een afwijzing, niet zelden een moeilijke periode in in het leven van een kunstenaar, een museum, een kunstorganisatie. Ik vraag me af of deze (menselijke) kost voldoende in rekening wordt gebracht. Kan de beoordeling accurater?

Groot minpunt is de financiële krapte: bij het Kunstendecreet is slechts 85 miljoen beschikbaar, maar zijn er aanvragen voor 152 miljoen. Voor de musea in het Cultureel Erfgoeddecreet is het bedrag nog niet bekend, maar er is eensgezindheid dat erfgoed en musea flink ondergesubsidieerd zijn. 'Een hakbijlcommissie is geen beoordelingscommissie,' verzuchten cultuursocioloog Rudi Laermans en voormalig cultuurverantwoordelijke Theo Van Rompuy in een pittig opiniestuk in *De Standaard* (4 april). Expert-zijn is in deze context hoogst on dankbaar: het intense beoordelingswerk stuit te snel op financiële beperkingen.

Laermans en Van Rompuy zijn ook streng voor de inhoudelijke expertise van de commissieleden. Volgen ze het theater, de dans... voldoende van nabij? 'Er zoemen klachten

rond over incompetente leden in sommige commissies.' Zelfverklaarde experts hoeven op geen enkele wijze een bewijs te leveren van hun expertise. Daarnaast is de beoordeling opgesplitst in te veel kleine 'roterende' beoordelingscommissies, die een beperkt aantal dossiers beoordelen, geen zicht hebben op het geheel en bovendien nog onderling van aanpak en strategie verschillen. De overheid wil alles zo sterk mogelijk 'objectiveren', maar door opsplitsing loert het gevaar van willekeur.

Het eerste probleem (incompetentie), lossen Laermans en Van Rompuy op door terug te grijpen naar vaste disciplinaire commissies. 'Een vaste commissie kan, naast het van nabij volgen van de kunstenpraktijk, ook consistent beleid maken, over subsidie categorieën en beoordelingsrondes heen. (...) Stop met roterende commissies en geef per discipline een vast aantal mensen met ruime kennis van zaken een tijdlang inhoudelijke verantwoordelijkheid.'

Het oordeel klinkt overtuigend en is wel twee zaken in één. Enerzijds is het goed dat expertise nauwlettend gescreend wordt (de realiteit toont dat er meestal echt geen overschot aan experts is, integendeel). Anderzijds moeten experts voldoende ondersteund worden. Het voordeel van de vaste commissie is dat expertise meer gewaarborgd is en dat het ondersteunen van minder mensen grondiger kan.

De gebreken van de beoordeling zijn bekend, maar toch wordt de kwestie niet grondig en snel aangepakt. Jammer. Meer zorg en verfijning is in deze 'existentiële' kwestie geen luxe. ◀

Museumpeil,

HET VAKBLAD VOOR
MUSEUMMEDEWERKERS
IN NEDERLAND EN
VLAANDEREN.

► Een abonnement
kost slechts
€ 24,50
per kalenderjaar

Boordevol
praktijkvoorbeelden,
interviews en analyses.

Opgave kan eenvoudig via
www.museumpeil.eu



colofon Museumpeil nummer 59 - voorjaar 2022 - Museumpeil verschijnt met steun van de Museumvereniging en het Vlaams Museumoverleg.

Museumpeil

**museum
vereniging**

**Vlaams
Museumoverleg**

Redactie: Hilde van den Berg, Koeki Claessens, Tonia Dhaese, Annette Gaalman, Inge Geysen, Frédéric Jonckheere, Evelien Masselink, Alexandra van Steen, Mirjam Verloop

Hoofdredactie: Franklin van der Pols

Eindredactie/beeldredactie: Patrick De Rynck

Redactieadres: Museumpeil, Silodam 138, 1013AS Amsterdam, www.museumpeil.eu, redactie@museumpeil.eu

Abonnementen: Een jaarabonnement kost € 24,50 - Opgave via de website: www.museumpeil.eu - Abonnementen lopen per kalenderjaar. Opzegging uitsluitend schriftelijk voor 1 december van het lopende kalenderjaar. De abonnementenadministratie wordt verzorgd door SP-Abonneeservice, T: 02 588 87 45 (Vlaanderen) - T: 088-1102044 (Nederland)

Prijs voor losse nummers: € 14,50 - Uitgever: Stichting Museumpeil - Advertenties: Clientmatch, www.clientmatch.org, T: +32(0)3-2935489, GSM: +32(0)495-697821

Vormgeving en druk: Antilope De Bie Printing, Duffel. ISSN1381-1088

© Museumpeil

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Niet altijd kunnen auteursrechtbehouders op gebruikte afbeeldingen worden achterhaald. Indien u meent rechtgebende te zijn dan kunt u contact opnemen met het redactiesecretariaat. De redactie aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die direct of indirect het gevolg is van handelingen of beslissingen die gebaseerd zijn op informatie uit dit blad.

MAV techniek

verhuur - verkoop - installatie
audiovisuele apparatuur

STYLE, de innovatieve multimedia audiogids/tourgids

STYLE heeft veel verschillende manieren om audio- en/of videofragmenten te starten, door aan te wijzen en te klikken, met toetsenbord, automatisch via IR en automatisch door RF!

STYLE kan communiceren met verschillende multimediatechnologieën en naadloos worden geïntegreerd met audio- en videotoeepassingen voor een unieke bezoekerservaring.

STYLE is ontworpen voor zowel de individuele bezoeker als voor groepen.

STYLE is licht in gewicht, prettig in gebruik en aangenaam voor het oog.

STYLE is de meest innovatieve oplossing voor musea en haar bezoekers.



STYLE de tourgids voor elk budget

Nieuwsgierig geworden?
Bel of mail ons voor een vrijblijvende offerte!

+31 (0)20 - 33 13 657
info@mavtechniek.nl

klinkaart

museum- en collectiemanagement

- museale bedrijfsvoering
- businessplannen
- begrotingen
- verzelfstandiging
- omvormen van *non-profit* naar *not-for-profit* organisatie
- exploitatieverantwoordingen
- projectmanagement
- vervangend management
- fondsenwerving

www.klinkaart.nl
aajscheffers@klinkaart.nl

+31 (0)6 41 26 66 91



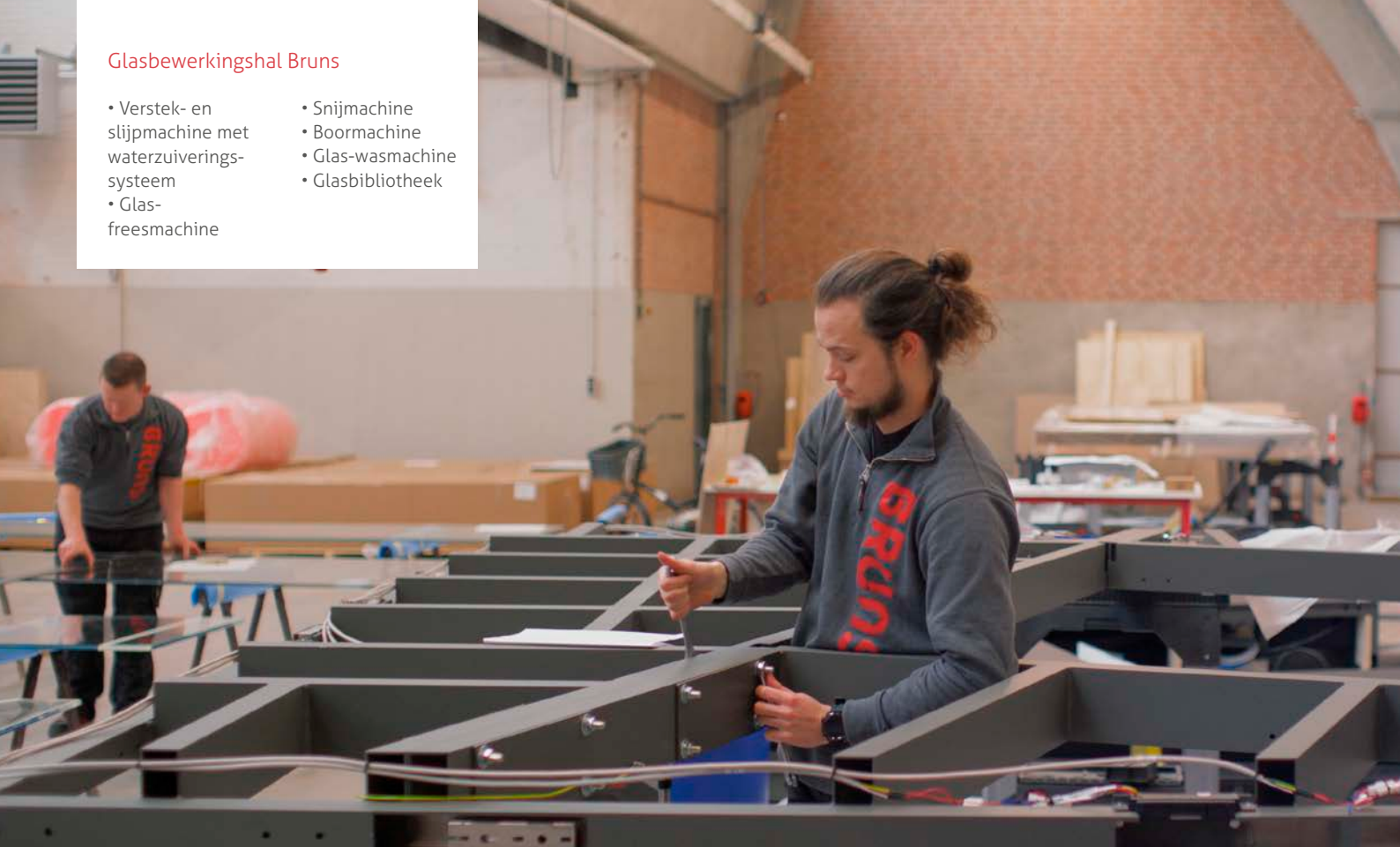
Tensabarrier® professionele afscheidingspalen van

METHON
WWW.METHON.NL

Tel.: +31 (0)252 531230 E-mail: info@methon.nl

Glasbewerkingshal Bruns

- Verstek- en slijpmachine met waterzuiverings-systeem
- Glas-freesmachine
- Snijmachine
- Boormachine
- Glas-wasmachine
- Glasbibliotheek



Discipline Vitrine

Bij het realiseren van een vitrine staat voor Bruns het te presenteren object centraal. De vitrine wordt vervaardigd met de juiste technische specificaties voor het optimaal behoud van het object. Wij beschikken over een glasbewerkingshal met eigen machines. Hierdoor zijn wij in staat om invulling te geven aan de vereiste glasbewerkingen en verbindingen. Tevens biedt dit de mogelijkheid om integrale vitrines op maat te vervaardigen, zoals vrijstaande, wand- of tafelmodellen.

Wij hebben een vitrinelijn ontwikkeld met eigen systemen, scharnieren en openingsmechanismen. We passen onze techniek toe in verschillende type vitrines: demontabel, modulair, permanent en tijdelijk. Onze vitrines zijn naar wens uit te breiden met een beveiligingssysteem, klimaatsysteem en verlichtingsapparatuur. In elk te ontwikkelen vitrine staat het behoud van de collectie centraal. Zo garanderen wij de hoogst haalbare luchtdichtheid en vereiste luchtvochtigheid die essentieel is. Ook hebben we de expertise om zuurstofvrije vitrines te realiseren door gebruik te maken van stikstof. Alle vitrines worden op functionaliteit getest, alvorens installatie op de projectlocatie. Dit kan zowel de publieke als private sector zijn.

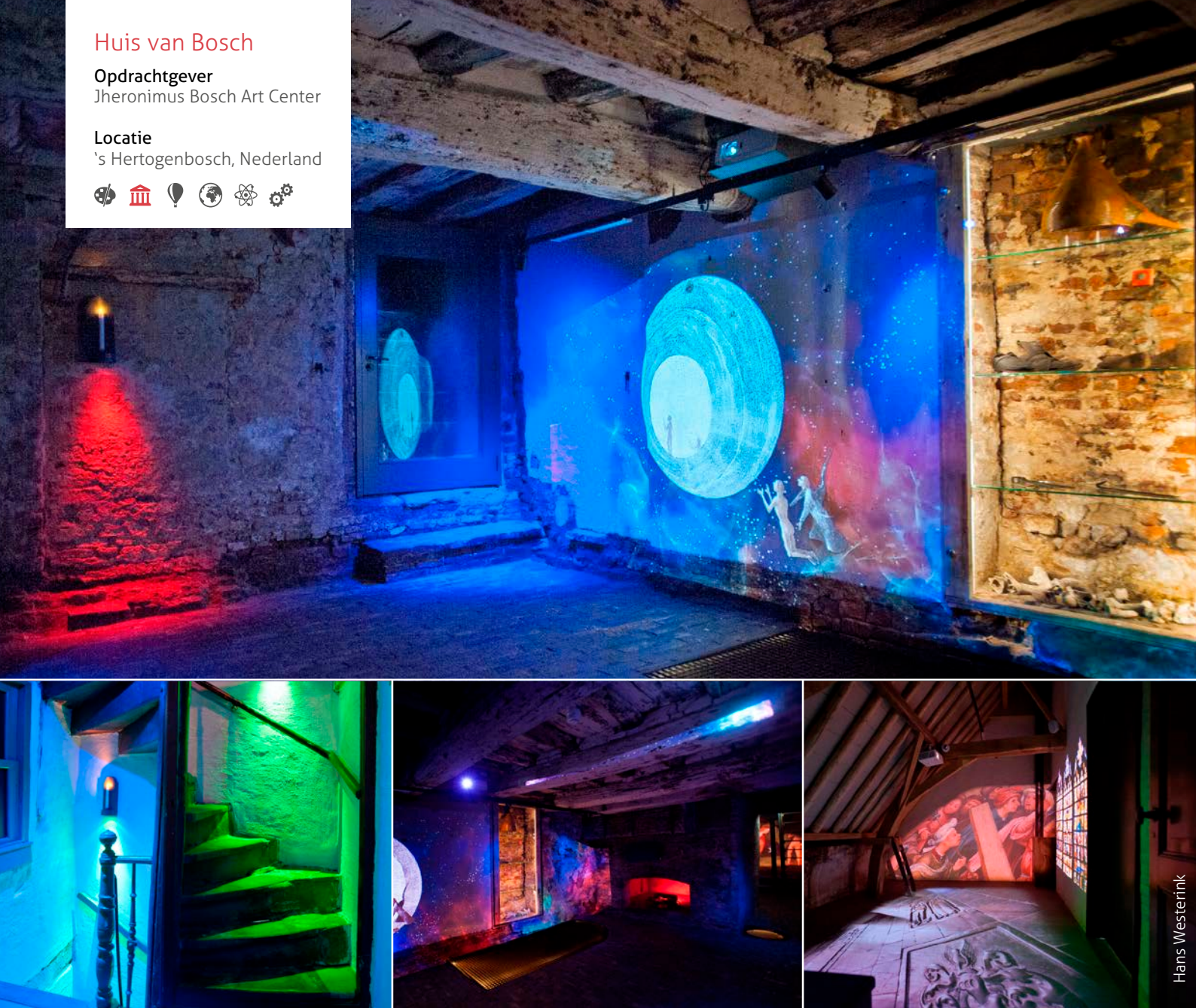
BRUNS

Ontdek onze vitrine en andere projecten op www.bruns.nl.

Huis van Bosch

Opdrachtgever
Jheronimus Bosch Art Center

Locatie
's Hertogenbosch, Nederland



Hans Westerink

Huis van Bosch

Beroemde meesters als Vincent van Gogh en Rembrandt hebben een eigen huis. Vanaf 1 april, heeft ook middeleeuwse kunstschilder Jheronimus Bosch een eigen huis: Het Huis van Bosch.

Jheronimus Bosch groeide op in het pand 'De Kleine Winst' aan de markt in 's Hertogenbosch. Het eeuwenoude pand is door een samenwerking van de gemeente 's Hertogenbosch en het Jheronimus Bosch Art Center omgetoverd tot een parel van cultuur. Bezoekers zijn welkom om de geschiedenis van de stad te beleven, het leven van Jheronimus Bosch en zijn familie te ontdekken en het mooie authentieke pand te bewonderen.

In het Huis van Bosch is acht eeuwen bewaarde bouwkunst en een nauwkeurig met veel gevoel voor historie en duurzaamheid uitgevoerde restauratie zichtbaar. Door de mix van oude bouwstijlen en nieuwe multimediale technieken word je als bezoeker teruggevoerd in de geschiedenis en komt het leven van Jheronimus Bosch tot leven. In dit huis ontwikkelde hij zijn uitzonderlijke teken- en schildertalenten, van kind naar ijverige leerling van zijn vader, tot talentvolle schilder.

Lees het hele verhaal van Huis van Bosch en ontdek ook andere projecten op www.bruns.nl.

Bruns B.V. • Rijksmonument De Ploeg • Riethovensdijk 20 • 5571 CR Bergeijk • Nederland • T +31 (0)497 57 70 27 • E info@bruns.nl



BRUNS